

A SOCIOLOGIA PROBLÉMÁJA.

Az a gyakorlati jelentőség, a melyre a tömegek e században az egyén érdekeivel szemben szert tettek, elméleti téren a sociologia tudománya által támasztott igényekben tükröződik vissza.

Miután felismertük, hogy minden emberi cselekvés a társadalmon belül folyik le s hogy ennek befolyása alól ki nem vonható, mindaz társadalomtudománynak látszott, a mi nem volt a külső természetnek tudománya. Úgy tűnt fel a társadalomtudomány, mint az a mindent magába foglaló terület, a melyen ethika és művelődéstörténelem, nemzetgazdaságtan és hittudomány, aesthetika és demographia találkoztak, mivel mindezen tudományok tárgyai beletartoztak a társadalom keretébe: az emberről szóló tudomány, úgy mondták, társadalomtudomány. Ezt a felfogást, mely szerint a sociologia minden emberi dolognak általános tudománya, jelentékenyen előmozdította, hogy a sociologia új tudomány volt és hogy ennél fogva mindenféle, egy könnyen el nem helyezhető probléma ide özőnlött, mint a hogy egy újonnan felfedezett terület először mindig a hazátlan, alapjukat vesztett existenciáknak lesz eldorádója. A határoknak eleinte elkerülhetetlen bizonytalansága és védtelensége mindenkinek jogot ad a letelepülésre.

Kétségtelen azonban, hogy ez a fogalma nem segíti a sociológiát a tudomány rangjához. Mert nem azt jelenti, hogy egy új terület nyílt meg a kutatás számára, hanem csak azt, hogy az összes történelmi, lélektani, normatív tudományokat egy nagy fazékba dobjuk és hogy a sociologia czégérét ragasztjuk rá. Ezzel tehát csak egy új *nevet* nyernénk, jóllehet mindaz, a mit jelöl, régi tartalmával s régi viszonyaiban már fennáll, vagy a kutatásnak eddigi területein belül készül. Az a tény, hogy az emberi gondolkodás és cselekvés a társadalomban és a társadalom által meghatározottan megy végbe, ép oly kevésbé teszi a sociológiát a gondolkodás és cselekvés mindent átfogó tudomá-

nyává, mint a hogy a physikát, chemiát és élettant nem tehetjük a lélektan tartalmává csak azért, mert tárgyaik végül is csak az emberi öntudatban válnak valósággá és ennek feltételei alatt állanak.

Ennek a tévedésnek egy ugyan félreértett, de magában véve igen jelentős tény az alapja. Annak a felismerése, hogy az emberek kölcsönhatása határozza meg az ember egész lényét és annak minden nyilvánulását, kétségtelenül új felfogásra vezet minden u. n. szellemi tudományban. Ma már lehetetlen a történelmi tényeket a szó legtágabb értelmében, a cultura tartalmát, a gazdaság fajait, az erkölcs szabályait az egyes emberből, eszéből és érdekeiből megmagyarázni s a hol ez nem sikerül mindjárt metaphysikai vagy mágikus okokhoz nyúlni. E körök jelenségei ellenkezőleg — ma már úgy látjuk — csak az egyesek kölcsönhatásából és összeműködéséből érthetők meg, számtalan egyéni járulék összegezéséből és sublimálásából, a socialis energiáknak olyan képződvényekben való megtestesüléséből, a melyek az egyénen kívül állanak és fejlődnek. A sociologia tehát egy új *módszert* jelent a fennálló tudományokhoz való viszonyában, a kutatás segédeszköze a célra, hogy egy új úton ferközhesünk e körök jelenségeihez. E részben azonban a sociologia lényegileg nem tölt be most más szerepet, mint annak idején az inductio, a mely mint a kutatásnak új elve behatolt a legkülönbözőbb tudományokba, mindenikhez egyformán hozzáalakult és a már fennálló feladatok körében mindegyiket új megoldásokhoz segítette. A mily kevésbé vált azonban az inductio külön vagy épen mindent magába foglaló tudományyá, nem vált azzá ugyanezen szempontok alapján a sociologia sem. A mennyiben arra támaszkodik, hogy az embert mint társas lényt kell felfogni és hogy a társadalom alapja minden történelmi eseménynek, nincsen olyan tárgya, a melyet a fennálló tudományok valamelyike már ne tárgyalna, hanem mindezek számára csak új utat tör, csak új módszere a tudománynak, a mely épen a problémák összességére való alkalmazhatósága miatt nem külön tudomány. Az új tárgy, a melylyel magát egy új tudomány mint ilyen igazolhatná, egyébként nem jelenti azt, hogy valami eddig ismeretlent fedezett volna fel. Ellenkezőleg, mivel minden tárgy különböző oldalai és megvilágításának sokféle lehetősége szerint sok különböző tudománynak a tárgya, minthogy egy tudomány sem tárgyalja a reális dolgokat a ma-eésésében, hanem mindegyikük csak abstraction alapszik, a

dolgok egészéből *egy-egy* oldalt választván ki magának munkafelosztásos megismerésre: úgy a sociologia is, mint külön tudomány csak abban lelhetné föl a maga saját külön tárgyát, ha új szempontból nézné a történelmi tényeket.

Ezek a tények maguk lehetnek ugyan már ismeretesek, de miként a politikai, a gazdasági, a művelődési történelem azoknak csak bizonyos, *egy-egy* elv által megszabott oldalait foglalja tudományos egységbe, úgy a sociologiai felfogással olyan oldalakat, energiákat vagy jelentőségeket kellene kiválasztani, a melyeknek *egy* tudományos egységbe való összetartozásukat eddig nem látták át, hanem a melyek eddigelé csak a jelenségek más oldalaival való esetleges együttlétükben ismertettek fel. Így például azok a nyelvészeti tények, a melyeket ma az összehasonlító nyelvtudomány anyagaként foglalnak össze, már régen tudományos tárgyak részeként voltak ismeretesek; ama külön tudomány csak annak a szempontnak a felfedezésével állott elő, a mely szerint az egyes részek *egy* speciális törvény szabályozta egységbe illeszkednek. S nekem lehetségesnek látszik a historico-sociologikus események tömegén keresztül *egy* olyan vonal húzása, a mely bizonyos, eddig csak igen különféle más kapcsolatokban megfigyelt jelenségeket összetartozóknak és így *egy* tudomány tárgyainak mutat. Ezek a sociologia nevének eddig még semmilyen más tudomány részéről a maga számára nem igényelt tartalmat adnak.

Ehhez a szemponthoz a társadalom fogalmának *egy* differentialódása, a társadalom alakjának és tartalmának megkülönböztetése útján juthatunk el. Társadalom a szónak legtágabb értelmében mind ott van, a hol több egyén kölcsönhatásba lép. Ez a kölcsönhatás mindig bizonyos ösztönökből vagy bizonyos célok kedvéért keletkezik. Erotikus, vallásos avagy csak társas ösztönök, a védelem és a támadás, a játék és a kereset, a segélynyújtás és az oktatás céljai és számtalan más cél okozzák, hogy az ember másokkal együtt van, együtt működik, együtt szenved, vagyis rájuk hatást gyakorol s tőlük hatást szenved, a mi által egységgé lesznek, mert hiszen az egység — minthogy a methaphysikai egységet, az absolut atomot nem ismerjük — nem más, mint az elemek kölcsönhatása. Ez az egység persze a kölcsönhatás módjához és szorosságához képest nagyon különböző lehet, — a sétára való ephemer egyesüléstől a családéig, *egy* szállodai társaság futólagos együttlététől *egy* középkori cseh benső egységéig. Azok a motívumok már most, — célok éppen

úgy, mint öntudatlanul hajtó okok — a melyekből társaság egyáltalában alkotható, a társulás anyagának, mintegy materialis tartalmának tekinthetők. De éppen ezek a motívumok okozzák az egyének kölcsönhatását, a melyek formája a legkülönbözőbb lehet. Többek amaz egységének tehát, a melyet társadalomnak neveznek, vannak határozott tartalmi, concret anyagai és céljai, a melyeket az egyéni kölcsönhatás igen változatos formákban valósít meg. Minthogy nincsen »kölcsönhatás általában«, hanem csak egyes különös fajtái vannak, ezek együttvéve adják meg azt, a mit társulásnak, vagy a functiót és alanyait egybefoglalva, társadalomnak nevezünk. Sem éhség vagy szerelem, sem munka vagy valóságosság, sem a technika, sem az intelligentia tartalmi még egymagukban nem teszik a társadalmat, sőt mind-ezek csak annyiban alkotják, a mennyiben az egyéneket a határozott formák között egymással, egymásért, egymás mellett való működésre bírják. A társulás tehát csak az a forma, a mely amaz érzeki vagy eszményi, pillanatnyi vagy állandó, tudatos avagy öntudatlan érdekek köré kristályosodik és a melyen belül ez utóbbiak megvalósulnak. Minden adott socialis jelenségben a tartalom és a társas forma egységes valóságot alkotnak, socialis formának épp oly kevésbé lehet minden tartalomtól különvált léte, a mint nem létezhetik térbeli alak tartalom nélkül. A valóságban ezek minden socialis lét és történésnek elválaszthatatlan elemei: egy érdek, cél vagy motívum és az egyének kölcsönhatásának egy formája vagy módja, a mely által ama tartalom társadalmi valósággá lesz.

Egy sajátlagos társadalmi tudomány nézetem szerint csak az által válik lehetővé, hogy ezt a valóságban mindig együttes két dolgot a tudományos abstractióban szétválasztjuk s a társulás formáit, mint a jelenségeknek módszer szempontjából együvé tartozó, s egy közös tudományos szempont alatt egyesíthető oldalait tárgyaljuk. Ahhoz való jogunk, hogy a reális jelenségeket előbb ilyen módon elemeikre bontjuk szét s hogy a differentiált elemeket azután új synthesisbe hozzuk, két föltevésen nyugszik. Az első az, hogy a társulás hasonló formái egészen különböző tartalmat, teljesen eltérő célokat fednek, a második pedig, hogy a tartalmilag azonos érdekek a társulás egészen különböző formáiba burkoltan jelentkeznek. Mind a kettő tagadhatatlan tény. Olyan társadalmi csoportokban, a melyek céljai s amelyek egész jelentősége a lehető legkülönbözőbb, mégis azt találjuk, hogy az egyének egymással szemben egészen

hasonló magatartást tanúsítanak. Fölé- és alárendeltség, verseny, utánzás, munkafelosztás, pártképződés, helyettesítés, egyfelől tömörülés egymás között, másfelől elzárkózás kifelé s számtalan más hasonló dolog éppen úgy megvan egy állami társaságban, mint egy hitközségben, egy összeesküvő bandában épp úgy, mint egy gazdasági szövetkezetben, egy művészeti iskolában úgy, mint egy családban. Bármily változatosak legyenek is azok az érdekek, a melyek ilyen társulásra visznek, azok a formák, a melyekben érvényre jutnak, mégis ugyanazok lehetnek, mint-hogy ezek úgyszólván csak az emberek kölcsönös lélektani érintkezésének a módjai. S viszont: a tartalmilag azonos érdek a legkülönbélebben alakult társulatokban jelentkezhetik, a *gazdasági* érdek p. o. éppen úgy megvalósul verseny által, mint a termelők tervszerű szervezete útján, majd más gazdasági csoportokkal szemben való elzárkózás által, majd hozzájuk való csatlakozás által; a vallásos élet, noha tartalmilag ugyanaz marad, a közönségnek egyszer liberális, máskor központosított formáját igényli; azok az érdekek, a melyek a nemek viszonyának szolgálnak alapjául, a családformáknak alig áttekinthető tarkaságában elégülnek ki; a paedagogikus érdek a tanító és a tanítványnak majd liberális, majd zsarnoki viszonyához vezet, majd individualistikus viszonyhoz a tanító és a tanítvány közt, majd, inkább collectivista viszonyhoz a tanító és a tanítványok összessége közt. Szóval erről az oldalról is kitűnik, hogy a sociális lét tartalma és formája, ha mindjárt a valóságban elválhatatlanul össze is tartoznak, tartalmilag függetlenek egymástól. A miként azonos lehet a forma, melyben a legeltérőbb tartalmak valósulnak meg, úgy állandó lehet a tartalom, míg az egyének összeműködése, a mely keresztülviszi, a legváltozatosabb formák közt mozoghat. Ezzel én bizonyítottnak látom azt a jogot, hogy a társulás formáit, mint a tudományos kutatásnak egy önálló területét elkülöníthessük.

A historico-socialis tudományok eddigi munkafelosztása tisztán a tartalom különbözőségeire volt alapítva. Nemzetgazdaságtan és egyháztörténelem, ethika és államtan s így tovább felosztották egymás között a sociális jelenségek területét, úgy hogy, miként láttuk, egy olyan sociológia, a mely e jelenségek egészét, a tartalom és forma egységesítésével fel akarná ölelni, nem jelentene mást, mint ama tudományok összefoglalását. A míg csak olyan vonalakkal szeljük a történelmi valóságot a kutatás külön területeivé, a melyek csak a hasonló

érdektartalom pontjait kötik össze, mindaddig ez a valóság nem enged tért egy külön sociologia számára; hanem olyan vonalra van szükség, a mely az eddigieket keresztezve és a társulás pusztá formáit tartalmuktól elválasztva, külön területképen zárja őket körül. Mert nyilvánvaló, hogy — rövidesen szólva — csak ez által ragadnók meg azt, a mi a társadalomban *igazán* »társadalom«. Ugyanis kétféle jelentését kell a »társadalom« fogalmának megkülönböztetnünk. A társadalom először is a társult egyének complexuma, a társadalmilag formált emberanyag, a mint ez az egész történelmi valóságot betölti. De a »társadalom« egyszersmind azon viszonylatok összege is, a melyek segítségével az egyénekből az előbbi értelemben vett társadalom lesz. A minthogy gömbnek nevezünk egy bizonyos alakú anyagot, de matematikai értelemben gömbnek nevezzük azt a formát is, a melynél fogva az anyag az előbbi értelemben vett gömbbé lesz. Ha az első értelemben beszélünk társadalomtudományról, akkor mindaz, a mi a társadalomban és a társadalommal történik, beléje tartozik. Az utóbbi értelemben vett társadalomtudomány ellenben azokat az erőket, viszonyokat és formákat tárgyalja, a melyek mellett az emberek társulnak, a melyek tehát a legszorosabb értelemben véve alkotják a társadalmat. Ezt természetesen nem befolyásolja az a körülmény, hogy a társulás tartalma, anyagi célja és érdeke gyakran vagy mindig döntők a különleges formára nézve. A minthogy nem zavarja meg a kristály mértani leírásának önállóságát, hogy a kristály az illető test vegytani minéműségétől függ. A sociologia, azaz a társadalomról szóló tudomány tehát éppen olyan viszonyban áll a többi társadalmi tudományokhoz, mint a mértan a fizikához és vegytanhoz. *Amaz* csak a formát nézi, a mely által az anyagból -egyáltalában empirikus testek lesznek, a formát, a mely magában véve — éppen úgy, mint a társulás formái is — csak elvonásban létezik. Úgy a geometria, mint a sociologia a tartalmak, illetőleg az összjelenségek kutatását más tudományoknak engedik át.

A sociologia módszere e probléma megoldásánál csak a tiszta inductió lehet. Versenyt p. o. a legkülönbözőbb téren tapasztalunk; úgy a politika, mint a nemzetgazdaság, a történelem, a vallás, a művészet a verseny számtalan esetét mutatják. Ezekből a tényekből kell már most megállapítani, mit jelent a verseny, mint az emberi magatartás formája, milyen körülmények közt áll elő, hogyan fejlődik, milyen módosulásokat szen-

ved tárgyának különlegessége folytán stb., szóval hogy mit jelent a verseny, mint az emberek egymáshoz való viszonya, a mely a legkülönbözőbb tartalmakat ölelheti fel, s melynek ezen utóbbiak nagy különbözősége mellett fennálló állandósága azt bizonyítja, hogy egy saját törvények szerint szabályozott területhez tartozik.

Ezt eredményezi a közöséges inductió, a mennyiben a bonyolult jelenségek hasonló tüneteit mintegy keresztmetszetben kiemeli, míg a nem hasonlók — a jelen esetben a tartalmi érdekek — kölcsönösen paralysálják egymást. Hasonlóan kell eljárni a nagy társadalomalakító viszonylatokkal és kölcsönhatásokkal is, a milyenek a pártképződés, az utánzás, az osztályok, körök, képződése, stb., stb.

Csak miután mindezek az egyes formációk legprimitívebb megjelenésüktől egészen a legmagasabbig inductive meg vannak állapítva és lélektanilag meg vannak magyarázva, fog lassan-lassan megoldást nyerni az a talány, hogy micsoda voltaképen a társadalom. Mert bizonyos, hogy az nem egységes, egy definitióval kimeríthető képződvény, hanem a legkülönbözőbb összekötő erők és módok összegéből áll. Nem lehet azt mondani, hogy a társadalomnak már léteznie kell, mielőtt benne mindezek az egyes vonatkozások felléphetnének. Mindegyik külön-külön persze hiányozhatik, mert az előttünk ismeretes társadalmakban még mindig marad vonatkozás elég. Ha azonban ezek valamennyien hiányoznának, akkor nem maradna társadalom.

Csak az által, hogy e fajta kölcsönhatások érvényesülnek bizonyos motívumok és érdekek folytán, jő létre a társadalom. Akármennyire igaz is tehát, hogy az ilyenformán kifejlődő össz-tünetemény történelme és törvényei a tágabb értelemben vett társadalom-tudományba tartoznak, mégis mivel ez az utóbbi már szétvált az egyes socialis tudományokra, egy szűkebb értelemben vett sociologia számára csak az elvont formák tárgyalása marad hátra, a melyek ugyan nem hozzák létre a társulást, de a melyek maguk képezik a társulást.

Befejezésül még csak egy módszertani megjegyzést. Ma már nem kétséges, hogy a »történelem törvényei« nem találhatók fel, mert a történelem egyfelől annyira összetett képződvény, másfelől pedig oly bizonytalanul és subjective körülhatárolt része a cosmius folyamat egészének, hogy a történelemnek, mint egésznek fejlődését feltüntető valamely egységes formula lehetetlen. Ha mindazonáltal nem akarunk lemondani a történe-

lemnek, mint törvényszerű fejlődésnek a megértéséről, ezt csakis annak lehetőleg egyszerű és magukban véve homogén részekre való szétbontása által közelíthetjük meg. Miként valamely ország történelmét is nem érthetjük meg egyszerűen, mint valami külön nem vált egészet, hanem mezőgazdaságának, socialis és nemzeti politikájának, szellemi culturájának, iparának, közoktatásügyének s. i. t. külön-külön megállapítása által, úgy az egyetemes történelem is a külön tudományok egész sorozatára bomlik szét, a melyek tárgyai a valóságban persze nem fordulnak elő külön váltán, de a melyek mégis csak ebben az egyszerűsítésben teszik lehetővé a »törvényekhez« való közeledést. Ez a javaslat, a melyet én itt a sociológiára vonatkozólag teszek s a melylyel meg akarom védeni attól, hogy más tudományok pusztá mód-szertanává oldódjék fel vagy hogy pusztán csak új szóvá zsu-gorodjék az összes történelmi tudományok jelölésére, talán a történelem felosztásához alkalmazkodhatnék, a mely a társulás funkcióját és annak számtalan formáját és fejlődésmeneteit a kutatás külön területeire bontotta, külön területekre, a melyek relatív egyszerűségük által kevésbé teszik chimaerikussá specifi-cus törvények feltalálását, mint a bonyolult történelmi comple-xumok, a melyek még nem tagozódtak egyes alkotó elemekre és formáikra. Ez előtt a külön terület előtt — adjuk meg neki akár a külön tudomány címét, akár pedig a feladat gyűjteményét, a mely fontosabb — el kell oszlania a sociologia fogalmához fűződött zavarnak; a sociológiának le kell ugyan mon-dania magasan szárnyaló igényeiről, de ezen a területen *azután* biztos határokkal és igaz birtok jogon alapíthat otthont.

Dr. Simmel György,
a berlini egyetem magántanára.

VILÁGPOLITIKAI FEJLEMÉNYEK.

Néhány évvel ezelőtt harcz zaja érte füleinket — a távol Keleten háború dühöngött a chinaiak és a japániaiak közt, kiket mi úgyszólván csak a földrajzból ismertünk. A harcztudósítások pár héten keresztül megtöltötték az újsághasábokat, a nélkül, hogy bárhol nagyobb felindulást keltettek volna. 1898 nyarán ugyanolyan távol tőlünk, a föld másik féltekéjén, két más nemzet keveredett háborúba — a spanyolok és az amerikaiak harczoltak ott Cuba szigetének birtokáért. Ez a háború Európában már némileg felköltötte a rokon- és ellenszenv érzéseit és egész nyáron át ébren tartotta a nagyközönség érdeklődését. De ez az érdeklődés hasonlított ahhoz, melyet valamely czirkuszlátogató közönség érez, mikor nézi, mint birkózik egymással két előtte teljesen közömbös egyén, az önérdék sem az ellenszenvnek, sem a rokonszenvnek nem volt alkotó eleme. Most rengeteg távolban tőlünk, Afrikában, újból háború dühöng, kemény próbára téve egyik leghatalmasabb európai nemzetet, melynek legyőzetése beláthatatlan következményeket vonhatna maga után. Ez a háború sincs közvetlen kihatással azokra a népekre, melyek nem vesznek benne részt. És mégis úgy találjuk, hogy az európai közvélemény széles köreiből foglalkoznak vele, szenvedélyesen vitatják esélyeit és szigorúan bírálják az államférfiakat, kik a háborút előidéztek vagy legalább is nem tudták megakadályozni. Már nem az a neme az érdeklődésnek ez, a melyet Goethe szerint a békés polgár érez

wenn hinten wo in der Türkei
die Völker aneinanderschlagen.

Ellenkezőleg, érezzük a háború hatásait, mert hisz jórészt ez okozta a pénz ama szörnyű megrágulását, a mely alatt üzletembereink szenvednek, de a mellett öntudatosan vagy öntudatlanul mindenütt az a belátás is kezd derengeni, hogy mind e háborúk, bármily távol is vannak tőlünk, hatásaikban reánk is kiter-

jednek, hogy világtörténeti jelentőséggel bírnak s a világpolitika átalakulásának következményei és hogy ez az átalakulás szükségszerűen megmászítja azon népek helyzetét is, kik mozdulatlanul megmaradnak eddig elfoglalt helyzetükben.

Korunk vezető államférfiai rég belátták ezt már. *Salisbury* ez átalakulást tartotta szem előtt, a mikor rámutatott az új világpolitika ama tendenciájára, hogy az erősebb államok mind erősebbekké, a gyengék mind gyengébbekké válnak. *Bülow* gróf német külügyminiszter egy hónappal ezelőtt tartott beszédében a »föld felosztásáról« beszélt s egy »nagy liquidációt« jósolt a világpolitika terén. *Goluchowski* gróf osztrák-magyar külügyminiszter a delegatiónak ülésében most már harmadszor utalt *azokra* a veszélyekre, a melyeknek a vezetésére bízott birodalom kiteszi magát, ha e téren a többi nagyhatalmakkal lépést nem tart. Az orosz államférfiak nem beszéltek, de tettekkel bizonyították be, hogy az új áramlatot megértették. Ily körülmények közt kétségkívül érdeklődéssel bír visszapillantani azokra a phasisokra, a melyeken keresztül a világpolitika mai stádiumába jutott és kutatni azokat az okokat, melyek a világpolitikának oly mélyreható változását előidézték.

A világpolitikát gyakran a sakkjátékhoz hasonlították. A sakktábla, a melyen ez a játék lejátszódik, az egész föld, minden egyes állam egy sakkábrát képvisel. Az egyes ábrák nagyobb vagy kisebb jelentőségéből, erősebb vagy gyengébb pozíciójából minden egyes ábrára nézve majdnem minden húzás után új meg új helyzetek állnak elő. Minden új helyzetben új czélszerűségi szempontok is merülnek fel, a melyeket az államoknak politikájuk irányításában szem előtt kell tartaniok.

Teljesen azonban ez a hasonlat nem érteti meg a világpolitika folyását. A sakkábrák élettelen jelképek, s irányíthatók pusztán czélszerűségi szempontok szerint. A nemzetek politikája ellenben összefügg azok gondolkodásmódjával, hagyományaikban gyökerezik és az egyes nemzetek pszichológiája nélkül meg nem érthető. Kétségtelen ugyan, hogy a nemzetek hagyományai rendszerint czélszerűségi szempontokon alapulnak és viszont, hogy bizonyos nemzeti célok hagyományokká válhatnak, de gyakran látjuk azt is, hogy a pusztán traditio oly politikára kényszerít egy nemzetet, a mely a czélszerűségi szempontoknak már nem felel meg és hogy viszont czélszerűségi szempontok oly politikára készítenek, mely még nem vált traditíóvá.

Az elsőre például szolgálhatnak Franciaország arra irányuló törekvései, hogy határait európai szomszédjai rovására kiterjessze, a másodikra példa Németország nagyszabású gyarmatosítási politikája, mely semminemű hagyományokon nem alapszik.

Hogy tehát eligazodhassunk abban a szövevényes érdekhálózatban, a mely a mai világpolitikát alkotja, nem elég azt néznünk, hogy az államok minő állást foglalnak el jelenleg a világpolitika sakkjárájában, hanem ismernünk kell a játszma eddigi lefolyását is. Ezért mindenekelőtt figyelemmel kell kísérnünk azokat a különböző képeket, a melyeket a politikai kaleidoskop az elmúlt századok folyamán mutatott és csak ha ezt megtejtük, ha e képeknek minden egyes alkotórészével megismerkedtünk, érthetjük meg teljesen azt a képet, melyet ez a kaleidoskop a jelenben mutat.

A középkorban és az újkor elején a világpolitika központjában a nagy német birodalom állott, mely az európai hatalmak koncertjében századokon át az első hegedűt játszotta. Németország minden háborúja az egész világot rázkódtatta meg, erőváltozásai az egész világpolitikára rányomták bélyegüket. Praedomináló szerepét néha nagyobb, néha kisebb erővel és nyomattékkal játszotta, de az lényegileg nem változtatott a helyzeten, mert mindég a legerősebb hatalom maradt, bár föltalálhatjuk akkori történetében a hanyatlás csiráit is, hisz vezetői előbb egy világbirodalom hiú álmának, később pedig dynasztikus érdekeknek feláldozták az állam belső konszolidációjáért való gondoskodást.

A többi államoknak a világpolitika irányításában kisebb szerep jutott. Franciaország még legbecsvágóbb királyai alatt sem volt képes magának Európa ügyeire mérvadó befolyást biztosítani, bár törekedett erre és határozottan közeledett is céljához. Anglia a középkorban folytatott francia háborúi befejezése után egyidőre megszűnt a kontinentális politikában szerepet játszani. Olaszország szét volt darabolva; Ausztria és Spanyolország a német császárok országaihoz tartozott. A török veszedelem megtört Magyarországon. Oroszország és Lengyelország politikai értelemben nem voltak európai államok, Magyarország is kívül feküdt azon körön, a melyben a világpolitika lejátszódt. Skandináviának csak később voltak múlt európai ambíciói, de nem volt akkor sem elég ereje azok megvalósítására.

A harminczéves háború folyamán a világpolitikai konsteláció lényegesen megváltozott, *Richelieunek* a Németországban bekövetkezett meghasonlás ügyes kiaknázásával sikerült Franciaország hatalmát ugyanannyival gyarapítani, a mennyit a háborúban kimerült Németország hatalmából veszített. A háború befejezése után a két állam mint körülbelül egyenrangú tényező állt egymással szemben. Németország még mindig első hegedűt játszott ugyan az európai koncertben, de már nem egyedül játszotta azt és játékan meglátszott a fáradtság és kimerülés. Franciaország játéka adta meg a tónust, sőt olykor-olykor a vonó teljesen kiesett Németország kezéből. Az egyensúly fenntartása Franciaországgal szemben, ez ama politikai irány, mely e kor történetén vörös fonalként végigvonul.

Franciaország *XIV. Lajos* alatt két politika között választhatott. Az egyik politika abból állt, hogy szomszédjainak gyengeségeit ügyesen kihasználva, határait lassanként kifelé terjeszszte. Ez a politika sok fényt és dicsőséget és aránytalanul kevesebb reális hasznot ígért, de megfelelt a francia nemzeti szellemnek, mely a fényben és dicsőségben mindig fontos realitásokat látott. A másik politika, mely Franciaországnak kínálkozott, abból állt, hogy egész erejét gyarmatosításokra fordítva oda törekedjék^ hogy több észszerűséggel azt a szerepet folytassa, a melyet addig teljesen fejtelten módon Spanyolország vitt. E politika nem ígérkezett oly fényesnek s dicsőségesnek, de reális hasznot ígért, bár csak a későbbi generációknak.

Franciaország az első politikát választotta és következetesen keresztülvitte azt. Ez által alkalmat adott Anglia megerősödésére, mert Anglia vette fel azt a szerepet, melyet Franciaország elutasított magától. Megfelelt ez az angol szellemnek mely könnyen felismerte az e politikából eredő gyakorlati hasznot, annál inkább, mert Angliának szigeti fekvésénél fogva az európai kontinensen nem lehettek észszerű ambíciói, e mellett pedig Anglia ép fekvésénél fogva a tengerhez is hozzászokott, úgy hogy szükségszerűen messze földeken kereste duzzadó erőinek érvényesítését. Franciaország kezdetben képes lett volna, Anglia ez erőgyarapodását megakadályozni, de elmulasztotta ezt s midőn Anglia politikájának gyümölcseit kezdte élvezni, midőn Franciaország is belátta, mily mulasztást követett el a gyarmatosítások elhanyagolásával és sietett e mulasztást lehetőleg jóvátenni, csak akkor látta, hogy mulasztásával egy második veszélyes vetélytársat teremtett magának, a nélkül, hogy azzal a politikával,

melynek kedvéért a mulasztást elkövette, képes lett volna elsőrendű vetélytársát, Németországot gyengíteni. De a mint ezen politika dicsősége nem egyes uralkodók vagy államférfiak, de az egész francia nemzet dicsősége volt, úgy a felelősség e politikáért sem egyeseket, de az egész francia nemzetet terheli. Hisz ez a politika ugyanaz maradt a Lajosok alatt, a köztársaság minden phasisa folyamán és I. Napoleon alatt is, sőt az utolsó német-francia háborúban is csak ez a politika jutott kifejezésre.

Németországban a XVIII. század folyamán nagyfontosságú átalakulás ment végbe. Megalakult ugyanis Poroszország s ezzel kezdetét vette az az Ausztriával való versengés, mely egészen 1866-ig minden történeti fejleményen átvonul.

Ausztria már régebben megalapította azt a birodalmat, mely a mai osztrák-magyar monarchiát alkotja. Ezzel oly érdekekbe bonyolódott, a melyekhez Németország egyéb részeinek édeskevés köze volt. Magyarország birtoka, melyet a törököktől apránként, a határ fokozatos lejjebbszorításával kellett visszaszerezni, magával hozta a vágyat, a birodalom határait még messzebb délre kiterjeszteni. Lengyelország hanyatlása felébresztette Ausztria uralkodóiban azt az óhajt, hogy dynastiájuk hatalmát e szerencsétlen állam rovására is kiterjeszszék. Az uralkodóház erősen katolikus jellege és számos rokoni kapcsolat kiterjesztették Ausztria érdekkörét Olaszországra is. Legkevesebb érdekük és legkevesebb hatalmuk volt a német császároknak a tulajdonképeni Németországban, hol minden grófocska korlátlanul uralkodhatott. Ily körülmények közt Ausztria csak arra ügyelt, hogy Németországnak legalább névleges birtokát megtartsa. Ez csak úgy sikerülhetett neki, ha képes volt megakadályozni, hogy bármely más német állam annyira meghatalmasodjék, hogy vele a versenyt felvehesse.

Ez a veszély Poroszország részéről fenyegetett. Poroszország is dynastikus érdekektől vezettette politikáját, ép úgy, mint Ausztria. De a porosz dynastia érdekei kizárólag német érdekek voltak, míg az osztrák dynastia érdekei legkevésbbé épen Németországra hatottak ki s így Poroszország vált a német egység helyreállítására irányzott törekvések középpontjává. Ausztriának Poroszország gyengítésére irányzott politikája különben eredménytelen volt, mert a XVIII. század közepén e két állam már mint teljesen egyenrangú tényező állt egymással szemben.

E négy hatalom mellé a XVIII. század folyamán Oroszország is kilépett a politikai küzdőtérre. Ez az állam bámulatos terjeszkedési képességet fejtett ki a távol Ázsiában, mi akkor senkit sem érdekelt és hajlamot mutatott arra, hogy dél felé, Konstantinápoly felé is terjeszkedjék. Oroszország ezen terjeszkedési kísérletei igen természetesek. Egy hatalmas nemzet, mely bensőleg erős és consolidált és mely határain gyenge, apró államocskákat talál, ezeket az idők folyamán természetsszerűleg előbb a maga befolyása alá fogja hajtani, később pedig egészen magához fogja csatolni. Így terjesztette ki Oroszország határait az ázsiai államocskák egy hosszú sorára, így csatolta magához Finnországot, Litvániát, a krími félszigetet, továbbá a Kaukázus és Örményország egy részét és ügyesen felhasználva az Ausztria és Poroszország közötti versengést így biztosította magának az oroszánrészt Lengyelország felosztásából. Hatalmas állammá fejlődött a nélkül, hogy erről jóformán tudomása lett volna és midőn hatalmának tudatára ébredt, érezte, hogy nincs elég levegője, nem tud mozogni. Az országnak tenger kellett minden áron és ez a törekvés magyarázza meg Oroszország egész politikáját.

Ezekben láttuk, hogy az európai nagyhatalmak miként keletkeztek és megismertük azt a politikát is, mely velük együtt keletkezett és velük együtt nőtt nagygyá. Franciaország, Anglia és Oroszország politikájának alap gondolata ma is ugyanaz, mint két századdal ezelőtt, csak Poroszország és Ausztria egymáshoz való viszonya változott meg teljesen harmincz év előtt, a mint ezt majd látni fogjuk. De daczára annak, hogy már a múlt században a hatalmak egész sora igényt tartott arra, hogy a világpolitika ügyeinek irányításában részt vegyen, a vezérszerep kétségtelenül Franciaországot illette. Csak midőn Franciaország utolsó és legfényesebb kísérlete, a vezérszerepet a maga részére biztosítani, a Waterlooi ütközetben végleg meghiúsult, vehette kezdetét egy egészen új korszak a világpolitika terén.

Az új világpolitika korszaka is célul tűzte maga elé az európai egyensúly fentartását. De már nemcsak Franciaország ellen kellett az egyensúlyt biztosítani, hanem minden egyes nagyhatalomnak az összes többi nagyhatalmakkal szemben kellett e célra törekednie. Régebben a nagy politikai mérlegben, melyet az egyensúly megállapítására használtak, két

serpenyő volt: az egyikben helyet foglalt Franciaország összes szövetségeseivel, a másikban helyet foglaltak Franciaország összes ellenfelei. A bécsi congressus óta e mérlegnek öt-hat serpenyője van s a bennülők mindenike arra törekszik, hogy egy szomszédja se nyerhessen nagyobb súlyt.

Ily politika mellett a figyelem főleg Európa gyenge pontjaira irányult. Egymás ellen közvetlenül az egyes államok aránytalanul nagy risico nélkül semmit sem tehettek, megelégedtek tehát azzal, hogy Európa egyes gyengébb pontjait befolyásuk alá hajtsák abban a meggyőződésben, hogy ez a befolyás az egész világpolitika terén gyakorolt befolyásuknál is latba fog esni. így irányult a világpolitika vezetőinek figyelme sokáig Portugália, Spanyolország és az olasz királyságok felé, hol mindig az egyik vagy a másik nagyhatalom gyakorolta a döntő befolyást.

Mindez véget ért, mihelyt ezek az államok a század közepe óta a szabad eszmék behatása alatt önálló, függetlenek lettek. Kítűnt, hogy ezek a »beteg« államok egyáltalában nem voltak betegek, mihelyt megengedték nekik, hogy saját fejük szerint éljenek és hogy legföljebb az orvosságok, a melyeket sokáig reájuk kényszerítettek, tették őket betegekké. Ma ez a politika, mely kényszerűségből nagy mértékben az udvari intrikák politikájává lett, úgyszólván sehol sem talál többé teret.

Kivételt talán csak Törökország képez, hol még ma is a különböző nagyhatalmi befolyások küzdenek egymással. De itt is félreismerhetlen az a tendentia, hogy az egyes államok befolyásai egymást kölcsönösen paralisálják, mi által alkalmat adnak arra, hogy a jelenleg kétségtelenül beteg török államtest helyét új, egészségesebb állami képződmények foglalják el. Törökország örökének kérdése különben még nem is oly rég valóban imminens veszélylyel fenyegetett s csak a világpolitika legújabb phasisa terelte el a figyelmet tőle messze távolban fekvő vidékekre. Hogy mi okozta ezt, azt meg fogjuk érteni, ha rövid vonásokban megrajzoljuk a világpolitika sakkjáráját s felállítjuk erre az egyes ábrákat úgy, a mint azok rajta jelenleg állnak.

Az európai nagyhatalmak egymás közti viszonyában az utolsó mélyreható következményekkel bíró esemény az egységes Németország megalakulása volt. 1866. előtt az a földterület, mely ma Németországot alkotta, a politikában *quantité néglig-*

geable volt. A Poroszország és Ausztria közt fennálló ellentét megszibbasztotta a két állam erejének legnagyobb részét: egymást kellett sakkban tartaniok és alig volt idejük és erejük mással is törődni. A tulajdonképeni nagyhatalmakat — azokat, a melyek nemcsak nagyhatalmak, de valóban *nagy* hatalmak voltak, — ez időben Anglia, Franciaország és Oroszország alkották. 1866. után ez a helyzet alapjában megváltozott. Mihelyt Ausztria Németország ügyeiből ki volt zárva, megszűnt minden viszály a két hatalom közt és pár évig tartó duzzogás után, — mely a háború természetes következménye volt, de sokáig nem tartott, mert hisz Ausztriát mindig kevés reális érdek fűzte Németországhoz, — helyreállt köztük a jó viszony, egyik sem kívánkozván a másiknak területére, sem arra, hogy a másiknak területén tényleges befolyást gyakorolhasson. Ily módon két oly erő szabadult fel, mely eddig egymást kölcsönösen megkötötte és megbénította: a világpolitika sakkjábláján két ábrával több mozgott. Ezzel Franciaország meg volt fosztva attól az előnytől, mely nagy hatalmának legfőbb titka volt, hogy a Németország egyes részei közt uralkodó egyenetlenséget a maga hasznára kizsákmányolhassa. Ezért érezte szükségét annak, hogy erősödő szomszédja ellen 1870-ben egy hatalmas ütést mérjen, — tudjuk, mily kevés eredménnyel.

Németország és Ausztria-Magyarország közt tehát megszűnt minden érdekellentét. Németország és az orosz birodalom közt szintén nem találunk ellentétes érdekeket. Oroszország versenyzik Ausztria-Magyarországgal a balkán félszigeten, de ez Németországot nem érdekli, hisz ismeretes Bismarck azon mondása, hogy ezekért az érdekekért egy pomerániai gránátos csontjait sem áldozná fel. A mi Franciaországot illeti, bizonyos, hogy ez még nem felejtette el és nem bocsátotta meg Németországnak az 1870/71-iki vereséget és nem is szűnik meg a »revanche« jelszavát hangoztatni. Ámde Németország ma erősebb, mint valaha és egy új német-francia háború esélyei Franciaországra nézve még csak nem is nagyon kétesek. Ezért a »revanche« ma pusztá jelszó, mely még sokáig, talán örökre az fog maradni. A francia határ tehát mindenesetre oly pont, mely felől Németországot veszély fenyegetheti, de egyelőre Németországnak semmi oka sincs e veszélytől félni. És mivel biztonságban érzi magát, nyugodtan inaugurálhatta azt a nagyszabású politikát, a melylyel iparczikkei számára a világ minden részében piacokat biztosított. E törekvéseiben szemben

találja magával Angliát, melytől különben területi kérdések nem választják el.

Franciaország államférfiai ma ép úgy két különböző politika között választhatnak, mint XIV. Lajos korában. Az egyik a hagyományos politika, melynek célja Franciaország határait Németország rovására kiterjeszteni, a másik a modern politika, a gyarmatosítás politikája. Az első ma is tetszetősebb a francziák szemében, de semmi kilátásuk sem lévén egyelőre arra, hogy azt eredményesen keresztülvihessék, egyelőre ők is gyarmataik kiterjesztésére koncentrálják minden erejüket. Ezt a politikát, melyet már 1830-ban Algír elfoglalásával inauguráltak és a melynek egyik epizódja volt III. Napoleon szerencsétlen mexikói expedíciója is, modern formájában Jules *Ferry* alapította meg Tonking elfoglalásával. Azóta Franciaország birtokai tetemesen megnöttek nemcsak Tonking körül, hanem Afrikában is, hisz ma Afrika észak-nyugoti része le a Csád-tóig, az egy Marokko kivételével, teljesen francia kézben van. Jelenleg komoly kísérleteket tesznek, hogy e gyarmatbirodalmat összekapcsolják a francia Kongogyarmattal, sőt merész politikusok, — hisz ilyenekben Franciaországban sohasem volt hiány — már arról álmodoznak, hogy valamikor Észak-Afrika Egyptommal együtt a francziák tulajdona lesz. Ezért érintette Franciaországot oly igen kellemetlenül, hogy a múlt évben a faszodai ügyben oly erélyes visszautasításban részesült Anglia részéről.

Oroszországot veszély egy oldalról sem fenyegeti, hatalmas expansivitása azonban más államokra nézve veszélyt képezhet. Ez az expansivitás, mint láttuk, két irányban működik: Törökország felé és az ázsiai határszél egész vonalán.

Törökország birtoka Oroszországra nézve rendkívüli előny volna. Oroszországnak tenger kell. A Fekete tenger igaz, majdnem teljesen az ő uralma alatt áll, de ez uralom zavartalan birtoka a Fekete tenger sajátságos földrajzi fekvésénél fogva nincs számára biztosítva. Ezt az egész tengert ugyanis Konstantinápolynál vagy a Dardanellákban el lehet az idegen hajók elől zárni és bármit mondjanak is a nemzetközi jogelvek a tengerszorosok szabadságáról, egészen kétségtelen, hogy ha e két szoros Oroszország kezében volna, a Fekete tenger kizárólag orosz tenger volna. Kiszámíthatlan haszon Oroszországra, kiszámíthatlan veszély Ausztria-Magyarországra és Angliára nézve.

Ausztria-Magyarország az orosz birodalomnak ez irányban való terjeszkedése által délről is körülfogatnék orosz területtel s ez által mintegy csavarfogóba szorulna, melynek nyomása éjszakaról és délről annál inkább megsemmisítő hatással lehetne az osztrák-magyar birodalomra, mert ennek szláv népei orosz fajrokonaikhoz amúgy is vonzódnak. Ezenkívül a Fekete tenger eloroszkodása Ausztria-Magyarország dunai kereskedelmét is nagy mértékben veszélyeztetné. Anglia pedig keleti kereskedelmében és a Földközi tengeren elfoglalt tengerészeti posztójában volna oly érzékenyen megtámadva, hogy minden erőből az orosz terjeszkedés meggátlására kell törekednie. E törekvések annál több sikerrel kecsegtetnek, mert mindaddig, míg a két szoros oly gyenge nép kezében van, mint jelenleg, Oroszország érdekeiben amúgy sincs fenyegetve. Ezért Oroszország jól mérlegelve a mostani állapotokat és a várható előnyöket, mérlegelve a vele szemben álló államok erejét és azt, hogy a sietség teljességgel szükségtelen, szándékainak megvalósítását nem erőlteti a közel jövőben. Hisz kisebb rizikóval hasonló mérhetetlen előnyöket biztosíthat magának Ázsiában, hol határait az egész vonalon állandóan dél felé szorítja, a mire a körülmények épen az utóbbi évek folyamán igen kedvezőek voltak. Oroszország és Anglia itt is egymással szemben találják egymást, hisz Oroszország előnyomulása Anglia nagyhatalmi állásának gerinczet, Indiát fenyegeti.

A mi *Angliát* illeti, az eddigiekből már kitűnik, hogy ennek érdekei úgy Németország, mint Franciaország és Oroszország érdekeivel több tekintetben ellentétben állnak, ellenben teljesen egyeznek az osztrák-magyar birodalom érdekeivel abban a kérdésben, mely Ausztria-Magyarországot legközelebből érinti, a nélkül, hogy ezekkel bármely más ponton ellentétbe jönnének. Az európai békét Anglia sohasem fenyegette és ép oly kevésbé fenyegeti azt *Ausztria-Magyarország és Olaszország*, mely a világpolitika alakulására különben igen kevés befolyást gyakorolt.

Ezzel megismertük az európai államok ez idő szerinti posztóját, a mely most már könnyen megértetheti velünk a világpolitika legújabb phasisát és ennek okait.

Látjuk, hogy Európában a különböző hatalmak egymást ellensúlyozzák s vagy nincs okuk támadásokat intézni egymás ellen, vagy nem merik ezt megtenni, attól tartván, hogy többet veszítenek, mint a mennyit nyerhetnének. Egyideig, a kilenczvenes évek elejéig megelégedtek avval, hogy tetőtől talpig fölfegyverkezve mozdulatlanul álljanak egymással szemben.

A nagy sakkjátékban a főabrák le voltak kötve. Egyszerre kitört a japán-chinai háború, mely a világ figyelmét China roppant gyöngeségére irányította. A nagyhatalmak, kiknek a mozgás, a terjeszkedés életszükségletük volt, erre elkezdték ábráikat a sakktábla legtávolabb eső szélén mozgásba hozni. A húzások jelentékteleneknek látszottak, pedig talán a játékot döntötték el. Az államok úgy *találták*, hogy addig is, míg egymás közti ügyeiket rendbe szedik, hasznosabban is tölthetik idejüket, mint hadgyakorlatokkal és új fegyverek kipróbálásával s magukhoz ragadtak egyes darabokat China területéből, apró darabokat, de elég nagyokat ahhoz, hogy igényeiket a nagy chinai örökségre bejelentsék. Elüljárt Oroszország s példáját követték Anglia, Németország és Franciaország. Jött a spanyol-amerikai háború, mely elsöpörte a spanyol gyarmatbirodalom utolsó maradványait. Németország e nagy hajótörésnél magához ragadt annyit, a mennyit lehetett, megvásárolván a Mariannák és Karolinák szigetcsoportjait. De a háborúnak ennél sokkal fontosabb következménye az volt, hogy egy új állam jelentette be igényeit arra, hogy ama nagy politikai földosztásban részt vegyen, mely úgy látszik közel van: az amerikai Egyesült-Államok beléptek a világ nagyhatalmai sorába. És jött végül a délafrikai háború, melynek már eddig is voltak következményei, — hisz a háború hozzájárult Németország gyarmati posíciójának erősítéséhez — de a melynek végső következményei még beláthatatlanok. És míg régebben az államok folyton egymásra nézve és egymást fenyegetve úgyszólván suggerálták maguknak az európai háborúk szükségességét, figyelmük most elterelődött és utat találtak erőiknek levezetésére. A helyzet Európában derültebbé vált, a viharfelhők szétszóródtak tőlünk messze fekvő vidékekre és előállt a világpolitika legújabb phasisa.

A midőn igyekeztünk világos képét megrajzolni azoknak a fejleményeknek, melyek a világpolitika irányítására az utóbbi évtizedek folyamán befolyást gyakoroltak és azok legutolsó phasisát is előidézték, két nagyhatalommal, Ausztria-Magyarországgal és Olaszországgal épen nem, vagy csak nagyon mellékesen foglalkoztunk. Nem követtünk el ezzel mulasztást, ment a ki a legújabb kor történeti fejlődését figyelemmel kíséri, nem zárkozhatik el azon tudat elől, hogy Ausztria-Magyarország a világpolitika legújabb phasisának előkészítésére és irányítására nem gyakorolt döntő befolyást.

Szükséges-e, hogy e mulasztását jóvátegye és a maga részéről is siessen részt venni abban a nagy versenyben, a melyet a többi nagyhatalom kifejt és a mely új meg új területek lefoglalásában nyilvánul? Nem fogunk e kérdésre sem igennel, sem nemmel felelni, csak két szempontra akarunk utalni. Az egyik a következő:

Egészen kétségtelen, hogy az államok befolyásának kiterjesztése távolfekvő országokra és népekre ma ugyan még csak következménye a nagyhatalmi állásnak, de nemsokára a nagyhatalmi állás előfeltétele lesz. Mihelyt világpolitikai problémák nemcsak az európai államok határain bukkannak föl, de a föld legkülönbözőbb részein, egyszer a távoli keleten, másszor a távoli nyugaton, egyszer az északi, másszor a déli féltekén, világos, hogy e problémák elintézésére csak azok az államok gyakorolhatnak befolyást, a kik a távoli keleten és a távoli nyugaton, az éjszaki és a déli féltekén befolyásukat érvényesíteni képesek. Ha nekünk erre támpontjaink nem lesznek, előbb-utóbb ki kell esnünk azon államok sorából, melyek a világtörténelem intézésére befolyást gyakorolnak, egészen eltekintve attól, hogy Ausztria és Magyarország kereskedelmének fejlődése is szükségszerűen vissza fog maradni, ha lépést nem tartunk azokkal az intézkedésekkel, melyeket a többi államok saját kereskedelmük fejlesztése érdekében tesznek.

A másik szempont a következő:

A midőn a többi állam megalapította azt a nagyszabású politikát, mely világpolitikai állásukat megerősítette és egyúttal gazdasági fellendülésüket is eddig hallatlan módon fokozta, könnyű választás előtt álltak. Hisz a mit politikai hatalmuk növelésére tettek, az egyszersmind gazdasági helyzetüket is erősítette, a mi gazdasági erejüket fokozta, az egyúttal politikai posztíójuk erősítéséhez is hozzájárult. Nálunk — legalább a mi Magyarországot illeti — a dolog nem úgy áll. Nálunk minden politikai nyereség kiszámíthatatlan gazdasági áldozatokat követelne meg, a nélkül, hogy kilátásunk volna arra, hogy ez áldozatok belátható időben meg fognak térülni. Ausztriára nézve talán nem így áll a dolog. De bár szomorú, hogy a Magyarország és Ausztria közt fennálló kapocsnak az a következménye, hogy Magyarország kénytelen Ausztriának oly törekvéseit is megsibbasztani, melyek magukban véve jogosultak és melyek politikailag a monarchia előnyére válnak, senki Magyarországnak ez álláspontját rossz néven nem veheti.

Különben nem is volnánk képesek világpolitikát csinálni, a nélkül, hogy erre viszonyaink alkalmasak volnának. Hisz sokat vitatják, hogy a történelmet — és mi más a politika, mint a jelen történelme? — egyes államférfiak csinálják-e, vagy a viszonyok teremtik-e meg. Mi úgy véljük, hogy államférfiak csinálják a történelmet, de csak azok az államférfiak, kik a viszonyokat helyesen felismerik. És ha a viszonyok nálunk a terjeszkedési politikára megérnek, bizonyára fog akadni államférfiú, a ki ennek a politikának vezetésére vállalkozik.

Dr. Gratz Gusztáv.

EGYÉN ÉS TÁRSADALOM.

I. Reflex és providentia.

A biológia és a társadalom élettana nemcsak tetszetős hasonlatok kapcsaival függenek össze; — a két tudomány talaja egy és ugyanaz, csak kiterjedésük különféle: az egy búzaszál élete közös az egész hullámzó búzatengerével.

Bárminő szóbőséggel is fejezhető ki az érzés és gondolat, azért egész tárgyilagosan az egyén életének csak mozgásban, cselekvésben való nyilvánulásai vizsgálhatók, épen úgy, mint az egyénen kívül álló világ physikai változásai. Az egyén és a külvilág physikai változásai között oksági kapcsolatok állanak fenn. Az ok és okozat között mindig erőhatások, vagyis változások vannak; azon változásokat, melyek a külvilág és az egyén physikai tünetényei között lefolynak, reflexeknek, vagy általánosabb megnevezéssel reactióknak hívják. Habár kétségtelen, hogy a reactiók minden belső phasisa a külvilág és az egyén erőinek eredője, mégis ezen eredőt csak egy ponttól kezdve tudjuk bizton követni, a mint az a szervezetet mozgásba hozza. Minden, a mi ezen mozgató hatástól innen van — bár erőhatás, — de egy az összes subjectiv tüneteket fedő homályba van burkolva, és a mikor mégis bonczolni próbáljuk, csak önvizsgálatunk eredményeivel helyettesítjük az élettünetények erőegyenletének ismeretlenjét. Ilyen helyettesítés útján állítjuk csak, hogy a reactiók subjectiv homályban lefolyó részét érzések és gondolatok teszik ki. Csak önvizsgálatunkból és más önvizsgálók adataiból merítünk, a mikor az érzést és gondolatot, mint vizsgálati objectumokat tovább bonczoljuk.

Ily vizsgálatok révén ismertük meg, hogy az érzés időben megelőzi a gondolatot, sőt hogy a kettő között ismét oksági kapcsolat van. Rájöttünk, hogy ezen oksági kapcsolatban az érzés és a gondolat csak mint egy erőfolyamat kiindulása és végkifejlése szerepelnek, és hogy a kettő között még áthidaló

kapcsokat kell keresnünk. Ezen kapcsokat elmúlt érzések képezik, melyek nem tűntek el nyomtalanul, hanem visszahagytak egy újra felébredésre alkalmas csirát, az érzés emlékezetét. Az elmúlt érzések újraébredését emlékezésnek hívjuk. Az idők folyamán nagy számra szaporodnak az egyén emlékezetei, vagy mondjuk egyszerűbben: emlékei. Bizonyos, hogy ezen emlékek újraébredésének szerepe van a gondolat kifejlésében és minden jel arra mutat, hogy már maga az újraébredés is az érzés következménye. Kétségtelen, hogy a gondolkozás maga nem más, mint érzések és újraébredt érzések egymásra hatása, a gondolat maga pedig ezen egymásra hatás dinamikus állapota. Megszoktuk, hogy gondolat és gondolkozás alatt az érzés és emlékezés egymásra hatásának egy előrehaladottabb phasisát jelöljük, ezért ne beszéljünk egyelőre másról, csak egymásra hatásról, vagy a két egymásra ható tényezőt tekintve, *synthesis*ről.

Az érzés ritkán izolált, mert ritka az is, hogy a külvilág fizikai változása épen csak egy erőhullámból álljon, és ritka, hogy egyidőben is egyszerre ne több különféle erőhullám hasson be az egyénre. Az egyidőben beható erők által keltett érzések, úgyszintén az egymásutániak által keltettek is (utóbbiak már az emlékezés segélyével) egymásra hatnak és ezen kölcsönhatások vagy elemi *synthesis*ek azután egyidejű és egymásután folyó érzések emlékezési csiráit hagyják vissza.

Ezen előrebocsátás után láthatjuk, hogy úgy az érzések, mint az emlékek többnyire nem egyszerűek, és így kölcsönhatásuk sem oly egyszerű, mint előző fejtegetésünkből gondolhattuk.

A mint külső változások gyakrabban hatottak az egyénre, csakhamar az emlékezés megszűnik egyszerű lenni, hanem összeolvadt emléksorozattá válik, melyben nem egy elmúlt érzés éled fel újra, hanem az idők folyamán ismétlődött ugyanolyan érzések egész sora. Ily azonos érzések emléksorozatában a legutolsó érzés emlékezete a legélénkebb, és innen visszafelé mind homályosabbá mosódott emlékek *perspectivája* nyílik.

Láttuk, hogy a külvilág tárgyai és eseményei nemcsak egy érzést keltenek, hanem számos egyidejű vagy egymásután folyó érzés egymásra hatásának révén érzéscsoportok, vagy elemi *synthesis*ek keletkeznek, melyek ugyanily, már elemileg szervezett alakban őriztetnek meg az emlékezés által is. Innen vagyton, hogy az élet folyásával nem azonos elemi érzések, de érzéscsoportok emlékei sorakoznak és fedik el egymást. Míg

azonban elemi érzések lehetnek teljesen egyformák, addig az ily érzéscsoportok között apróbb eltérések is fordulnak elő, melyek emléksorozata aztán olyan lesz, mint a faszor perspectivája, melyben egy-egy ág kiáll a mértani vonalból, másutt egyes fák hitványabbak és ott megszakad az egyenes vonal.

Azon elemi synthesis, mely egyidejű vagy egymásutáni érzésekből keletkezik, megfelel a tárgyak és események képzetének. A mikor hasonló képzetek gyakrabban ismétlődnek, láttuk, hogy azok mint a faszor perspectivája rendezkednek az emlékezésben. Az emlékezés tapasztalati törvénye, hogy az elemi érzés ugyanolyan elmúlt érzések emlékét kelti fel. Láttuk azonban, hogyha már érzéscsoportokról és nemcsak elemi érzésekről van szó, azok többé nem is fedhetik egymást pontosan; bár egyes részeik mindig ugyanúgy ismétlődnek, mások azonban hiányzanak, ismét mások csak néha társulnak hozzájuk. Daczára annak, hogy minél régibb az érzés emléke, annál elmosottabb, mégis azok, a melyek nagyon gyakran ismétlődnek, az emléksorozatok perspectivájába élesebb vonalakat rajzolnak. Az épen pillanatos fennálló érzés kapcsolódása elmúlt ugyanily érzések emlékezetével már másodrendű synthesisnek tekintendő. Ezen másodrendű synthesisekben a perspectiva éles vonalai alkotják a tárgyak és események fogalmait.

A mint egyszer fogalmak képződtek, azok ismét egymásra hatnak, vagy azért, mert egyszerre vagy egymás után több fogalom kelttetett, vagy mert egy fogalom emléksorozatából egy ág kiáll, mely itt csak járulékos; igen, de ugyanaz más emléksorozatok integráló része. Így látjuk, hogy a fogalmak járulékos részeiknek, vagy jegyeiknek révén összefonódnak, és ezen összefonódás vagy associatio képezi tulajdonképen a synthesisek 3-ik etape-ját, a gondolkozást.

Tegyük most még hozzá ezen fejtegetéshez, hogy az embernél alkalmasak a viszonyok, hogy az egyes fogalmak mnemotechnikai jelvényekkel, symbolumokkal társuljanak, melyek által a fogalom érzékíthető, és mely jelvények mindegyike egy-egy fogalom emlékezetét képes keltetni. Ezen jelvényekből fejlődött a szó, a fogalmak associatióját nyomon követő szavak pedig a beszéd képződésére vezettek. A beszéd fejlődése csak természetes evolutio: a fogalmakat mindig külső változások ébresztik fel, és azonos változások mindég azonos fogalmakét. Ebben rejlik a beszéd első csírája. Az egyénre nézve minden más ember a külvilág objectumának értékével bír, ezen objec-

tumok azonban rá nézve hasznosak vagy ártalmasak lehetnek. Tapasztalta, hogy bizonyos cselekvései azok cselekvéseit saját hasznára vagy kárára befolyásolják, pl. ha fegyvert ragad, azok menekülnek, ha tápszert hagy őrizetlenül, azok ellopják; másrészt ő maga is befolyásolható ezen objectumok cselekvései által: fegyverük elől ő is menekül, tápszerüket ő is ellopja. A társas együttélés az egyénre nézve oly sokféle hasznos és ártalmas súrlódással járt, hogy az előbb vázolt primitív gondolatkétekből jelbeszéd fejlődött, mely az ember jól modulálható hangadó szerve által tökéletesbült a mostani beszéddé.

Ezen kitérés után vegyük fel ismét ott a fonalat, a hol elejtettük. A fogalmak associálása, vagy *synthesise* teszi ki a gondolkozást. Eltekintünk most a gondolkozás evolutiojától, melynek lényegét abban találjuk, hogy a jelen érzései dinamikus viszonyba kerülnek múlt érzések emlékeivel. De a múlt emléke nem izolált fogalmak, hanem lezajlott associatiók, melyek részben maguknak az egyes fogalmaknak járulékos részeiből fejlődtek, javarészből azonban a külvilág behatásainak egymásutánját (eseményeket) visszatükröztető photographiák. Ily események hasonló részeik révén ismét perspectiva alakjában rendezkednek az emlékezésben, és ezen perspectivának ismét vannak éles fővonalai és hiányokból, járulékos részletekből álló egyenetlenségei. Az ily esemény-perspectivák fővonalait az képezi, a mi az egyes emléktagokban állandó, ez pedig abban áll, hogy bennök bizonyos változások után mindig csak bizonyos változások állottak be, és ha az egyén emlékezési perspectivájában ez mindig így volt és sohasem másképen, akkor a két változást társításában összekötötte. Egyes ily, mindig egymásután következő változások associatív összekötéséből keletkezett az ok és okozati viszony deductioja. Az okszerűen összefüggő változások perspectivája azonban meg nem szűnik a jelennél, hanem tovább vezet a jövőbe. Ezt úgy kell érteni, hogy ha *egy* egyén emléksorozataiban bizonyos változás egy más változással okszerű kapcsolatba lépett, akkor aztán, ha ő a jelenben az ok szerepét viselő változást észlelte, ez felkelti emlékezetében azon emléksorozatot, melyben ezen okra mindig egy bizonyos okozat következett, és akkor azt a bizonyos okozatot most ő előrelátja, mintha már meg is történt volna. Eleinte ez a jövőbe látás tisztán csak az okozatok élénk emlékezetéből állt, később, a mint az egyén tapasztalta, hogy ezen okozatok később mindig tény-

leg bekövetkeztek és néha rá nézve kedvezőek, máskor kedvezőtlenek voltak, akkor aztán cselekvéseivel a jövő ezen illúziójához igazodott és ha azt kedvezőnek látta, úgy vágyódott utána, ha kedvezőtlennek, úgy védekezett ellene. Az evolutio ezen fokán a gondolkozás már a providentia, az előrelátó életfenntartás eszköze.

Hanem az egyén cselekvései nem mindég ily gondolati synthesisekből fakadnak. A gondolkozás evolutiojának kezdetén még ily providentiáról nem lehet szó, és az egyén mégis cselekszik. Ezen cselekvéseket az jellemzi, hogy azok mindig közvetlenül az érzés után következnek, mintha csak az érzés megnyitotta volna egy cselekvési folyam zsilipjét. A cselekvések ezen fajtát egyszerű reflexeknek nevezzük. A nélkül, hogy közelebbről foglalkoznánk ezen reflexek belső mivoltával, annyit láthatunk, hogy azok czélszerű cselekvésekben végződnek, azaz olyanokban, melyek alkalmasak egy pillanatnyi szükség fedezésére, egy pillanatnyi veszély elhárítására. Míg a gondolkozás a jövő alkalmas cselekvését képezi előre, addig a reflex a jelenben czélszerű cselekvés rugója. Reflex és gondolkozás egyaránt a jelen érzéseiből fakadnak, de míg az eszmélni kezdő egyén cselekvései pusztán csak reflexesek, a fejlettei ép oly gyakran meggondoltak is.

Mikor jó létre a fejlett embernél egyszerű reflex mozgás és mikor meggondolt cselekvés? Ha *egy* külső erőbehatás nagyon erős vagy *váratlan, úgy* az egyénre kedvező, vagy veszedelmes mivolta szerint önmagának meghódító vagy önmagától elhárító reflex cselekvéseket okoz. Ha pedig a behatás gyengébb vagy előre várt, úgy megindul az emlékekkel való synthesis folyamata, mely egy a jövő viszonyaira alkalmas cselekvés úttörője. Valahányszor egy külső változás gondolkozási folyamatot indít meg egyszerű reflex helyett, tulajdonképpen mindig egy reflex lett meggátolva, miért is a gondolkozás egyoldalú világításból bátran nevezhető reflexakadályozó folyamatnak, ha ugyanis elhanyagoljuk, hogy a gondolkozás végkifejlése szintén csak cselekvés.

A reflex a pillanat czélszerűségének tör utat, a gondolkozás a jövőének. A pillanat czélszerűsége és a providentia gyakran ellenmondásba kerülnek. Valakit megsértettek és első vágya volna a megtorlás, de szándéka meginog és maga előtt látva a megtorlás következményeit, melyek rá nézve ártalmasak volnának; tette serkentő felháborodását elnyomja és a kibékülésen munkálkodik, mert sértője így a jövőben hasznára lehet, amúgy

ártalmára volna. Mindig egy elnyomott reflex explosiv ereje az, mely gátak közé szorítva a gondolkodás lassú, hasznos munkájára lesz terelve. Olyan ez, mint p. vízgőz feszereje, mely a helyett, hogy szétvetné kazánját, kénytelen a gőzgép lassú munkáját végezni, ha azonban túlságos a gőz feszereje, vagy nem lassanként, de hirtelen emelkedett, úgy beáll a pillanat kiegyenlítő szüksége, mely vagy felnyitja a biztosító szelepet, vagy szétveti a gőzgépet.

Az ember gondolkodásában nem ismerjük mindig fel a providencia cselekvési rugóját. A gondolatserkentő érzés gyakran az ember belsejében fakad, pl. tápszükségletéből és ezért mi a gondolkodást spontánnak látjuk, máskor nemcsak a gondolkodás érzésbeli rugója vész el szemeink előtt, de nem látunk cselekvést sem, mely a gondolatláncolat befejezése volna, ilyenkor a gondolkodás meddőnek látszik. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy minden érzés emlékeket ébreszt, melyek járulékos részeik révén távoleső synthesiseket formálhatnak, amelyek talán viszont egy új cselekvés rugói lehetnek, úgy nem szabad csodálkoznunk azon, hogy egy-egy cselekvés oknyomozásánál többé nem tudjuk megtalálni annak érzésbeli kiindulását. Másrészt az ember nem lehet minden providens cselekvés végrehajtója is, hanem ebben sokszor másnak segélyére szorul, mint a hogy ő maga is sokszor mások providentiájának eszköze. Az egyes ember gondolkodása sokszor meddő, a társadalomé soha; ezer és ezer önmagában értéktelen munkatöredék egymáshoz simul, egymás hézagait kitölti, és létrejö egy mozaik, mely tervszerű compositiójával az összetanultan együtt munkáló és providens társadalom találó hasonlata.

Ha az egyént vizsgáljuk, aki elnyomja kitörésre kész reflexeit, hogy a jövővel ne jusson collisioba, úgy azt találjuk, hogy ez aránylag ritkán válik directe javára, hanem csak közvetve a társadalom kiegészítő munkájának révén. Az elhagyott sziget emberpárjának életérdeke ritkán kívánja, hogy elnyomja reflexeit, életök nagyjából csak napról-napra vegetálás: pillanatok szükségleteivel, egy araszra mért cselekvésekkel. A mi cselekvéseikben providens, az nem is gondolkodásból ered, hanem ösztöneikből. Az ösztön a providentia legprimitívebb eszköze, mely gondoskodik a legszükségesebb önvédelemről, táplálékról és a faj fentartásáról. Vajjon ezen ösztönök is gondolati synthesisek eredményei-e vagy sem, nehéz eldöntenünk, de abból, hogy igen alacsony rendű állatok is fejlett ösztönökkel bírnak, inkább arra követ-

keztethetünk, hogy ezek pótolják ugyan a gondolkozást, de egész más vérből valók, egy-egy állati fajtának veleszületett élettani tulajdonai, épen olyanok, mint az egyszerű reflexek.

A tulajdonképeni providentia szüksége ott kezdődik, a hol az egyén a társadalom tagja, és az emberi gondolkozás is csak a társadalmi együttélésből fejlődhetett. A vegetatív szükségletek-kei, az önvédelemmel és a faj fentartásával eléggé számolnak az ösztönök, de nem a többi ember rá nézve üdvös vagy káros cselekvéseivel. A csoportosan élő állatoknak is megvan a maguk társadalmuk, de az nem kívánja meg és nem is fejlesztett egyéni külön érdekeket és ezt szolgáló gondolkozást. Az ilyen állati társadalmak egyenlő érdekű egyének sokadalmi: az egy érdek és közérdek csak nagyságukban különböznek, és nagyságukkal arányos az érdek elérésére fordítható erőmennyiség is. Ezen társadalmak összetartó ereje csak az egyén gyengesége és a tömeg erős volta.

Az emberi társadalom összetartó ereje nem az egyének egyformasága, de különfélesége, nem az egységes érdek szolgálataiban álló egységes munka, hanem a munka egyéni különfélesége. Az emberi társadalom a széthúzó érdekek kiegyenlítési szüksége által tart össze, és a gondolkozás ezen kiegyenlítés alapfeltétele, sőt a kiegyenlítés szükséges voltából is fejlődött. Ezen kiegyenlítés a specifikus munkafelosztásban nyer kifejezést, nem úgy, mint az állati társadalmaknál, hol az egyén az egyöntetű közmunkából veszi ki a rá eső hányadot; itt a közös munka szét lesz elemezve és nem physikai mennyisége, hanem vegyi alkatrészei szerint lesz munkaszerepül tagjai között kiosztva. Az állati társadalom egyenlő szervek tömege, az emberi maga egy organismus, melynek számtalan külön szerve van: minden szerv egy-egy külön egyén.

A sociologia a társadalmi szervezet alakulásának tudománya, a psychologia pedig csak az egyén lelki életét kutatja, melyből a törvény kényszerével fejlődik a társadalmi összealakulás.

Keressük most meg az ember psychológiájában azon alapokat, melyekből a társadalmi alakulás kényszere fejlődött. Az ember egyes physikai alkata, másrészt az állatokénál fejlettebb syntheticus képessége folytán, mely azoknál okosabbá tette, az állatvilág uralkodó fájává válhatott. Syntheticus képességénél fogva a múlt emlékei rá nézve tanulságok, melyek cselekvését irányítják. Eleinte legtöbbet tanulhatott az állatoktól, melyek

szintén táplálkoznak, védekeznek és fajuk fentartásáról gondoskodnak, hiszen mindez megegyezik az ő érdekeikkel. Láttuk, mint fejlődött az emlékezésből a jelmegértés és jelmegértetés képessége, mely eleinte csak stenographikus rövidítése az emlékekből való okulásnak. Az ember kezdetleges synthesiseiben a legkorábban kellett fejlődniök azoknak, melyek már amúgy is fennálló ösztöneiket segítették; ezen synthesisek keletkezését az állati példák is előmozdíthatták, melyeket nagyon sokszor volt alkalmuk észlelni. Az ember synthetikus képessége folytán eleinte csak okult, okosabbá, előrelátóbbá vált az állatoknál, mert azok különböző fajtáinak taktikáit tudta javára egyesíteni, később ezen állati tanulmány-objectumok között felfedezte az embert is, ki érdekesebb volt a tanulmányozásra, mert ügyesebb és előrelátóbb volt állattársainál. Embertársával találkozáskor az élet küzdelmében, tapasztalta, hogy nemcsak ő okult rajtuk, de amazok is utánozzák azt, a mi az ő cselekvéseiben hasznos. Ezen kölcsönös okulásból magától fejlődött annak felismerése, hogy ezt közös hasznukra fordíthatják; ily módon az ellenségekből szerződő felek váltak, az okulásból pedig oktatás. »Mialatt én vadászni megyek, az alatt te védelezed tűzhelyemet, ha majd te mégy vadászni, én védem a te otthonodat.« A tapasztalati synthesisekből fejlődött a munkamegosztás elemi csirája: többféle érdeket nem tudtak egyidejűleg szolgálni, ezért azokat egymás között kölcsönösen kiosztották cselekvési feladatul. Később, a mint tapasztalták, hogy nem mindenki képes ugyanazon cselekvési feladatot egyenlően jól megoldani, arra a különösen alkalmasat választották, míg az arra alkalmatlan másban volt jobb a többinél. Lassan annak tudátára is ébredtek, hogy a ki egy bizonyos feladatra alkalmas volt és gyakrabban lett arra alkalmazva, ezen munkakörben speciális ügyességének fejlődése folytán és speciális tapasztalatai által mindig hasznavehetőbbé is vált. Ily módon képződött a specializáló munkamegosztás az emberek között. Vegyük még hozzá, hogy az ember az időközben kifejlődött jelbeszéd révén nemcsak egy kombinált terv speciális feladatait tudta többek között szétosztani, de képessé vált egy speciális munkát, ha az félbeszakadt, folytatni, vagy ha ő hagyta félbe, más által bevégeztetni, így aztán lehetőségessé vált, hogy az egyén életkora ne vágja el egy systematikus munkaterv fonalát, de a kidőlt munkásokat ujak pótolják, hogy az egyén ne mindig önmagában fogamzott új terveket szolgáljon, de másokért,

a kik talán már meg is haltak. Lehetségessé vált az is, hogy a kik egy speciális feladat teljesítésében különösebb ügyességre és tapasztalatokra tettek szert, ezen ügyességüket és tapasztalataikat jelbeszédés oktatás révén másokra terjesztették, a kik fiatalabbak és a kik aztán félbenhagyott munkájukat éppen olyan készséggel folytathatják, mint ők annak előtte. A tapasztalati és a tanítás által proliferált okosság ily módon folyton gyarapodhatik, mert mindig újabb tapasztalatok társulnak az örököltekhez, és ebben aztán megfejtését látjuk az emberi nem azon folytonos emelkedésének, melyet eredményeinek összegében culturának szokás nevezni.

A cultura eleinte főképen az állati ösztönök érdekűtjait tette járhatóbbakká: a táplálkozás, önvédelem és fajfentartás útjait. Ezen szükséges munka tökéletesbülésével emelkedett az emberiség jóléte, gyakran erőfeleslegék támadtak, melyek az egyénre kellemes és másoknak tetsző játékokra lettek fordítva: az emberi culturába belopózkodott a művészet. A megosztott munka által összetömörült társadalomban mindig beállott itt-amott erőfelesleg: a játék és az élvezet állandó szükségletté váltak, így aztán meg volt az alap, hogy a művészeteknek ép oly hivatott művelői támadjanak, mint a szükséges munkának.

Az emberi társadalom összetartó ereje a speciális munkamegosztás, melynek révén az ember korát túlhaladó providentia, a cultura keletkezhetett. A külön munkakörök szerves mozaikjában azon egyén, a ki szükséges munkát végez, megtalálja és követheti saját életérdekeit.

Alsórendű állati társadalmak összetartója a külvilág erőbehatásai által keltett tömeges reflexek nagy ereje, az emberi társadalomé a tömeg egyénenként különféle, összszerésében egységes providentiájának hatalma.

Dr. Hajós Lajos,
egyetemi tanársegéd.

SVÉDORSZÁGI TAPASZTALATAIM. *)

— Első közlemény. —

Átkeltünk már tehát Dániából Helsingborgnál a svéd partra és *Jönköping* (ejtsd: *Jöncsöping*) felé igyekeztünk. Kedves jó nőmmel egy pompás berendezésű vasúti coupéban foglaltunk helyet. Velem szemben egy éltes úrnő ült. Valaha nagyon szép lehetett. Mintha már valaha láttam volna.

— Nini, — gondolám magamban — hisz ez *U.* grófné, a magyar barát porosz diplomata felesége, a kit ott láttam Ausseeben *gróf Károlyi Clarissenál*, 1875. nyarán. Csalódtam, tősgyökeres svéd földbirtokosnő volt, a ki a nyarat férjezett leányánál szokta tölteni Finnországon. Igen jól beszélt angolul és meg is szólított angolul, midőn észrevette, hogy a svédül beszélő vasúti kalauzzal nem bírok eligazodni, és meg is tolmácsolta azután lekötelező előzékenységgel a kalauznak svédül a mi kívánságainkat.

Hanem ez a vasúti kalauz nagy lurkó volt. Úgy tetette magát, mintha nem tudna sem angolul, sem németül, sem francziául, hanem egyesegyedül csakis svédül. Miután azonban a dolgainkat elintézte és én jutalmul egy svéd koronát nyomtam a kezébe: egész nyájasan így szólt hozzám — persze halk hangon — hogy:

— Dank* höflichst!

Tehát tudott németül, de ő csakis svédül akart velünk külföldi utazókkai beszélni. A barátságos svéd úrnő is hallotta, hogy ez a kalauz németül köszönte meg a borraivalót és nagyot mosolygott. De hiszen ez a vasúti közeg tud németül is! Mondám egész megütkezésessel.

— Oh, felelé ő, ez gyakori eset minálunk a legújabb időben. Hisz az oly iskolákban, a minőket neki, hogy vasúti kalauz

*) Szerzőnek *Újabb útítapasztalataim* című, még csak kéziratban levő művéből.

lehesse, el kell végeznie, ugyancsak erélyesen tanítják a német és az angol nyelvet, sőt esetleg a francziát is; el is sajátítják az én honfitársaim, még az alsó társadalmi rétegekből is, egyiket vagy másikat e modern nyelvek közül; de azért még a külföldiekkel sem akarnak más nyelven beszélni, csak svédül! Csak két-három évtized óta van ez így; ez egy egészen sajátos áramlat, mely az alsóbb társadalmi rétegekben keletkezett merő nemzeti büszkeségből. Azt mondják magukban ezen egyszerű emberek: hogy ha egy külföldi Svédországba jön: hát tanuljon meg svédül!

Gyakran tapasztaltam én ezt svéd utam folyamában, még *Stockholmban* is; sem a bérkocsisok, sem a vendéglőbeli cselédek nem akarták a viláért sem megérteni, ha az ember más nyelven szólott hozzájuk, mint az ő saját anyanyelvökön. Kivételt csakis a portások, meg a főpinczerek képeztek, pedig amazok közül is elegenden tudtak angolul vagy németül. Nem fűzők gondolatébresztésre irányuló megjegyzést e tünethez, nehogy a mi ultra-chovinistáink még jobban megerősödjének az ő vérmességes egyoldalúságukban.

Estére a vonaton *Strömsnässbrokba* értünk. Ez egy kis vasúti telep, alig áll 30—40 házból. Ámde e házak is többnyire emeletesek; a norinbergi kereskedés meg a kerékpárraktár meg éppen díszépületek egy ily csekély helységhez képest. Hanem a vendéglő — ott mindjárt az indóház mellett, bár szintén emeletes — nagyon gyatra egy épület. Már a följáró lépcső is rémséges; inkább egy széles nagy, fehérre meszelt falétra, mely csak úgy recseg az ember lábai alatt, midőn az ember rajta fölfelé hatol, recseg a folyosó is; recseg a vendégszoba padlózata is, mert hát itt minden fából, még pedig fehérre meszelt puha fából van. Maga a szoba is nagyon nyomorúságos volt, nem volt a kijáró ajtaján még csak lakat sem, csak afféle fazavár és még ez is használhatlan. A szomszéd helyiségből pedig lármás hangok hallatszottak folyton. Kedves jó nőm és én magam is nagyon kényelmetlenül éreztük magunkat. Nem voltunk biztosak, hogy nem-e fognak bennünket ez elhagyott fészekben az éjjel megrohanni. Ehhez járult, hogy a vendéglő cselédsége nagyon barátságatlan volt. Csak úgy félvállról szóltak hozzánk egy-két svéd szót, a mit teljességgel nem voltunk képesek megérteni. Vacsorát rendeltünk. De úgy tették, mintha semmi hajlandóságuk sem lett volna számunkra vacsorát készíteni. Mintegy másfél óráig tartott ez a ránk nézve már-már kínos állapot, midőn belép a szobánkba két elegáns fiatal férfi: az özvegy vendéglősné fia és ennek

barátja, a norinbergi kereskedő, a ki mint később maga beszélte, évekig lakott Angliában, sőt az Egyesült-Államokban is és egész folyékonyan beszélt angolul. Meg is szólított bennünket angolul és azután a legszívesebb előzékenységgel járt a kezünkre a vacsora dolgában is. Midőn elmondtam neki, hogy nagyban megijesztett bennünket úgy a szomszédszobából áthatoló lárma és a saját szobaajtónk *zavárának* rozoga volta, mint a cselédek udvariatlan, sőt mondhatnám goromba volta — hát ez a derék svéd kereskedő elnevette magát és azt mondta:

— A mi a závárt illeti, e részben minden aggodalom fölösleges, mert hát emberemlékezetet meghaladó idők óta nem történt meg az itt, hogy a vendégekre valaki rátört volna; akár tárva-nyitva hagyhatjuk az ajtót egész éjjel, ő egész vagyonával kezeskedik, hogy nem fog bennünket senki háborgatni. Svéd földön ilyesmitől nem kell tartani.

— De hát azok az emberek ott a szomszédban? Úgy látszik, leitták magukat, és azok csakugyan ránk törhetnek.

— Ugyan kérem, felelé a svéd kereskedő, nem is lehet itt szó ittasságról. Nem isznak azok odaát bort, sem sört, sem semmiféle szeszes italt. Friss víz, seiders (értsd: szóda) és gyümölcslé áll az asztalukon. Nem is lenne képzelhető, hogy újabb törvényeink és statútumaink életbelépte óta valaki esti hat óra után csak egy korty bort, szeszt vagy sört is ihassék svéd földön a vendéglőben. Ilyesmi nem létezik; a törvény nagyon szigorú, s a végrehajtása meg éppen határos a kegyetlenséggel.

— De hát akkor mért csapnak oly iszonytató lármát, ha csak vizet isznak meg gyümölcslevet ?!

— Mért ? Hát a dolog nagyon egyszerű: *politizálnak*. Két különböző politikai párt főemberei adtak nálunk mára találkat egymásnak és ezek akarják most egymást kölcsönösen — lehető legtárgyilagosabb érvekkel — az iskolaügyben kapacitálni.

(Én édes Istenem! mit szólnának ehhez a mi pártpolitikusaink a Tisza meg a Duna mentén? Víz mellett, soda mellett és gyümölcslé mellett politizálni!)

— A mi pedig a vendéglőbeli cselédség rátartós, vagy mondjuk, illetlen magaviseletét illeti, ez sem érthetetlen azok előtt, a kik a svéd jellemet és a svéd szokásokat ismerik. A svéd nép a legudvariasabb nép a világon; de viszont megvárja, sőt megköveteli vele szemben az udvariasságot a maga számára másoktól, különösen pedig az idegenektől is. Ez annyira bevett szokás itt minálunk, hogy a vendég, ha valahová beszáll,

tartozik a vendéglő cselédjeit is előre köszönteni, tisztességtudó kalapemelintéssel és nyájas szóval köszönteni. A ki nem köszönti előre tisztességtudó kalapemelintéssel és nyájas szóval a vendéglő szobaleányait, sőt háziszolgáit: az az itteni közföfogás szerint elvesztette minden jogát arra, hogy a vendéglő szolgálati személyzete őt illedelmes bánásmódban részesítse. Ez ellen nem tehetnek kivételt egyes vendégek javára maguk a vendéglősök sem — Önök idegenek; bizonyára nem tudták, hogy nálunk ez a szokás.

— Kérem, én köszöntöttem a vendéglő cselédeit, a kik ott álltak a följáró lépcső előtt, a midőn megérkeztem.

— Kalaplevéve ?

— No ugyan ezt nem tettem. Good eveninget, meg Guten Abendet mondtam nekik barátságosan.

— Ez nem elég. Kalaplevétellel kellett volna őket köszöntenie.

Ezen fordul meg minden.

(No gondoltam magamban, ha nálunk valaki valamely vidéki városba megérkeztekor *kalaplevéve* köszöntené a vendéglő cselédségét, akár *magát* a főpinczért is — hát az ilyen beszálló vendég ugyancsak megjárna abban a vendéglőben! Bizonyára azt hinnék felőle az összes hotel-közegek; hogy az ilyen vendég csak azért olyan alázatos, mert elfogyott a pénze, és még a vacsoráját sem lesz képes majd kifizetni.)

— Egyébként — folytatá a svéd kereskedő — majd jóváteszszük a tájékoztatlanságból eredt mulasztást, Majd ha átme gyünk az étterembe azaz a dining-roomba, — a kereskedő angol kifejezését kell használnom, mert az a szoba, a melyben étkez tünk, ugyancsak kicsi volt, hogy sem lehetne azt étteremnek nevezni — igen, mondja a svéd kereskedő, majd ha átme gyünk vacsorára, tegye meg csak kérem és köszöntse kalaplevétellel a folyosón álldogáló cselédeket — azonnal tapasztalni fogja ön a változást a modorokban.

Úgy is történt. A svéd kereskedő előrement és mi vagy 3—4 percz múlva utána. Ott ácsorgott a dining-room közelé ben vagy két nőcseléd és egy háziszolga. Én tisztességtudólag levettem a kalapomat és lehetőleg nyájasan mondtam hozzá angolul, hogy »jó estét!«

Bezzeg udvariassá lettek most nagy hirtelen a vendéglő cselédei is: nemcsak hogy nyájas arezot vágta és illedelmes fejbőlintással viszonozták a köszöntésemet, de valóságos *térd-*

csuklással is! (Ez a térdcsuklással köszöntés egyik jellegző vonása a svéd udvariasságnak. De erről majd később.)

Tehát következett a vacsora; eléggé ízletes és bőséges vacsora; pedig már éjfélután egy óra felé járt az idő. Bort, sört, cognacot, szóval szeszes italt nem kaptunk, hanem csak friss vizet, sodát és valami gyümölcslevet. Az öreg özvegy vendéglősné daliás fia hivatkozott a törvényre, meg nem tudom miféle státútomokra; de a vacsora vége felé észrevette, hogy a halpecsenyére nem ízlik nekem sem a víz, sem a rossz soda — (mint ők mondják: »selters«!), sem pedig a gyümölcslé — nehogy tehát gyomorfájást kapjak: oda ment szinte lábujjhegyen a kijáró ajtóhoz, nagy óvatosan ráfordította a závárt, nehogy valaki bejöjjön és felnyitván egy ékes fali szekrényt kivett abból egy iczipiczi kristály üvegcsét. Aféle chartreuse vagy mi lehet, beletöltött szintén még mindig jellegző óvatossággal vagy 15 csöppöt a poharamba és azután lekötelező szívéllyességgel megkínálván velem, azt súgta a fülemben:

— Tessék egy kis orvosság. Ezt még a nagyatyámtól örököltem!

Másnap kora reggel beállít hozzánk a derék svéd kereskedő és azt kérdezi, hogy ugyan hogy voltunk a tegnapi vacsorával megelégedve?

Hát azt feleltük kedves nőm is, meg én is, hogy nagyon jó vacsora volt, és csak azon csodálkozunk, hogy ennyire sikerült annak összeállítására még oly késő éjjeli órában is.

— Hjah! ezt az öreg özvegy vendéglősnének köszönhetik önök. Szegény asszony betegen fekszik már hetek óta, de tegnap este úgy 11 óra tájban meghallotta, hogy jóra való vendégei érkeztek, kikelt az ágyából és saját kezeivel hozta létre ezt a vacsorát, melyet önök is ízletesnek mondanak.

— Nagyon szeretném megköszönni neki ezt a rendkívüli szívességet. Talán még láthatom őt, mielőtt a vonattal tovább robogunk, nemde?

— Oh, az alig lesz lehetséges, a szegény öregasszony nem fog fölkelhetni ma az ágyból, ismét rosszabbul érzi magát. Tessék neki néhány sor köszönetet írni angolul, ért ő így is; nagyon megtisztelve fogja magát érezni.

Neki ültem tehát és megírtam a köszönő sorokat, levélkémet ezen alájegyzéssel végezvén

Most sincerely Yours.
(A legőszintébb híve.)

Megmutatom a derék svéd kereskedőnek, és kérdem tőle, hogy jó lesz-e így?

— Nagyon jó lesz, csak arra kérem: ne írja ön azt, hogy *most sincerely*, írja inkább azt: *truly Yours* (igaz híve), mert a svéd udvariasság oly finom érzékű, hogy némi *lenézést* lát benne, ha valakinek azt írják, hogy »*őszinte híve*« vagy akár azt, hogy »*őszinte tisztelettel*«. Ezeket a kifejezéseket nálunk svédeknel csak azok szokják — már t. i. levél végén — használni, a kik magában a levél szövegében valami gyöngédtelenséget mondanak a címzettnek, vagy legfőlegb még »*őszinte rokonodnak*« nevezik magukat a levél végén az oly unokatestvérek, a kik éppen holmi örökösödési ügyben hajba kapni, vagy legalább is perbe menni készülnek egymással.

Erre azután szó nélkül újra megírtam a köszönő sorokat és csakugyan úgy írtam magamat alá a levél végén, hogy »*Truly Yours*« (igaz híve!)

Meleg kézszorítással búcsúztunk el egymástól az indóházban, a hova bennünket úgy a vendéglősné fia, mint a derék svéd kereskedő kin tünteteskép kikísértek.

De én azután még órák multán is sokáig elmerengtem a coupéban a *svéd* udvariasságnak ezen elbájoló megnyilatkozásai fölött . . . Eszembe jutott a Tisza mente, meg a Duna mente is! . . . Megérkeztünk *Jönköpingbe*. Nagyon takaros kis város. Csak 21.000 lakosa van, de oly díszes házsorai vannak, hogy nagyot fohászkoztam magamban mint magyar ember — eszembe jutván nemcsak a mi alföldi nagy parasztházaink, de még a mi dunántúli városaink külvárosai is. Itt *Jönköpingben* nincs egyetlen parasztház, minden úrias és nyugateurópai culturára emlékeztet.

Csak másfél napig tartózkodtunk itt *Jönköpingben*. Itt ismerkedtem meg a skandináv u. n. »*Frükost*«-tel. Csupa hideg ételke volt, halacska, sonka, nyelv, caviar, 4—5-féle-sajt, stb. Bizony sovány táplálék. Annál ízletesebb volt az eszmecsérem egy közoktatásügyi biztossal és egy svéd úri emberrel. Amaz öt évig lakott Angliában; tett tanulmányutat az Egyesült államokban is; sok érdekeset hallottam tőle a svéd középiskolák fejlődésének legújabb phasisáról. Tőle értesültem, hogy a hírneves *tipsalai* egyetemi tanár *Fromhold Hammarstrand*, kit mint az ős-athenei alkotmány hírneves bűvárát már rég óhajtottam volna látni, már évek előtte meghalt s hogy a hírneves publicista és nagyhatású parlamenti szónok, a ki velem a *Montesquieu*-kérdésben annyit levelezett *A. Hédin* ismét súlyos beteg

is Stockholmban, hanem ott fõnn északon valami gyógyintézet-bek. Emez a *szókimondó* svéd úri ember pedig éveket töltött Párisban és egyáltalán nagyon jól ismerte a nyugateurópai viszonyokat. Folyékonyán, sőt szépen beszél németül is.

Jellemezõ a svéd gondolkodásra nézve, a mit ez a svéd úri ember nekem mondott. Egész hévvel szidta a francziákat, hogy egy oly *tanulatlan* és *mûveletlen* embert ültettek bele a köztársaság elnöki székébe, mint *Félix Faure* volt. Ez által oly szegénységi bizonyítványt állítottak ki maguknak a francziák, — monda — a mely fölér az utókor elõtt egy nagy csatavere-ség emlékével! Én már gyakran hallottam kedvezõtlen, sőt becs-mérlõ nyilatkozatokat *Faure* fölött, de eddigelé csakis határozot-tan *aristokratikus*, sőt egyenesen *junkert* fölfogású politikusok részérõl. Midõn tehát az én szókimondó svéd úri emberem annyira leszólta *Fauret* elõttem: szentül azt hittem, hogy õ is csak a fajta rendiesdi politikai orrfintorgató, a kinek ez a *Faure* csak azért nem tetszett, mert hát *Faure* alacsony származású ember, valamikor *tímár* legény volt. Egészen megõrültem, mikor az én svéd úri emberem kifejtette elõttem, hogy az õ fölfogása szerint nem az hozott szégyent a francia culturéltre, hogy *Faure* nem származott elõkelõ családból, meg hogy fiatal korában »*tannier*« volt, de az, hogy csak *elemi iskolát* végzett és nem hogy *egyetemi* tanfolyamot nem végzett, de nem végzett még csak *középiskolai* tanfolyamot sem. Lett volna õ bár a legutolsó parasztnak a fia, vagy akár egy mosónõ fia mint *Dupuy*, ez magában még nem lett volna baj, sőt annál inkább becsületére vált volna, ha magát mint *tanult* ember tudta volna oly magasra fölküzdeni! Ámde így, csakis *elemi* iskolai, meg legfõlebb egy kis ismétlõ iskolai, vasárnapi vagy miféle *alantas* fokú tanfolyammal bizony nem vált ez a választott államfõ díszére annak a francia nem-zetnek, a mely annyit tett századokon át a tudományért és mely még kevéssel ezelõtt is a *civilisatio* élén vélt masírozhatni! Azok a szerencsétlen párisi újságírók! Mindent szemére vetettek *Faure*-nak, még azt az ügyetlen köszöntést is, a melylyel õ a sorfalat álló orosz ezredek katonai tisztelgését Pétervárott viszonozta, csak abban nem láttak megütközni valót, hogy oly *alantas* fokú tan-folyammal, mint a minõt *Faure* végzett, merészelt õ oly magasra fölkapaszkodni s hogy a kamara meg a senatus többsége, ille-tõleg az elnökválasztó *congressus* többsége jónak látott egy ily milliomossá cseperedett üzletembert, egy ily *tanulatlan* szeren-csefit a francia államhatalom élére állítani.

Majd csakhogy nem megöleltem ezt a svéd úri embert. Hisz ez egy valóságos *culturdemokrata* az én legsajátosabb államtudományi elméletem szerint. (Bocsássanak meg az én bírálóim *von Juraschek* és *Susemihl*, a kik még most sem akarják megérteni hogy mi az a *culturdemokratia*). Ő azonban, a svéd úri ember ekként folytatta:

— Ne higye Ön, hogy én ellenszenvvel viseltetem a francia nemzet iránt. Sőt leborulok a *francia* géniusz előtt. Hol állana ma az európai emberiség, ha az 1789-iki francia forradalom nem árasztotta volna szét az ő korszakalkotó eszméit az egész szárazföldre! Hálás lehet minden svéd a mi uralkodóházunknak is. Hisz ha nem a *Bernadotte* ivadékai ülnek *Gusztáv Adolf* trónján, még talán ma sem lenne *népképviselőnk*, még ma is fönnállana nálunk nemzetünk örökös csúfságára a hagyományos *rendi* képviselő.

— Azt tudom, hogy 1865/6-ban csakis a *király* kezdeményezésére szakítottak önök, svédek, a hagyományos *rendi* alkotmányossal.

— Igen, de nem tudom, hogy tudja-e ön, a mi itt nálunk *Svédországon* köztudomáson van, hogy t. i. a mi királyaink 1809 (az utolsóelőtti alkotmánylevél, » *Regierungsform*«) megalkotása óta nem kevesebb, mint 23 alkalommal tettek részint nyílt, részint függöny mögötti kísérletet (már t. i. az illető miniszterekkel szemben) a végre, hogy a *rendi* kísérlet helyett a *népképviselő* hozassék be nálunk is, a születési politikai előjogok teljes mellőzésével. Csak a *papi* rend egy része, a *polgári* rend túlnyomó része, meg a szabad *paraszt-rend* *) egy része támogatta a király kezdeményezését. Nem sokkal kedvezőbb lett volna a szavazatok aránya még 1865/6-ban sem, ha a király minden erejét meg nem feszíti a végzetterhes reform keresztülvitelére. Én szeretem ezt a mi dynastiánkat már csak azért is, mert éppen azt mozgatja és öregbíti a mi alkotmánypolitikánkban, a mire a mi arisztokratikus szellemű alkotmányfejlődésünkben eddig a legnagyobb szükségünk volt, az állampolgári jogegyenlőség érvényesítésére irányuló áramlatot. Ily királyi kezdeményezés nélkül, ismétlem, a mi történelmileg fejlett alkotmányunk keretén belül az öröklött országgyűlési rendek egymagukban ugyan alig

¹⁾ *Svédországon* a parasztlak is országgyűlési rendet képeztek, nem úgy, mint minálunk Magyarországon. Szintúgy volt ez *Dániában*, még a királytörvény — Kong. trv. — megalkotása előtt is.

lettek volna képesek a kor igényeinek megfelelő alkotmányreformot létrehozni.

E pontnál az én derék svéd úriemberemnek, úgy látszik, a nemzeti önérzete nem engedte, hogy a jelenlegi dynastia *francia* eredetét és így a reformer királyok *francia* génuszát fölemlítse; pedig ugyancsak valószínű, hogy ha *Bernadotte* francia tábornagy helyett — örökbefogadás révén — valamely német herceget választottak volna meg annak idején a svéd rendek trónörökösé: ez a német nevelésű, fölfogású és hajlamú trónörökös, majd király és az ő utódai egy lépést sem tettek volna mind e mai napig az öröklött *rendi* alkotmánynak *nép-képviseleti* alapon való módosítására. (Hiszen látjuk, minő *rendiesdi* velleitásokat kísérelt meg a *nassani* herceg, midőn *Luxemburg* nagyhercegség uralkodója lett, még ezen *demokratikus* alkotmányú kis monarchiában is, sőt még *Olaszországon* is, merőben a *német* beházasodás folytán az udvarnál oly *rendiesdi* szellem kezdett lábra kapni, hogy *Melegari* ministert és az ő polgári ministertársait még csak meg sem hívták az udvari estélyekre, *Victor Emmanuel* és *Garibaldi* hazájában! (No de erről majd más rovat alatt.)

Az én svéd úriemberem nyilatkozatai azon gondolatot ébresztették bennem, hogy tulajdonkép valamely svéd államtudóssal, vagy államjogtudóssal van dolgom; ámbár nagy udvariasan *átadta* nekem az ő névjegyét,¹⁾ mindjárt ismeretségünk kezdetén; ez nem nyújtott nekem e kérdésben tájékoztatót, mert ezt a nevet még a szaktudományos irodalomban soha nem olvastam. Egyenesen azt a kérdést intéztem tehát hozzá:

— Ugyan Ön bizonyára sokat írhatott már a svéd alkotmánypolitikáról; kérem, minő munkán dolgozik ön jelenleg?

Az én svéd úriemberem elnevette magát és azután egy kis vártatva így szólott:

— Én nem vagyok író. Néha írtam rövidebb közleményeket folyóiratokba, hírlapokba, de sohasem a magam neve alatt. Nagyon sok független ember van *Svédországon*, a ki egész életén át folyton tanul, folyton gondolkodik, de nem vágyik irodalmi szereplésre. Hanem most *igazán* van egy themám, a mely fölött ki fogom tán már legközelebb fejteni valamelyik szemlében a nézeteimet, akkor talán alá is írom majd a nevemet.

*) Itt a nevét azért nem írom ki, mert nem akarok indiscretiót elkövetni irányában, a ki annyira megtisztelt engem az ő bizalmával, midőn előttem annyira szókimondó volt!

Nagyon kedvencz eszmém ez nekem; és nagyon sokat is gondolkoztam felőle. Ismeri ön *Exnernek*, a hírneves bécsi tanárnak dolgozatát a »*politikai műveltség*«-ról?

— Hogy ne ismerném !

— Hát meg van Ön elégedve, hogy hogyan határozza meg *Exner* a »*politikai műveltség*« fogalmát?

— Éppenséggel nem vagyok vele megelégedve, sőt teljességgel elhibázottnak tartom. Hiszen a hogy *Exner* a »*politikai műveltség*«-et meghatározza: úgy az nem politikai »*műveltség*« (»*Bildung*«), hanem már valóságos *államtudomány* vagy legalább is *állambölcsészet*!

— Igen örülök, hogy Ön is ekként gondolkodik. Én egészen másként határoznám meg a *politikai műveltség* fogalmát. Én abból indulnék ki, hogy a *politikai műveltség* — ha csak erről van szó — nem lehet egyéb, mint azon, kiegészítő része az *átalános műveltségnek*, a mely az államéletre vonatkozik; tehát nem érheti el azt a magas színvonalat, a melyen az államtudományi *szakképzettség* áll.

— Nagyon helyes; én is hozzájárulok. Igen, de hogy vélné ön a *politikai műveltség* lényegét, annak *constitutív elemeit*, fogalomkörének határvonalait tüzetesebben megállapíthatni ?

— Látja Ön, én egyszerű *svéd* ember vagyok; nem szeretem az aféle *német* methodologiai formalitásokat. Mi *svédek* rengeteg sokat tanultunk a német tudomány búvárló, gondolkodó munkásaitól; de ha már ily *gyakorlatias* kérdéstről van szó, min-a minő a *politikai műveltség* kérdése, hát akkor mi *svédkül* az *amerikai* tengerészekkel tartunk, a kik azt mondják, hogy »*Go a' head*«! (Menj neki a fejének!)

— Hogy érti ezt Ön?

— Hát csak úgy, hogy én nem philosophálok, nem methodologizálok ebben a kérdésben, hanem azt mondom: *politikailag művelt* ember az, a ki teljesen képes megérteni a nagy politikai hírlapok *vezércikkeit* és az *országgyűlési beszédeket*, a mennyiben sem azok, sem ezek nem valami mélységes szakkérdésekre vonatkoznak. *Politikai műveltségnek* nevezhető tehát az az ismeretkör, a melylyel az ily ember rendelkezik. Nos, megvan ön az én meghatározásommal elégedve ?

Valóban nem tudtam, hogy mit feleljek egyhamarjában erre a magam részéről. *Úgy* tetszett nekem, hogy van valami abban, a mit ő mond, de teljességgel nem kimerítő. Mert hát ki ítélje meg, hogy vájjon az illető helyesen értette-e a vezér-

czikket, vagy az országgyűlési beszédet? Az ő asztaltársa-e a kávéházban, sörházban? Avagy u. n. elvtársai a pártgyülekezetben? Közöltem is vele ezen nehézségemet.

— Igaza van Önnek. Segítsen hát nekem Ön a meghatározás kiegészítésében. Hálára fog kötelezni.

Jó ideig gondolkoztam, míg végre azt találtam mondani, hogy az én nézetem szerint *politikai műveltséggel* az olyan ember bír, a ki az átalánosságokban mozgó vezérczikket meg országgyűlési beszédet oly módon fogja föl, hogy egy államtudományilag szakképzett kortársnak sem lehet ellene lényeges kifogása.

Erre ismét az én svéd úriemberem esett gondokozóba.

Hosszas szünet után fölkiáltott:

— Jó, jó, de én ezt a föltételt még sem használhatom. Mi *svédek* első sorban gyakorlati érzékű emberek vagyunk. Ha tehát én úgy határozom meg a »*politikai műveltséget*«: hát akkor azt mondhatnák nekem az én honfitársaim, hogy állítsak előbb egy államtudóst minden egyes concret vezérczikkolvasó meg minden egyes parlamenti beszédhallgató mellé és azután majd kiderül, hogy mennyit lehet adni az ily meghatározásra?

Beláttam, hogy ezen az úton nem lehet kifogni az én svéd úriemberemen. Azért így szólottam:

— Tudja-e mit? Vegyük fontolóra, hogy minő ismeretekre van szüksége annak, a ki *politikai műveltséggel* bíró embernek akar tekintetni?

— Elfogadom.

— Hát azt hiszem, hogy nem lehet *politikai műveltségű* embernek tekinteni azt, a ki nem ismeri az ő saját hazájának alkotmányát, világosabban szólva, — névleg oly államok honosaira nézve, a mely államoknak nincs rendszeres egészebe foglalt alaptörvényük, vagyis alkotmánylevelök — a ki nem ismeri a hazai államjog legfontosabb tételeit, a hazai alkotmány történelm korszakalkotó mozzanatait, a saját *hazájának* történelmét legalább is nagy vonásokban, a saját hazája politikai földrajzát és statisztikáját, továbbá mindazt, a mi az európai államok, valamint a többi világrészek államéletére, történelmére, művelődésére és közgazdasági viszonyai vonatkozik, legalább is oly mérvekben, mint ezt valamely *németbirodalom*beli u. n. *Höhere Bürger-schule* tanfolyamán használt *politikai földrajzi* kézikönyvből megtanulhatni.

— Megálljunk csak! Nem lenne akkor czélszerűbb egyszerűleg azt mondani, hogy *politikai műveltséggel* bír mindaz, a ki tudja mindazt, a mi a *Politikai földrajznak* holmi legújabb keletű, közepes vastagságú tankönyvében foglaltatik? *Frary* a *Question du latin* szerzője is meglehetne az ily meghatározással elégedve!

— Az én fölfogásom szerint ezzel még éppen nem lenne a modern *politikai műveltség* követelte ismeretkör kikerekítve.

— Ugyan mi is maradna még a fönt elősorolt tantárgyak alapvonalai után hátra?

— Hát egy iczi-piczi közgazdaságtani katekizmus, egy iczi-piczi pénzügytani katekizmus, egy iczi-piczi nemzetközi jogi kézikönyv, no meg *azután* egy iczi-piczi államtan! Azt hiszem, e három tantárgy közül egyiket sem lehetne megtanulni még a legvaskosabb *politikai földrajzi* kézikönyvből sem.

Pedig azt hiszem, nem képzelhető *politikai* műveltségű ember, a ki ne tudrá, hogy mi az egyenes adó, mi a progressiv jövedelmi adó, a »Bodenrente«, az aristokratia, plutokratia meg a demokratia, a szövetséges állam, a personal-unio, a real-unio, az államszövetség, a souverainitás, a suzerainitás stb.

Ebbe *azután* az én *svéd* úriemberem is belenyugodott. Nem folytatta legalább a themát, hanem csendesesen ballagott mellettem a *jönköpingi* corsón, oda-oda pislantgatott azokra a deli szőke nőalakokra, a kik mellettünk meglehetősen czifra toilettekben elhaladtak és *azután* rágyújtott egy hatalmas nagy darab szivarra, a mely a néhai *Bayaderas*-okra emlékeztetett.

Már-már véget ért a sétánk, midőn az én *svéd* úriemberem egyszerre csak megáll és azt kérdezi tőlem, hogy ugyan minő ember volt 1848/9-ben nálunk az a herczeg *Windischgrätz* ?

— Olvastam az ő hadjárati emlékiratát, de úgy láttam belőle, hogy nagyon közepes tehetség lehetett. Azt hallottam egyébként, hogy nagyon szelíd ember volt, a ki nem végeztetett ki egyetlen magyar patriótát sem.

— Hát én úgy tudom, hogy bizony agyonlövetett, meg föl is akasztatott ő jó csomó magyart, csakhogy még sem oly tömegesen, mint *Haynau*! De hát ő nagyon is egyoldalú, *régi* típusú osztrák katona volt, a ki teljességgel nem ismerte *Magyarország alkotmányát*.

— Hogyan? Nem ismerte Magyarország alkotmányát? Hisz ő alteregója volt ugyanazon uralkodónak, a ki egyúttal az *alkotmányos* Magyarországnak is királya volt. No nálunk ilyesmi

nem fordulhatna elő. Ha mi *svédek* megszállnók *Norvégiát*, biztosítom önt, hogy csak oly *svéd* tábornokot bíznának meg *Norvégia* occupatiójával, a ki alaposan ismeri a *norvég* alkotmányt. Egyébként a felől is biztosíthatom önt, hogy manap oly *svéd* tábornok, a ki *Norvégia* alkotmányát alaposan nem ismerné, egyáltalán nem létezik és már 50 — 60 évvel ezelőtt sem létezett.

Boldog skandináv államok! gondolám magamban és már búcsút akartam venni az én *svéd* úriemberemtől, midőn ez még egyszer visszatért herczeg *Windischgrätzre*.

— De hát azt hallottam egy *svéd* honfitársamtól, hogy a herczeg nagyon nyájas gentleman volt a társas érintkezésben.

— Az lehet, hogy Bécsben meg Prágában az volt, de nálunk csak az ő iszonyú gögjéről volt ismeretes. Széltében azt beszélték róla, hogy nála az *ember* csak a *bárónál* kezdődik.

— Ugyan ne tréfáljon! Várjon csak! A mi azt illeti, hogy mennyire gögös volt még nálunk is egy némely született nagy úr csak még úgy 30 év előtt is, erre mi is tudunk önöknek egy mulatságos példával szolgálni. Egyik nagyon előkelő grófcsaládunk feje szigorúlag meghagyta a komornyikjának, hogy hozzá csak oly látogatót ereszsen be, a kinek a névjegyén legalább is az áll, hogy *báró*. Hanem ugyan megjárta ezzel a gögjével! Egy alkalommal ugyanis nem csekélyebb úr, mint maga a király jött hozzá a vidéki kastélyába, hogy őt meglepje minden előleges értesítés és kíséret nélkül, egyszerű kocsin, természetesen vadászruhában. A komornyik elkéri a névjegyét. Ő odaadja; de minthogy a névjegyén nem volt semmi egyéb, csak egy egyszerű keresztnév még pedig a királynak nem első, hanem *második* keresztnéve, — mert hát ilyen névjegyeket szokott, ha *incognito* járt, a király használni, — a komornyik nagy fitymálva végignézi a névjegyét s azután végignézi a királyt is és ajkbiggyesztve így szólt:

— Hogy képzél ilyet? A gróf csak nem fogja önt fogadni. Ha valami ügye van, hát jelentkezék a *Wachmeister*-nél. A király utólag megtudta a dolog bibéjét és azután az emberséges *svéd* király sohasem nézett rá többé a gögös grófra.

Mély benyomást tettek rám ennek a szókimondó *svéd* úri embernek a szavai. Melegen szorítottam vele kezét a vendéglő előtt, midőn egymástól elváltunk valószínűleg — *pour jamais!*

Hanem a vendéglőben is érdekes jelenetnek voltam tanúja. Két délczeg *svéd* katonatiszt lépett be a foyerba fényes egyen-

ruhában. (Mert hiszen a svéd katonatisztek egyenruhája ugyancsak fényesnek mondható.) Ott állt a portás és illedelmesen köszöntötte a két svéd katonatisztet, de egy hajszálnyival sem mélyebb bókkal, mint a többi czivil vendéget.

Eszembe jutott itt, a mit pár év előtt *Münchenben* láttam. Ott azon vendéglőben, a hol szállva voltunk, midőn a lejárathoz értünk, éppen akkor belépett egy öreg úr (czivilben) és szintén két (lovass) katonatiszt. A *müncheneri* portás majd csakhogy nem a földig hajolt a két katonatiszt előtt, oly hódoló mély bókkal üdvözölte őket. Azután, midőn már a katonatisztek a lépcsőn fölfelé haladtak, ugyanez a portás odalép a czivil öltönyben levő öreg úrhoz, meg sem emelinti a paszomántos sipkáját, hanem egyszerűleg a vállára ver az öregnek és egész nyersen azt kérdi tőle:

— Was wünschen Sie Herr Ministerialrath ?

Én csodálkozásomat fejeztem ki egy német ismerősöm előtt, a ki éppen ott állott velünk a foyerben. Kérdeztem is tőle, hogy azon katonatiszt urak hercegek talán, hogy oly mélyen hajol meg előttük a portás ?

— Dehogyan is hercegek, egyszerű főhadnagyok, minden magasabb születési rang nélkül.

— De hát akkor miért tesz köztük oly irtóztató nagy különbséget ez a portás ?

— Jaj, kérem, ön nem ismeri az itteni viszonyokat. Ha a portás nem köszönne oly mély *alázattal* a tiszturaknak, hát ugyancsak megjárna. A ministeri tanácsosnak nincs kard az oldalán, de a tiszturaknak kard van az oldalukon.

Ez történt saját szememláltára Bajorországon, a hol pedig a katonai büntető törvénykönyv hasonlíthatlanul emberségesebb, mint egyéb német államokban. No, gondolám magamban, itt *Jönköpingben*, Svédországon, *úgy* látszik, csakugyan nincs *Militarismus* !

No de ha nincs is militarismus, van itt más, a mi ugyancsak kellemesen lepheti meg a külföldről jövő utasokat. Értem azon azon elragadólag gyöngéd figyelmetességet, a melyben útközben a svéd katonatisztek a külföldről jövő, svédül nem tudó utasokat részesítik. Többízben tapasztaltuk ezt mi is, kedves jó nőmmel, különösen *Jönköpingtől Stockholmig*.

A *Wetter-tón* folytattuk utunkat a svéd főváros felé. Botránnyosan szegényes fölszerelésű gőzöskék szelik át ennek az unalmas partvidékű nagy tónak a hullámain, jóval kisebbek és nem

kevésbé szutykosak, mint a »Panther« meg a »Leopard«, a melyek az ötvenes és hatvanas években közlekedtek Calais és Dover közt; majdnem oly kicsinyek, mint a a gőzöske, a mely engem 1862-ben ijesztő viharos időben szállít vala át Folkstoneból Boulogneba. Csaknem oly kisszerűek, mint a mi dunai propelle-reink. De ezek legalább csinosak és erőteljes szerkezetűek. A *Wettertó* gőzösei azonban nyomorúságos járművek, minden pillanatban ide-oda kalimpálnak; attól fél az ember, hogy szét-esik százszor is ez az inczifincz hajócska, míg parthoz ér. Ily bosszantó járművön értünk el *Motaláig*, a hol azután át akartunk szállni a hírneves *Götha-csatornára*. Hát ez a *Götha-csatorna*, már mint csatorna, ugyancsak becsületére válik Svédországnak, de a rajta közlekedő gőzösök éppen oly kevésbé válnak becsületére ennek a különben annyira derék országnak, mint a maga vasutai — Spanyolországnak. Az a gőzös, a melyre mi föl akartunk szállni *Motalánál*, szennyes is volt, szűk is volt, kényelmetlen beosztású is volt, még azután annyira túlszűfolt is volt, hogy a záporosóban agyonáztunk volna rajta, mert már azokat a cigány-tanyaszerű kajütszobácskákat, valamint a fedélzeti szobácskákat már az előző állomásokon mind egy szálíg jó eleve egy szálíg mind lefoglalták. (Így értékesítik magukat még itt is egynémely részvénytársaságok!) Nem tehattunk tehát egyebet, mint hogy visszahozattuk erről a nyomorúságos Götha-csatornai gőzösről a málhánkat, melyet már rárakattunk volt és elhajtattunk a vasúti indóházhoz, hogy az éjjeli gyorsvonattal robogjunk *Stockholm* felé.

Az indóházban azután vagy három órahosszat kellett várakoznunk. Nem valami kellemes várakozás volt, mert léghuzamos volt itt minden helyiség, a váróterem is. Kárpótolt azonban az a rendkívüli előzékenység, a melylyel egy magas műveltségű svéd katonatiszt kényelmetlen helyzetünket enyhíteni törekedett. A mint észrevette, hogy nem tudjuk magunkat a svéd hordárok-kal megértetni odaugrott hozzánk, lekötelező udvariassággal bemutatta magát francziául és engedelmet kért, hogy útközben segélyünkre lehessen. Elsőben is átvette málhánkat, föladta azokat, meghozta az elismervényt, hozatott a pinczérrel frissítőt, sandwichfélét és miután megtudta, hogy *Stockholmba* igyekszünk, de az éjjeli vonaton alvásra egyáltalán nem gondolunk: kért, engedjük meg neki, hogy velünk egy coupéba ülhessen és — minthogy ő is *Stockholmba* megy — elkísérhessen bennünket a svéd fővárosig. Természetesen hálás köszö-

nettel fogadtuk el az ő ajánlatát és ő csakugyan hozzánk ült a coupéba, adta szívességből a tolmácsot a vasúti kalauzzal szemben és a legnyájasabb, mondhatni, nem egy tekintetben érdekes társalgásban részesített bennünket mindaddig, míg csak *Stockholmba* be nem érkeztünk. Jól tudott nemcsak francziául, de angolul és németül is; egy vidékbeli nagybirtokos fia volt és nem csekély meglepetésemre alapos tájékozottságot árult el a *svéd*, sőt a *norvég* alkotmány ismeretében is. (Óh népek Istene! mi minden jutott is eszembe!) Nem volt picanteria nélkül, midőn azt fejtegette, hogy mennyire biztosak lennének a *svéd* haderő részére a hadi siker esélyei, ha háborúra kerülne a dolog *Svéd- és Norvégország* között. Dicsérte a *norvég* gyalogságot, sőt a *norvég* hadmérnöki kart is, de a *norvég* lovasságot meg tüzéséget már szerfölött gyöngéllette. A *norvég* hadvezérlétről sem volt valami nagy véleménye.

Így folyt le az éjjeli utazásunk. A svéd katonatiszt az ő gyöngéd figyelmével ugyancsak kellemessé varázsolta azt. Svéd utunk folyamában még többször volt alkalmunk a svéd katonatisztek részéről úgy a vasúton, mint a gőzhajón, az indóházakban, a málföladásnál, a bérkocsikra való fölszállásnál, az éttermekben stb. ily rendkívüli szívességekben részesülni. Csak később tudtuk meg, hogy ez a nagy udvariasság *hivatalosan* kötelességükké van téve úgy a katonatiszteknek, mint a szintén több modern nyelvet beszélő tiszthelyetteseknek a külföldi utasokkal szemben.

Nálunk sem ártana hasonló intézkedés, akkor tán mégis kissé komolyabb lendületet fogna venni az *idegen-forgalom* is.

No de a *militarismus* államaiban még előbb az egész katonai szellemet gyökeresen reformálni kellene.

Jól mondta egy *nyugateurópai* publicista, hogy neveltség ott *szabadságról* meg *jogállamról* beszélni, a hol a *militarise miis* merőben *illuzoriussá* teszi az egész jogrendet, még a *sze mélybiztonságot* is. A *militarismus* legtöbb államában, ha valamely katonatiszt az ő fiatalos jókedvében végig találja nézni az embert az utcán és a végignézett ember *csak kérdő* tekintete; is mer vetni az illető fiatalos kedvű katonatisztre: hát akkor mi sem valószínűbb, minthogy ez a fiatalos kedvű katonatiszt oly módon fog reagálni, hogy okvetlenül párbaj lesz a vége. Szerencse, ha a fiatalos kedvű katonatiszt ott a helyszínén kardot nem ránt és nyomban keresztül nem hasítja az embernek a fejét.

Egészen más szellemben vannak nevelve a *svéd* katonatisztek. Valóban épületes példáját láttam ennek a *Wetter-tó* gőzösen. Meglehető nagy volt a tolongás a fedélzeten, midőn egy csinos *svéd* lovastiszt szorosan mellém furakodott és ugyancsak vizsgálgató szemekkel nézett rám, elannyira, hogy én nem kerülhettem el, hogy kérdő tekintetet ne vessek rá. A *militarismus* egyik vagy másik államában e kérdő pillantásra *bizonyára* a nálunk is eléggé ismert módon válaszolt volna, ámde az a *svéd* lovastiszt ott a *Wetter-tó* gőzösen nem így járt el. A mint észrevette, hogy megütközöm az ő vizsgálgató szemejárásán: azonnal illedelmesen meghajolt előttem — mintegy bocsánatkérésül — és azután egész szelíden tovább állott. Pár percz múlva odajön hozzám egy németül beszélő utas, a kivel már mindjárt a hajóra szálltam után szóba álltam és azt mondja nekem:

— Az a tiszt úr nagyon sajnálja a történeteket; ön nagyon hasonlít ismerőséhez, a kit már évek óta nem látott. Azért nézett oly hosszasan önre, mert meg akart győződni, hogy nem-e ön az ő régi ismerőse.

Ennyire mások az erkölcsök *Svédországon*, mint a *militarismus* államaiban.

Másnap reggel 9 óra tájban értünk be a gyorsvonattal — a hová már oly rég vágytam — *Stockholmba*.

Schvarcz Gyula,

ZOLA ES TOLSTOI.

Az elmúlt év költői termékeiből két alkotás különös erővel ragadta meg figyelmünket. Két természeti és socialis viszonyaiban végtelenül különböző ország leghíresebb költője nyilatkozik meg bennük, mégis mind a kettő az európai civilizatio egész szellemi tartalmát ismerő és átértő egyéniség. Hasonlók két különböző talajból kinőtt óriás fához, melyeknek gyökerei mélyen a termőföld alatt, az emberi szemek által nem látott régiókban egy és ugyanazon földrétegen át hajtottak ki. Mert mind a ketten a mi korunk gyermekei, a mi korunk általános szellemirányzata által determinált megnyilatkozásai a költői geniusnak. Egyik sem localis nagyság, vagy annak a nemzeti szellemnek a megnyilatkozása, mely csak egy ország határain belül élők által élvezhető a maga teljességében. Mindkettő szeme olyan magaslatokról nézi a világot, melyek a szűk, kicsinyes, röghöz kötött szempontokat kizárják s melyek egyesítik őket a nagy, általános emberi problémák közös perspectivájában. Bár hazájuk speciális viszonylataiból merítik tárgyukat, mégis mögöttük érezzük azokat az általános erőket, melyek az emberiséget mozgatják s azokat az egyetemes természettörvényeket, a melyeket a kor legnagyobbjai közösen átéreznek s verejtékükkel kutatnak az emberi szellem minden ágában.

Bizonyára nem érdektelen látvány a socialis jelenségnek vizsgálói előtt, hogy a cultura egy és ugyanazon foka mellett, a lélek ugyanazon aspiratiói által hevítve, a költészet közös birodalmában: milyen teljesen eltérő az a philosophiai álláspont, melyet a két költő hirdet s az az út, mely szerintük az emberi boldogság felé vezet.

I. Zola E.: Fécondité.

A »*Fécondité*« költőjével kezdjük, mert az ő philosophiája a század legjellemzőbb szellemi irányzatának közvetlen eredője. Költői termék egy sem tükrözi vissza oly híven a század speciális gondolatait és érzelmeit, mint a *Termékenység* könyve.

A haladás útja, a boldogság útja tisztán áll előttünk. Keresni se kell, hiszen rajta megyünk, száz esztendeje már, hatalmas, szinte csodálatos léptekkel. Nem új utakat mutat a költő, csak a régiokról igyekszik a torlaszokat elgördíteni.

A boldogság útját a tudomány jelölte ki s ára a munka. A becsületes, a verejtékes, a kitartó munka. Ez fogja megszerezni a kültermészet fölött teljes uralmunkat, azután magunk és a társadalom fölött. A hit és a metaphysika problémáit hagyjuk ; nem vezetnek eredményre. Csak mindig előre a tudomány útján, könyvtárakban, laboratóriumokban, ipari műhelyekben, lépésről-lépésre, fokról-fokra, előítéleteket rombolva, anyagi és szellemi javakat termelve, mindig tovább, a világot mozgató erők minél teljesebb ismeretéig. S mindig előttünk a gyakorlati cél: az emberi boldogság minél teljesebb foka.

S a *Fécondité* csak egy lépés tovább ebben a szellemben. Ember bízzál munkádban és a tudományban! Nem hagynak el. Ne korlátozd a termékenység leghatalmasabb ösztönét. Nincs túlnépesedés. Ellenkezőleg minden új szülött a földön csak egy-egy diadal a kültermészet felett, egy-egy előharczosa az emberi boldogságnak. Mert van élelmiszer a földön elég, van műveletlen terület elég, megszámlálhatatlanok azok az erők, melyek egyszer az ember szolgálatába helyezve a javak productióját oly mértékben fogják emelni, mint mi akarjuk.

Nézzétek a hőst, *Matheu Froment*-t! Mint rokonának, egy gazdag gyártulajdonosnak szerény alkalmazottja húsz éves korában nőül veszi tizenhét éves szerelmét. Munkás karjánál, bátor szívénél és kiművelt agyánál egyebe nincs. Marianne is szegény, de szép, erős, egészséges és szerelmes. És bátran neki mennek az életnek, dolgozva és szeretve. Mikor a gyerekek egymásután jönnek a világra s a hivatalnoki fizetés kevésnek bizonyul, Mathieu és Marianne nem óvatoskodnak s nem elég »okosak«, hogy utódaik számának korlátozása által a rendelkezésükre álló anyagi eszközökből megélhessenek. S bár a férfi a környezet hatása alatt ingadozni kezd, az asszony az erőtől duzzadó, termékeny, hatalmas, szerelmes asszony őt újból meghódítja a termékenység munkájának.

Elhagyva Parist, egy terméketlen, lakatlan földterületet: termékeny viruló Kánaánna varázsolnak. Vagy nem is varázsolnak; hosszú, kitartó, fárasztó, bátor munkával hódítanak meg minden talpalattnyi földet. Minden év egy új kis embert hoz a világra és megszerzi számára a létét biztosító földet.

. . . »És ez így folyt mindig tovább, a nagy munka, a derék munka, a termékenység munkája, mely egyre kiterjeszkedett a föld által s az asszony által, győzedelmeskedve a romboláson, létfentartást szerezve minden újszülöttnek, szeretve, akarva, küzdve, dolgozva a szenvedésben, szüntelenül előrenyomulva még több élet, még több boldogság felé.«

Ez a *Termékenység* könyvének nagy alapgondolata, mely egy prófétai refrain erejével visszatér gyakran a regény különböző helyein, hogy így külsőleg is, ezekkel az erőttől és hatalomtól duzzadó szavakkal ; hirdesse az igazság útját, melyet a költő szemei tisztán látnak. S egy munkás és szerelmes élet alkonyán Mathieu és Marianne egy nagy, messzeágazó, viruló nemzetséget lát maga körül, szinte megszámlálhatlan seregét az ő munkájuk, az ő bátorságuk s az ő szerelmük sarjainak, kik fennakadás nélkül törnek előre a megkezdett úton, új életet, új termékenységet teremtve mindenütt s idegen világrészekbe is áttelepítve a *Froment*-ok, nagy, gazdag, erős, boldog, szapora nemzetségét.

És ezzel a boldog, munkás, bátor, termékeny világgal szemben ott látjuk a másikat. A gyermekszaporaságtól féltő, az egyikét gyermekrendszer követő, gyáva, önző, raffináltan mulató; decadensül bölcsekedő, ideg- és gyomorbeteg szenvedő, házasságtörő, álszenteskedő, hysterikus asszonyokból és enervált férfiakból álló, a természettörvényt elnyomni akaró, a szerelmet lealacsonyító és utálatossá tevő, magzatelhajtó, sötét, véres, a világosságtól rejtőzködő, borzalmas, bűnös világot.

És a létért való küzdelemben ezek a *gazdag* és mindenben bővelkedő kevés utódú emberek egymásután pusztulnak ki, anyagilag és erkölcsileg legyőzve őket — nemes és tiszta fegyverekkel — a *Froment*ok bátor, erős, egészséges, munkás szapora nemzetsége.

De a költő is észreveszi hirdetett tanának nehézségét: a szegény, sokgyerekű munkásnép szomorú és rettenetes sorsát, kiket a Termékenység a kriminalitásba vagy a prostitúcióba kerget.

Hát ezekkel a milliókkal, a tulajdonképeni nemzettel mi lesz?

De a költő nem retten vissza; azért költő, hogy bízzék és reméljen. Ismét csak a munka és a tudomány az, mely egy jobb jövőt ígér.

A munka és a tudomány előbb vagy utóbb meg fogja oldani a socialismus problémáit és le fogja rakni egy új gazdasági világtrend szilárd alapjait.

Tehát csak előre! Habozás és félelem nélkül! Nem hallgatva a vallási homályosság terjesztőire és a tudomány reactionariusaira. A tudomány nem mondott csődöt. Ezt csak gyáva szívú és a régi szellem hatása alatt álló emberek mondják.

A költő bízik a boldog jövőben: Munka, tudomány, termékenység! De azt is elég mondani *Tudomány*. Ennek a szónak igazi értelmében a jövő minden aspiratiója, reménye és boldogsága benne van.

E. O.

II. Tolstoi L. N.: Feltámadás.

Midőn Turgenjeff halálos *ágyán* feküdt, környezetétől egy darabka papirost kért s czeruzával pár sort irt rá. A sorok Tolstoinak voltak szánva, ki abban az időben, — miután pár regényével a legelső írók sorába lépett, — szakított a költészettel és *kizárólag* vallásbölcészeti és erkölcsi kutatásokba mélyedt. A haldokló tudomására akarta hozni élő író társának, mely büszke arra, hogy kortársa lehetett és egy utolsó kérelmet intézett hozzá. Arra kérte Tolstoi-t, hogy térjen vissza az irodalmi munkássághoz. »Barátom, Oroszország nagy írója, — vegye tekintetbe kéresemet nem bírom folytatni fáradt vagyok« így végződik Turgenjeff utolsó üzenete.

E soroknak másfél évtizeden keresztül nem volt foganatjuk. Csak most, élte végső napjaiban lép Tolstoi ismét egy hatalmas költői alkotással az olvasóközönség elé és ismét hajlandók vagyunk felkiáltani, mint Flaubert, a mikor Tolstoi első nagy regényét olvasta: »mais c'est du Shakespeare cela, c'est du Shakespeare.« Azok a gondolatok, a melyek Tolstoi első regényeinek hőseiben, Pierre-ben és Lewinben még csak mint bizonytalan, homályos sejtelmek derengtek, ez utolsó munkájának hőseiben teljes rendszerré válnak és a nagy gondolkodó megsemmisítő logikája e regényben oly következtetésekbe kerget bennünket, melyek a modern társadalom által hirdetett elvekkel homlok-egyenest ellenkeznek.

Mert Tolstoi ellensége a mai társadalomnak. Nem az az ambíciója, a mire Zola törekszik. Ő nem kitatarozni akarja a modern társadalom épületét, de egészen újat akar építeni. Zola megelégszik azzal, hogy lelkiismeretes orvos módjára kutassa a társadalmi bajok és betegségek egyes symptomáit s ha megtalálta azokat, az egyes symptomák ellen javasol gyógyszereket,

abban a reményben, hogy az egyes symptomákkal maga a baj is el fog múlni. Tolstói szerint ez nem más, mint öntudatos, vagy öntudatlan kuruzslás. A társadalomnak teljes újjászületésre, *feltámadásra* van szüksége, mert egész vére meg van romolva s ha meg akar gyógyulni, vissza kell térnie azokra az időkre, a mikor még ártatlan gyermekéveit élte, vagy ha erre nem képes, el kell pusztulnia. Tehát döntsük fel azokat az intézményeket, — mondja Tolstói — a melyeken ez a társadalmi rendszer nyugszik, mert ez a rendszer egy nagy hazugság. Nem az összesek jóllétére törekszik, — a mit mindig saját mentségére szokott felhozni, ha az egyesek elnyomását vetik szemére, — de az uralkodó osztály önérdékeit akarja biztosítani. Nem igazságot akar nyújtani, mint védői állítják, hanem kizsákmányolja a szegényeket és nyomorultakat azon ürügy alatt, hogy ez természeti törvényen alapul. Célja nem az összesek boldogítása, hanem saját fennmaradása, mert ez a mai társadalom vezetőire nézve a legkedvezőbb állapot. Hogy ezt be nem látjuk, annak oka az, hogy szivesebben hallgatunk sophismákra és phrasisokra, ha önérdékeinknek megfelelnek, mint mély igazságokra, ha önérdékeinket sértik. Tout est pour le mieux dans ce meilleur des mondes possibles, — de csak a társadalom vezető osztályaira nézve. De még ha fel is tesszük, — így okoskodik tovább Tolstói — hogy azok az érvek, a melyekkel a társadalmi intézményeket védeni szokták, azok a szép phrasisok az általános boldogításról, az igazságosságról, a gyengék védelméről, *igazán* valók volnának, az a hatalmas gépezet, a melyet társadalomnak nevezünk, még akkor sem volna képes e cél elérését biztosítani. Nem volna képes rá, mert valamely gépezet egyes alkotó részeinek működését egész biztosan meg tudják határozni, mert képesek vagyunk egy hajszálnyira kiszámítani, mily nagy-nak kell lenni ennek vagy annak a keréknek, hogy ezt vagy azt a mozgást megtegye s ha a kereket ennek megfelelően megconstruáltuk, az éveken át teljesen egyenletesen fog functionálni. A társadalmi gépezet kerekeit azonban emberek alkotják, emberek tele szenvedélyekkel, gyarlóságokkal és fogyatkozásokkal, kik egész hasonló körülmények közt egészen különbözően cselekednek és tetteik helyességét vagy azok következményeit bizony csak nagyon hozzávetőlegesen tudják mérlegelni. De nincs is szükség erre a gépezetre. Léptessük helyébe azt az egyszerű elvet, melyet úgy hívnak, hogy szeretet és vessünk le magunkról minden önzést, akkor ily hatalmas gépezet nélkül is elérjük

a czélokot, a melyeket a mai társadalom maga elé tűz, a nélkül, hogy képes volna azokat elérni. Tehát le az egész társadalommal.

A végső következtetés tehát, a melyre Tolstoi jut, — az anarchismus. Nem az az anarchismus, melyet közönséges gonosztevők oly gyakran véres tetteknek, hóbortos bűnöknek mentségül hoztak fel, nem az irigység anarchismusa, a melynek oka a gazdagok és hatalmasok ellen érzett mérhetetlen gyűlölet, de a szeretet anarchismusa, mely a szeretet elvét mindenek fölé helyezi és a legkisebb kényszerben is a szeretet törvényeinek megsértését látja.

Tolstoi regényében ez anarchistikus tanokat Nechludow herczeg képviseli, — szellemi vérrokona Tolstoi előbbi két nagy regénye hőseinek, Pierre-nek és Lewin-nek, — hisz a költő mind e három alakot saját képmására teremtette. A regény meséjét pár szóval el lehet mondani. Egy fiatal leányt, ki a társadalom söpredékéből, a prostituáltak sorából került ki, törvény elé állítanak gyilkosság gyanúja miatt. Az esküdtek egyike Nechludow herczeg, ki a vádlottban felismerte azt a leányt, kinek egykor zajos ifjúsága éveiben, ő vette el a becsületét s kit így ő taszított veszedelembé. A leányt, — bár mindenki meg van győződve arról, hogy a terhére rótt vétek elkövetésében *ártatlan*, — tévedésből elítélik s Szibériába küldik. Nechludow most érzi, mily nagy felelősség terheli lelkét e leánynyal szemben s elhatározza, hogy hibáját jóváteszi és feleségül veszi a leányt, daczára annak, hogy ez maga erről semmit sem akar tudni. És mivel Nechludow minden igyekvése, hogy ez ítélet megváltoztatását kieszközölje, eredménytelen marad, elkíséri a leányt nehéz útjára Szibériába is. Ezzel végződik a regény második része. Harmadik része még nem jelent meg egészen.

E kis történet keretébe szorítja bele Tolstoi az egész modern társadalom képét. Bámulatra méltóan éles elmével bonczolja az egyes társadalmi rétegek tagjainak gondolkodásmódját és nézeteit, vehemens erővel ostorozza az egyes társadalmi intézményeket. A könyv hatalmas vádbeszéd az egész állami és társadalmi rend és minden támogatója ellen. A regény tulajdonképeni tartalmáról ily szűk keretben még csak halvány képet sem lehet adni, ez a könyv azok közé tartozik, a melyeket el kell olvasni. Nemcsak azoknak, kik Tolstoi tanaival rokonszenveznek, de tán még inkább azoknak, kik nézeteit nem fogadják el.

A midőn a következőkben főbb vonásaiban akarjuk fel-
tüntetni Tolstoi gondolatmenetét, lehetőleg saját szavaihoz
ragaszkodunk.

Az uralkodó társadalmi osztály Tolstoi szerint alapjában
romlott. Életmódja sekély, üres és erkölcstelen. Mindannak,
mit a társadalom jónak és fontosnak tart, tulajdonképen semmi
jelentősége nincs. A fényűzés csak rég ismert vétkek elpalástó-
lására szolgál s a társadalom e vétkeket nemcsak büntetlenül
hagyja, de különös vonzóerővel ruházza fel. Senki sem érzi,
mily vétkes életet folytat. Mi csodálkozunk azon, — mondja
Tolstoi — hogy a tolvajok, a gyilkosok, a prostituáltak egy-
általán nem szégyelik tetteiket, sőt dicsekesznek velük s idővel
oly életnézletet alkotnak maguknak, mely lehetővé teszi, hogy
legalább ők maguk jóknak és tiszteletreméltóknak tarthassák
tetteiket. Csodálkozunk ezen, — pedig ugyanezt látjuk a
gazdagoknál, kik gazdagságukkal, vagyis rablott javaikkal dicse-
kesznek, a hadvezéreknél, kik győzelmeikre, vagyis gyilkos-
ságaikra büszkék, a hatalmasoknál, kik erőszakoskodásukkal
hivalkodnak. A rablás vagy gyilkosság magában véve nem jobb
azért, mert gazdagok vagy előkelő állású hadvezérek követik
el, de a társadalom ezek cselekedeteire vonatkozólag oly élet-
nézletet alkotott magának, a mely szerint e tetteket tiszteletre-
méltóknak tarthatja.

Az uralkodó osztály az egész társadalmat saját előnye
szempontjából rendezte be s az egész társadalmi gépezet az ő
hasznára működik. E gépezet kerekeit Tolstoi egyenként mutatja
be. így ismerkedünk meg egy volt miniszterrel, kinek szellemi
képességei éppen elegendők voltak arra, hogy az akták és tör-
vények értelmét felfoghassa, ki mindenkivel egyetértett, ha szük-
sége volt rá és nem értett egyet, ha ez vált hasznára, kinek
képességeiről, míg hivatalban volt, mindenki meg volt győződve
s kiről csak távozása után sült ki, hogy szellemi niveauja alig
ért fel a conservatív lapok vezérczikkeinek niveaujáig. Ily
emberek hivatvák a társadalom népboldogító törekvései veze-
tésére. Megismerkedünk egy magas egyházi tisztviselővel, ki maga
ugyan semmit sem ad a vallásra, de azért képes arra, hogy egész
fálvakat elcsukasson, mert egy oly ember szavára hallgatnak, ki
kegyesebb életmódra inti őket, — hisz hivatása az egyház tanai
sérthetlenségének megóvása, mi állítólag a társadalom boldo-
gítása céljából szükséges. Megismerkedünk egy vén generális-
sal, kinek melle tele van érdemjelekkel, mert a Kaukázusban

leöletett több ezer embert, kik szabadságukat és családjaikat védelmezték s mert a vezetésére bízott egyenruhás parasztokat kényszerítette, hogy megszegjék az ötödik parancsolatot, mely úgy szól: hogy »ne ölj«. Szintén azért, hogy a társadalom boldog legyen. Megismerkedünk egy volt kormányzóval, ki Lengyelország egy tartományában száz meg száz embert fosztott meg szabadságától s ezzel a társadalom szempontjából nem vétet, de hazafias hőstettet követett el. Megismerkedünk papokkal, kik értelemnélküli czeremóniákat végeznek, nem mintha azok symbolikus jelentőségét minden alkalommal átéreznék, hanem mert ez állásukkal jár s mert állásuk révén bizonyos jövedelemhez jutnak. Megismerkedünk hivatalnokokkal, kikre csak a fizetés és előmenetel bír érdekléssel s kik ennek fejében hajlandók vádolni, elítélni, másokat szabadságuktól megfosztani, mihelyt ezt kívánják tőlük. Megismerkedünk katonákkal, kiket rendszeresen arra nevelnek, hogy tétlen életet folytassanak, kiknél az emberi kötelességek helyét az »egyenruha becsületének« conventionalis fogalma foglalja el s kik jónak és hasznosnak tartják, hogy kaszinókban s drága vendéglőkben pénzüket pazarolják. S mindezen megfigyelések alapján Tolstoi arra a meggyőződésre jut, hogy ma az egyetlen becsületes emberhez illő hely Oroszországban a fogház.

De egy intézmény sem vonta magára Tolstoi haragját oly mértékben, mint az, a melynek feladata a társadalmi felfogás ellen elkövetett vétkes megtorlása, az igazságszolgáltatás. Tolstoi kereken tagadja a büntetések alkalmazásának jogosultságát. Szerinte azok, kik börtönbe kerülnek, öt csoportba oszthatók. Az elsőbe tartoznak a teljesen ártatlanok, kik bírói tévedések áldozataivá lettek. A második csoportba tartoznak azok, kik indulatban, féltékenységből, ittas állapotban követték el tetteiket, oly tetteket, a melyeket hasonló körülmények közt bíráik is elkövettek volna. A harmadik csoportot azok alkotják, kik oly cselekményeket követtek el, a melyekben tulajdonképen semmi rossz nincs, de a melyeket a törvények szerzői vétkeknek nyilvánítottak. Ide tartoznak azok, kik jogosulatlanul italokat mérnek, a csempészek stb. A negyedik csoport olyanokból áll, kiket bűnösöknek tartanak, mert erkölcsi niveaujuk magasabb a társadalom általános niveaujánál. Ide tartoznak pl. egyes vallásos sekták hívei, a politikai elítéltek, a socialisták stb. Az ötödik csoportot végül az elzüllött emberek alkotják, a kikkel szemben a társadalom sokkal nagyobb bűnöket követett el, mint a milyent

ők a társadalom ellen elkövettek. Ide tartoznak a typicus gonosz-tevők s a visszaesők is.

De ha fel is tesszük, hogy büntetni kell, — a minthogy ez a mai társadalom érdekében kétségkívül szükséges, — az igazságnak mily caricaturáját eredményezi a mai igazságszolgáltatási rendszer — így fűzi tovább Tolstoi eszmemenetét. Ha a mai törvényszékek egyszer valóban *igazságot* szolgáltatnak, ez pusztán véletlen műve. Az a pár jelenet a törvényszéki teremből, melyet Tolstoi megrajzol, minden egyoldalúsága mellett oly mesterien van megírva, hogy egyedül ez a pár hely a legkiválóbbak között biztosítana helyet Tolstoi számára a világirodalomban. A törvényszéki elnök délutánra talájkát kapott egy gouvernante-tól s ezért siettetni a tárgyalást. Az egyik szavazó bíró reggel összeveszett a feleségével s ezért rosszkedvű s hajlandó mindent a legfeketébb színben látni. A másik szavazó bíró gyomorcatarrhusban szenvedő babonás egyén, ki azon számítja ki, hogy valamely paragraphus alkalmazható-e, a mint az illető paragraphus száma hárommal osztható-e vagy sem. Az ügyész lehetőleg szaporítani akarja azok számát, kiket az ő vádbeszédére ítélték el, mert ez használ carrièréjének és dörgegelmes szónoklatokat tart a vádlott prostituált, erkölcstelen életmódja ellen, bár a tárgyalás előtti éjszakát ugyanabban a házban töltötte, hol azelőtt a vádlott lakott. Az ügyvédek csak a pénzre néznek, a hol pénz nem szerezhetnek, nem törődnek az ügygyel. Az esküdtek tudatlan, fontoskodó emberek. S ha — a mint ily körülmények közt könnyen lehetséges, — a törvényszék tévedést követ el s az ügyet magasabb fórum elé kell vinni, hogy ez az esküdtek ítéletét megsemmisítse, nem az a fontos, hogy a vádlott ártatlan-e — a mivel különben mindenki tisztában van, — de az fontos, hogy felolvasták-e a bonczolási jegyzőkönyvet, a melyből kitűnik, hogy a meggyilkolt mily hosszú volt s hogy mi volt testsúlya. *Ez* semmiségi ok, a vádlott ártatlan volta nem az.

S a milyen a törvényszék, — így vélekedik Tolstoi, — olyanok azok az elvek is, a melyek a bűn megítélésénél mérvadókul vétetnek. Egy fiatal paraszt ittas állapotban összeverekedik egy társával és leszúrja azt. A törvényszék kényszermunkára ítéli. Egy fiatal katonatiszt ugyancsak ittas állapotban összeveszik egy barátjával, párbajra hívja és lelövi. A katonai bíróság elítéli pár heti fogházra s kegyelmi úton ezt a büntetést is elengedik neki, mert »ezrede becsületét védte«. Hol itt az igazság? A prostitutiót az utczán mindenki szégyenletes bűnnek

tartja. Pedig a báli termekben, a színházak páholyában a legjobb társaság kaczer asszonyai épen úgy kínálják szerelmüket. Mi itt a különbség? Az, hogy az egyik szükségből vetkezik, mert éhen kellene halnia, a másik azért, mert ez őt mulattatja.

Nem folytatjuk tovább a szemelvényeket Tolstoi munkájából, hisz teljes képet nézeteiről amúgy sem adhatnánk. E tanok *bírálatáról* is alig lehet szó. Tolstoi szempontjából, az abstract keresztény erkölcs szempontjából e tanok megczáfolhatatlanok, más szempontot pedig Tolstoi mérvadónak el nem ismer. Ha felmerül az a kérdés, hogy mit léptessünk e társadalom helyébe, Tolstoi azt válaszolja, hogy szeressük egymást. Ha *mindnyájan* szeretni fogják felebarátaikat, akkor rossz emberek sem lesznek a világon s akkor az erkölcsi ideál el lesz érve. Egymásért fogunk élni, teljesen egyenlők leszünk egymással. Nem lesz civilisatió, de lesz erkölcs.

Impraktikus philosophia, de nem kevésbbé magasztos.

Egy kis históriát beszélnek Tolstoiról. A költő tudvalevőleg birtokán közönséges paraszt módjára él és igyekszik kis körében tanainak érvényt szerezni. Pár évvel ezelőtt egy barátja látogatta meg, ki a népnél tudakozódott az iránt, mennyire értenek egyet urukkal, ki úri jogairól lemondott. »Áldott jó ember« — mondta az egyik paraszt. »A múltkor, mikor beteg voltam, ő maga ment ki mezőmre és ő maga vette kezébe az eke szarvát. De ha Andris szolgáját küldte volna ki, — tette hozzá a paraszt kis szünet után, — ez mégis többet ért volna.«

Ez egyszerű szavak legtalálóbban védik meg a társadalmat, mely mindenkinek kijelöli a maga körét, a maga hivatását.

G. G.

A NÉMETORSZÁGI NEMZETI SOCIALISMUSRÓL.

A letűnő század, mely fényes eredményekben és éles ellentétekben oly gazdag, a socialismus egy új irányának is adott létet: az individualistikus és collectiv fogalmak egybekapcsolásából: a nemzeti socialis pártnak.

Az ellentétes érdekköröket, érzéseket, felfogást és meggyőződést bizonyos harmóniába juttatni és kiegyenlíteni akaró törekvés az 1896-iki év folyamán Németország különböző vidékeiről a legkülönbélebb osztályok és pártok képviselőit hozta össze az erfurti híres császártérembe: egyetemi professorokat, papokat, tanítókat, gyárosokat, munkásokat, mezőgazdákat és kisiparosokat; keresztény-socialistákat, liberálisokat, antisemitákat és socialdemokratákat egyaránt. Ott volt »pastor« Naumann, a kitűnő agitator, ez új mozgalom lelke; ott a nagyhirű Sohm, az új praeceptor Germaniae; Rein, a neves iskolareformator és velük sok más szerepet vivő egész ember.

Összejöttek, hogy két eleddig egymással majd ellenséges viszonyban levő hatalmas eszme között az eddig áthidalhatatlan űrt eloszlattva olyan talajt teremtsenek, a melyen az együttes működés és küzdés lehetővé válhasson. Korunk két elementáris erővel hódító eszméjét — a nemzeti és socialis eszmét — kellett egymással összhangba hozniok, hogy a nemzeti socialis pártot létesíthessék és ennek programját kifejthessék.

A politikai viszonyok akkori alakulata is közrejátszott, hogy ezt a két eszmét együvé foghatták. Ismeretes mindenki előtt, mily erős mozgalom árja zúgott végig egész Németországon, mikor a flotta és hadsereg számának emeléséről szóló javaslat közismertté lett. Félték tőle a liberálisok, gyűlölve támadták a socialdemokraták, és előnyt keresve harczolt ellene a centrum. A legnagyobb hullámokat felvert agitatio közepette, felülről is támogatva, tán hogy a javaslat popularisabbá vagy legalább kevésbé gyűlöletessé lehessen, de meg a nagy tőke aránytalan túlsúlyától való félelem és az ezáltal okozható hely-

zet igaztalan volta miatt is, szervezkedett a nemzeti és socialis eszmék dualismusából egy új párt — a nemzeti socialisták pártja. Hogy úgy ezen eszmék egyesítésének lehetőségét és megvalósításuk módját kifejthessem, szükséges a nemzeti socialista párt programját nagy vonásaiban megismertetnem oly alakban, a miként ezt a programot Lipcsében egy »Generalversammlung« hallottam, a melyen Sohm professor (a párt alapítója és jelenleg Naumannal vezetője) meghívása folytán résztvehettem.

A program főbb elvei és az ezekből levonható következtetések, melyeket hét pontba foglalhatnék össze, a következők:

I. A nemzeti socialis párt nemzeti alapon áll. Ez pedig azt jelenti, hogy az új párt a németek gazdasági és politikai hatalma kifejtésének előfeltételül a belső nagy socialis reformokat tartja; ezen meggyőződése azon érdekes és okos véleményen nyugszik, hogy a külhatalom fentartásának, kiterjesztésének alapja a politikailag érdekelt nép nemzeti hazafias érzése. Hatalmi, terjeszkedő politikát kunt — reformpolitikát, tehát a socialis helyzet sanálását bent kell követni, hogy az állam feladatait megközelíthesse és a lehetőség szerint megoldhassa. A gazdasági élet erősebb lendülete tényleg ilyen politikát követel. A mi ezen politika folytatásához szükséges: a nemzeti és socialis jelleg, ennek meghatározásában a párt állásfoglalása körülbelül illetéenkép formulázható: nemzeti az a tudat, érzés vagy ösztön, mely a német befolyást az egész világra kiterjeszteni van hivatva; socialis pedig a munkásosztály törekvése, hogy a nemzeten és ezen belül befolyásra jusson. Amaz elsőhöz erős, számos tagból álló képzett hadsereg és tengerészeti haderő kívántatik — mondja a nemzeti socialis párt — ehhez pedig a munkásnép akarata is kell. Ez a bizonyos akarat most ugyan nem érvényesülhet egész teljében, de az idők árja meghozza és megacélozza ezt is.

Tehát neveljük a munkásosztályt nemzeti érzésben, adjuk meg neki az államélet irányításában való közreműködés lehetőségét, mivel a politikailag érdekelt nép emelkedik csak a politikai felelősség érzésének magaslatára. Tekintsük a munkásügyet a nemzetek közgazdasági politikája egy részeként, a mely munkásügy mindenkoron az ország politikai, gazdasági és műveltségi viszonyainak speciális nyilvánulása, mely általános elvek szerint való kezelést nem is tűr. Az internationalis socialismus a párt szerint nem lehetséges, mert a népek culturalis foka nagyon

különböző; és az egyik nép haladása a másik hanyatlásával áll összefüggésben. Az internationalisták — természetesen — ezt a különben is könnyen megdönthető nézetet hevesen tagadják; a nagy tőke domináns túlsúlya, a munkaérték kizsákmányolása az egész világon elterjesztette a pauperismust és létet adott a proletariátusnak; a symptomák lehetnek mások, az előidéző okok is mutathatnak változatosságot, de végeredmény a munkásosztály elnyomott állapota, mely mindenütt, a hol fejlettebb az ipari élet, megvan, és ez az, a mi megváltoztatandó. Ehhez pedig az egész világot átfoglaló internationalismus kell, mely megadja a különben elszigetelt atomoknak a vészes és félt erőt. Hogy ezen merev felfogásból az internationalisták is engedtek már, elég csak arra utalnom, hogy az orosz és chinai munkásokról ők sem akarnak hallani.

II. A programm második követelménye erős és állandó külpolitika, mely a német munkaerő és szellem elterjesztésére szolgáljon. Világos ebből, hogy az általános hadikötelezettség, a haditengerészet arányos kiépítése, a német gyarmatok fejlesztése és megtartása ezzel a követelménnyel szorosan egybekapcsolódik. Elismerve az ezzel járó kemény terhek súlyosságát, mintegy recompensatio gyanánt úgy a katonai, mint a colonialis *igazgatásban* uralkodó visszaélések és igaztalanságok ellen való küzdelemre felajánlja a párt a socialdemokratáknak közreműködését. Ezt a pontot szívesen acceptálnák ezek is, de nem az előbbit, mivel a hadsereg, a socialdemokraták szerint egy ellenük felhasználható ijesztő erő; ennek növeléséhez hozzájárulni egy volna az öngyilkossággal.

III. A német birodalmi alkotmány alapján a monarchia és népképviselőlet intensiv együttműködését kívánja. Az általános titkos választójog jusson mindenütt diadalra; nemcsak a birodalmi, de a tartományi és községi igazgatásban való részvételre is. Ezzel a joggal a munkásosztály érdekeinek és bajainak ismerőjét küldheti a közügyekbe való befolyáshoz, ezzel szaporodik képviselői száma, kik reformokat sürgethetnek, keresztül is vihetnek, az internationalismus segedelme nélkül. A népek úgy politikai mint gazdasági szabad egyesülési és gyülekezési jog biztosítandó, mely a nép gazdasági és főleg politikai erejének képzésére és fokozására is irányulhat. Ez az elv a socialdemokratáknak a nemzeti táborba való áttelepítését czélozza. Meg kell jegyeznünk, hogy az általános titkos választói jog a birodalmi gyűlésbe küldendő képviselők választásához már rég-

óta megvan; Bismarck akkor adta a németeknek, mikor a munkásosztály még gyenge és küzdelemképtelen volt.

IV. A párt az ezen pontban kifejtendőkkel teljesen csatlakozik a socialisták általános követeléseéhez. Azon értékrész növelését kívánja, mely a német gazdasági élet együttes, pénzben kifejezhető végeredményéből a német munkásnak, akár férfi, akár nőnek osztályrészül eddig jutott.

De ennek a részletértéknek a megnagyobbítását nem a revolutionarius Marx-féle communismus merész utópiáitól és tetszetős csillogó dogmáitól várja, hanem intensiv politikai és szövetkezeti munkától, a consolidált viszonyok alapjain.

Miként a történeti alkotmány uralmában élő nemzetek, ennek alapjait tiszteletben tartva, csak a részletekben engedhetnek változtatást, úgy a nemzeti socialis párt is a fennálló társadalmi rendnek alapjaihoz ragaszkodva ennek történeti átformálását kívánja, így aztán a telekjáradék, kötött birtok, fogyasztási és fényűzési adóknak stb. módosítása ezen elvnek folyománya, valamint az is, hogy a nemzeti jövedelem legyen a munkáé.

V. A pártnak az az elve, hogy a német érzésűek támogassák a német munka politikai küzdelmét a meglevő birtokviszonyok ellen indított harczában, következménye az imént mondott történeti felfogásnak; de így önmagában azonos a socialdemokraták czéljával is.

VI. A nemzeti socialis párt a női munkáskérdést sem hagyja figyelmen kívül, a mi erősen actualis; hisz a múlt évben körülbelül hat millió nő volt alkalmazásban és vagy másfél millió e nélkül. A socialdemokratákhoz húzó női munkásokat azzal igyekezik az új párt magához csatolni, hogy a nő gazdasági és társadalmi helyzetén változtatni és tevékenységük megfelelő kifejtetésére módot és eszközt akar teremteni.

VII. A nemzeti socialista párt szigorúan politikai és gazdasági tételei közé, mint hangulatot keltőt, belehelyezi a kereszténység fogalmát, mint a szellemi és erkölcsi élet középpontjául szolgáló érzést. Régebben ugyanis az új párt keresztény-socialistákból állott; és hogy nemzetivé alakult át, a kereszténység elvét hirdeti ugyan, de pártkérdéssé már nem teszi; tehát zsidó is lehet nemzeti socialista, csak érezzen és cselekedjék nemzetien és socialisan.

A párt ezen állásfoglalását akkép indokolja, hogy a kereszténységnek külön politikai programja sohasem volt; a keresztény népek történetében van patriarchális, absolut, constitutionalis,

demokratikus államforma, de mindezt nélkülözhetetlenek soha sem tartotta maga a kereszténység sem.

Ezzel az elvvel sem hozta a párt az internationalistákat közelebb; azzal, hogy a nemzeti socialis párt azt mondja, mikép a haladás gátlója nem a kereszténység, hanem az egyház (Kirchenthum), a mi most a formává és hatalmi eszközzé átalakult kereszténység, nem mondott olyat, a mely az internationalistákat más útra térítette volna; ezek továbbra is küzdenek az egyház ellen, míg az új párt ennek csak némi reformját sürgeti.

Ezek lennének a nemzeti socialista párt vezető elvei. Egy eklektikus párt, mely tán a socialdemokracziához áll legközelebb. A miként ez, úgy a nemzeti socialis párt is kemény kritikával sújtja az uralkodó viszonyokat, melyeket sok vonatkozásban lényegükben akar felforgatni; támadja a munkaértéket kiaknázó munkaadókat, a capitalismust; és határozottan a kellőkép nem gondozott munkásérdekek védelmére vállalkozik. A kifejtett tételek után mondhatjuk, hogy a socialdemokracziától nem a socialis, nem is a socialistikus, hanem a politikai felfogás választja el, a meny nyiben a nemzeti monarchiáért, az ezt biztosító hadseregért, tengerészetért és gyarmatpolitikáért alakult meg valójában. E mellett — az eredményekből ítélve — úgy látszik, hogy a munkásosztály ügyeinek istápolása és érdekeinek előmozdítása csak másodrangú kérdés; a munkásosztály bizalmatlan viselkedése erre vall; a munkásokból alig kerül néhány nemzeti socialista; Frankfurtban és Lipcsében van néhány ezer. Hiába volt ez opportunus programm; a socialdemokraták nem vonultak át az új táborba, melynek közlegénye nincs is; csak tábornokai vannak. Ez különben előre volt látható; egy nagy hadsereg szükségességének merev *hangoztatása*; meg egy Németországot a világforgalom első helyére juttató háborúval való kecségtetés csak természetes, hogy hidegen hagyta a socialdemokratákat, mikor még a liberálisok is túlzottaknak *találtak* e kívánalmakat. A socialis tervek valamivel többet nyújtanak, mint a liberálisoké, de jóval kevesebbet, mint a socialdemokracziáé. A viszonyok történeti átfarmálása pedig távolról sem oly biztató és csillogó jelszó, mint a termelési eszközök kisajátítása! A munkásnép a nemzeti socialis pártból hiányzik; hívei csak professorok, protestáns papok és akadémikusok sorából kerülnek. Ez az egyetlen eredmény; több semmi. De ennek a csekély eredménynek és általán a nemzeti socialis pártnak mégis meg van az érdekes sympto-

matikus máza, jellege; legalább a németországi socialismus története ezt mutatja. A mikor e század közepe táján felbukkant és nőtt a socialismus, nem értették tételeit az emberek, vagy ignorálták, mint egyes tünetet, mint soha el nem érhető utópiát; utóbb gyűlöltek, mint a bűnt, mert jogokat követelt és helyet vívott ki magának; és a mikor végül követelményei egyike-másika megvalósult, számban, hatalomban és tekintélyben megerősödött, tudós és magas állású emberek ügyei iránt érdeklődtek, akkor ezek, mint a tudomány és humánus érzés befolyása alatt sok jogosultat látnak már benne az emberek úgy positiv követelményeiben, mint társadalmi viszonyaink és szervezetünk kritikájában. De annak ellenére, hogy a tőke, ipar, kereskedelem és forgalom országos korlátokat, határokat nem ismerő nemzetközi lényének inkább megfelel a munka és a proletárok világszövetsége, tagadhatlanul sok nemzeti vonást vett már fel; bizonyítják a nemzeti socialisták, Bernstein, sőt Lassalle is. De igazolja ezt más államok socialismusának fejlődése is. A socialismus sem az, mint a múltban volt; haladó mozgalommá, számottevő tényezővé és párttá fejlődött, mely ma már épen nem a legradicalisabb.

Dr. Lessner Richárd.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

A magyar magánjog codificatioja.¹⁾

II. A leendő magyar magánjogi codex és az úgynevezett »szakjogok«. Rendezetlen és kuszált jogrendszereknél nem kis gondot ad minden törvényalkotásnál annak eldöntése, hogy az egyes korábbi törvényekben szétszórtnak és idegen elemekkel együtt szabályozott joganyag hol és mennyiben nyerjen az új codexben elhelyezést. A rendszertelenség és kuszáltság a mi anyagi magánjogunknak is egyik jól ismert tulajdonsága, az a bizonyos életbeléptetési törvény tehát, valamint Németországban a Bürgerliches Gesetzbuch »Einführungsgesetz«-e, nem kevéssé válik majd az egész codexre nézve anyagilag jelentőssé, mert hiszen az átmeneti korszak összes függő kérdéseiben kell világosságot teremtenie. Döntenie kell nevezetesen a fölött, hogy a magánjog egyes már szabályozott intézményei közül mennyi kebelezendő be az új törvénykönyvbe s mely törvények lesznek ennek megfelelően egyidejűleg hatályon kívül helyezendők; mi az a joganyag, melyet az egyetemes magánjogi codexből továbbra is ki kell zárni; avagy mennyiben álljon fenn a szóban forgó intézményekre nézve a codexben és különböző külön törvényekben párhuzamos szabályozás stb. Annyi bizonyos, hogy az egyes szakjogokat tárgyzó külön törvényeink számos, az általános magánjogba tartozó rendelkezést foglalnak magukban, mely rendelkezések egy egységes és rendszeres törvénykönyvből semmi esetre sem hiányozhatnak.

A törvénykönyv szerkesztő-bizottsága a szakjogok tekintetében abból a szempontból indult ki, hogy az általános magánjogi codexnek szükségképen oly közös anyatörvénynek kell lennie, melyből a magánjogi vonatkozású speciális törvények esetleges hézagai mindig kiegészíthetők. Az általános magánjog minden magánjogi specialénál subsidiarius jogforrás. E dogmatikailag is fix tartalmú tételnek ilyformán mintegy practicus biztosítékai volnának letéve, ha a codex és az egyes szakjogok közti kapcsolat legalább oly mértékben fentartatnék, hogy emezeknek az anyagi jogot tárgyzó alapelvei kiindulási pontjuk gyanánt az általános magánjogi codexbe bevételének. Indokolja ez eljárást az a körülmény is, hogy így a codex általános elvi jelentőségű határozatai az oly jogviszonyokat is mintegy átfogják, a melyekre a szakjog codificatiojánál a törvényhozó esetleg nem gondolt vagy nem is gondolhatott s melyek ily közös alapelv hiányában törvényhozási szabályozás nélkül maradnának.

Ennek a kiindulási pontnak megfelelően a bizottság úgy tervezte, hogy elsősorban is a *bányajogból* a codexbe csak annyi jöjjön bele,

a mennyi szükséges annak jelzésére, miszerint a telektulajdonos joga már magánjogi conceptiojában sem terjed ki a telke alatt levő minden ásvány felkeresésére és kiaknázására, hanem hogy e tekintetben a külön törvényben szabályzandó bányajog tartalmaz korlátozó intézkedéseket. A kisajátítási jogból ellenben nemcsak a kisajátításnak, mint tulajdoni korlátozásnak megengedhetősége tűnik fel egy általános tétel keretében okvetlenül fölveendőnek, hanem szükséges, hogy a kisajátításhoz való jog elvileg pontosan megállapíttassék és jogkövetkezményei, nevezetesen a kapcsolatos kisajátítási kártérítés kérdése és a kártérítés hatálya harmadik jogszerzőkkel szemben általános szempontból szabályoztassanak. A telekkönyvi jogból az anyagi telekkönyvi jog; az erdő-, vadászati-halászati- és víz-jogból, mezőgazdasági és útjogból, állategészségügyből, a tagosítást és telekeldarabolást illető jogszabályokból, közbirtokosság és arányosítás, szomszédjog és építkezési jogból; az anyagi jogba vágó alapelvek, azaz az általános magánjoggal való kapcsolatot létesítő tételek és szabályok fognak a magánjogi codexben általános szabályozást nyerni míg részletes szabályozásuk és különösen az eljárást illető részek, külön törvények számára tartatnak fenn. Az úrbéri kapcsolatban fennmaradt jogviszonyok, házközösség és az úrbérhez hasonló jogviszonyok tekintetében, a mennyiben azok már csak időleges és kiveszöben levő jogviszonyok: az életbeléptető törvényben lesz intézkedés, a mennyiben pedig újabb alakulatok volnának, mint pl. a szabad bérföldek, felülepítmények stb. megfelelő elhelyezés mellett esetleg a polgári törvénykönyvben.)

A tekintetben, hogy a holtkézi törvények szabályozta joganyag a magánjogi codexbe fölvetessék-e vagy nem, a bizottság egyáltalában nem foglalt még álláspontot, elhalasztva a kérdés eldöntését a jogképeségről szóló szabályok részletes megállapításáig. A mennyiben azonban az alapelvek megvitatása ma már befejeztetett s a kiadott hivatalos jellegű közlemények szerint a munkálatok most már a részletes szövegezés és concertálás előrehaladt stádiumában állanak: úgy látszik, hogy a fennhagyott nyílt kérdés megbolygatásától a bizottság egyelőre még időszerűnek tartotta óvakodni. Az a valóságos kis tudományos forradalom, mely a Curianak ismét holtkézi döntvénye nyomán támadt: csakugyan jelzi is, hogy a holtkéz szabályozásának első kérdése, t. i. főtartassanak az e tárgyú régi és sokszor megújított törvényeink (habár természetesen új szabályozásban, de a régi szellemben) avagy ismertessék-e el a Curia döntvényének álláspontja, mely szerint holtkézi törvényeink s az egész holtkézi jog ma már hysteron proteron: a magánjogi codificatio feladatai között egyike a legnehezebbeknek. Darázs-fészekbe nyúlt bele ez intézménynél a törvényalkotó s ép annyira kényes érdekellentéteket kell határozott és szigorú kézzel megoldania, mint a hitbizományoknál.

E tárgyban is hozott a dologi joggal kapcsolatos szakjogok körében, a bizottság határozatot. Elismerte, hogy a mennyiben a hitbizományok intézménye jelenlegi politikai és gazdasági viszonyaink között továbbra is fentartandónak mutatkozik: szervezete és az egész kötelék mikénti megvalósításának kérdése tekintetében a polgári törvénykönyvben volna szabályozandó. De csak *volna* szabályozandó. S tényleg, midőn a bizottság *Lányi Bertalan* hitbizományi tervezetét az 1898. évi november hó 11-én tartott enqueten kezdve hét ülésén keresztül végigtárgyalta minden különösebb indokolás nélkül, sőt a kérdésnek úgyszólván egészen érintetlenül hagyása mellett: úgy foglalkozott a hitbizományi reformmal,

¹⁾ Erről egyébként a *Dologi jog*-nál külön.

hogyan az egész tárgyalás tenorja és tendenciója egy külön hitbizományi törvény jövendő megalkotására mutat rá s így egyúttal arra is, hogy a hitbizományi jog codex-ünkből valószínűleg ki fog maradni.

Ép ezért, mielőtt magánjogunk folyamatban levő codificatiojának eddigi eredményein a tervezet fentebb említett beosztása szerint végigmennének: egypár szóban a hitbizományi reform kérdéseivel s annak tervbe vett szabályozásával kell foglalkoznunk. Csak azután megyünk át a személyjog, családjog, dologi jog stb. részek megállapított alapelveinek ismertetésére.

Hitbizományi jog. A kérdés jelentőségét leginkább egy pár statisztikai adat illusztrálhatja. Jelenleg hazánkban 93 hitbizomány áll fenn, melyek közül 32 alapítottatott 1867 előtt, 61 pedig 1867 után. Előbbiek összterülete 1,585.997 kat. hold és 1498 négyszögöl; utóbbiaké 742.488 kat. hold és 348 négyszögöl; összesen hitbizományi birtok 2,328.486 kat. hold és 246 négyszögöl, vagyis az ország egész területének 4,75%-a. A hitbizományi birtokok területi nagysága pedig a következő két véglet közt ingadozik: legkisebb a gróf Zichy Henrik-féle 746 kat. hold és 443 négyszögöl, legnagyobb a herceg Esterházy Pál-féle 402.820 kat. hold és 329 négyszögöl. Van közöttük 1 főhercegi, 6 hercegi, 1 örgrófi, 64 grófi, 10 bárói és 11 köznemesi hitbizomány. A hitbizományi birtokok percentszáma az egész ország területéhez még nem nagyon feltűnő; vármegyékenti eloszlása azonban egyáltalában nem szerencsés és némely vidékek gazdasági prosperálásának valóságos kerékkötője. Így az egész megye területének 16,64%-át teszik ki a hitbizományok Baranyában, 20,89%-át Mosonban, 17,43%-át Somogyban, 27,62% Sopronban, 36,61%-át Beregben és 18,27%-át Gömör és Kishont megyékben. A bizottság gondos figyelemmel vetette mérlegre és gyűjtötte össze 1898. évi november 11-én tartott 58-ik ülésében a hitbizományok fenn vagy fenn nem tartása mellett felhozható összes társadalmi, politikai, gazdasági pro és contra érveket. Megállapodást azonban nem kívánt hozni, mert a kérdés mikénti eldöntésének, annak túltengő politikai jelentőségénél fogva praeejudikálni nem óhajtott, diszertetes objectivitással megmaradt tehát tisztán a kérdés jogi vonatkozásainál. A szándékolt jogi reform alapelvei az előadó mély tudással és finom jogpolitikai érzékkel készült elaboratumában vannak rövid tételekben összefoglalva. (Lásd a bizotts. jzkvek, V. füzet 150. s köv. lapok.) Ezúttal csak a bizottsági vita főbb eredményeinek összegezésére szorítkozhatunk.

Magáévá tette mindenekelőtt a bizottság az előadói előterjesztésnek irányeszméit, nevezetesen elvi háttérül az intézmény oly jogász szerkezete szolgáljon, mely lehetővé teszi a tulajdonjog tartalmához tartozó egyes jogositványok (nevezetesen az elidegenítési jogosultság) elvonása kérdésében uralkodó újabb felfogásnak megfelelő szabályozást. Tartassék fenn az intézmény kivételes jellege; kellékei szoros megállapítást nyerjenek. A hitbizomány korlátozott tulajdon stb. Az alapítás módja tekintetében: A hitbizomány-alapítást célzó magánrendelkezésnek hatálya állami jóváhagyástól függ. Mint alanyi kellék, annak megkívánása szükséges, hogy az, ki hitbizományt akar alapítani vagy saját maga, vagy családja a közügyek körül érdekemet szerzett legyen. Egy személy csak egy hitbizományt alapíthat, még pedig csak családja tagjai javára. Egy alapítási tény tehát az erre vonatkozó jogképességet véglegesen kimeríti. Tárgyai a hitbizománynak csak ingatlanok és ingatlan minőségével bíró jogok vagy pénztökek lehetnek, még pedig csak meghatározott maximalis érték erejéig. Hasonlóképp a hitbizományi minimum is megállapítandó, melyen aluli értékben alapításnak helyt adni nem lehet; nemkülönben megállapítandó a hitbizományok

által leköthető terület maximalis összmenyisége, viszonyítva az ország egész, valamint az egyes megyék területéhez is. Az alapítási magánrendelkezés viszvonható, míg mások annak alapján jogokat nem szereztek, az eddig divatozó különböző hitbizományi öröklési rendek közül ezután csak az elsőszülöttségi rend (primogenitura) engedhető meg. A jogutódlásból való kizárás okai taxatív sorolandók fel a törvényben. Legnevezetesebb újítása azonban jöendő hitbizományi törvényünknek az lesz, hogy a hitbizományi vagyont terhelő elidegenítési tilalom mellett is a törzsérték fentartásával a hitbizományi vagyontárgyak cseréje és állagváltoztatása lehetőleg tág körben szabaddá lesz téve. Kivánatosnak jelentette ki a bizottság azt is, hogy állagváltoztatások akkor is történjenek, ha azt a közérdek kívánja, nevezetesen oly esetekben, midőn az ingatlanok megköttősége egyes vidékeken szembeszökő gazdasági hátrányokat okoz, a mikor is az államhatalomnak volna megadva a jog, hogy a hitbizományi ingatlanok pénztökévé való átváltoztatását egészben vagy részben elrendelje.

Előadó tervezetében a hitbizományi vagyon kezelésének kötelező gazdasági rendszeréről is gondoskodott. A bizottság ezt az elvi álláspontot is elfogadta, végleges döntését azonban a meghallgatandó gazdasági szakértők véleményétől tette függővé. A gazdasági és társadalmi szempontok szükségessé teszik, hogy a bíróság által gyakorolt felügyelet mellett egy megfelelő külön állami felügyelet is szerveztessék, mely intézkedéshez hozzávéve, hogy a hitbizomány megszűnési okai közé az államhatalom elhatározásán alapuló *megszüntetés* és az egészben vagy részben való *köteléki feloldás* is szerepel, látható, hogy a szándékolt hitbizományi reform, ha feudális és reactionarius szempontból bizonyára valóságos jacobinismus színben is fogják föltüntetni, mert hiszen mai szabályozásának szertelenségeit alaposan körülnyírálja: mégis sokkal óvatosabb codificatio, semhogy a gyorsan haladó idővel és korszellemmel sokáig lépést tudna tartani. Sőt már is elkésett. Mert sem a kötelező gazdasági kezelési rendszer (értsd: apró kényszerbérletek föllállítása hitbizományi birtokokon), sem a hitbizomány alapításának meglehetősen tágkörű megtámadhatása, sem a többi családtagok ellátási igényeinek messzemenő biztosítása, sem a feloldhatás és megszüntetetés, avagy a kényszer csere és állagváltoztatás bizonyos határok és feltételek közötti kimondása: még korántsem elegendők arra, hogy velők a modern társadalom ez egyik legnagyobb anachronismusának káros hatásait kellőleg ellensúlyozni lehetne, ha már az intézmény fentartása csakugyan olyan nagy politikai szükség. Ép ezért az új hitbizományi törvény aligha lesz hosszú életű. És ez az egyetlen körülmény, mely a mellett szól, hogy szabályozása külön törvényben, s ne a polg. törvénykönyvben vitessék keresztül. Az ország közvéleménye az új magyar magánjogi codextól, legszerényebb igények mellett is, legalább annyit követel, hogy a jogélet a legmindennapibb és legérzékenyebb terrénümán minimo calculo egy századra tételeit úgy fixírozza, hogy novellákra, nagyobbyszerű toldozgatásokra ne legyen szükség. Ki sem fejezhető, mily csodás és jótékony hatással van a jog fejlődésére, az igazságszolgáltatás tökéletességére, ha egy-egy hosszabb korszakon át a jogtételek az állandó és biztos alapokon, mintegy megrögződnek. A tervezett hitbizományi reformot nem volna tanácsos egy ily hosszú életre szánt szerves egészbe befoglalni, mert hamar kirírna belőle. Lényegileg azonban a hitbizományi jog feltétlenül hozzátartozik ahhoz a joganyaghoz, melynek szerves feldolgozása, rendszerbe öntése ép a magánjogi codex feladata.

Jogi természetere szerint az intézmény korlátozott tulajdon, még pedig a tulajdonjognak időtartama szerinti korlátozása.

Intézményi sajátossága és kivételessége: a speciális öröklési rend, mely egyenesen az öröklési jog szabályozása körébe utalja. A hitbizományi vagyon kezelése, felügyelete, a hitbizományi birtokos és várományosok egymásközi jogállása, a hitelezők igényei stb. stb., mind csupa és tiszta magánjog; úgy, hogy a külön törvényben való codificatiót, legfeljebb csakis a közrejátszó politikai szempontok, és a jóváhagyás kérdése javallják. Tehát ugyanazok, melyek a jogi személyek keletkezésénél is nem kevesebb intensivitással lépnek elő. Mégis sohasem jutna eszébe senkinek, hogy a jogi személyek szabályozását a magánjog codexéből kirekeszse. —t.

Hitelügyi törvényhozásunk reformjáról.

Dr. Nagy Ferencz felolvasásához a kereskedelmi törvény revisiójáról

Néhány hete dr. Nagy Ferencz egyetemi tanár a jogászegylet körében a magyar kereskedelmi törvény revisiójáról felolvasást tartott, melyet a nevezett egylet most kiadványai sorában önálló füzetként is közzétett. Dr. Nagy Ferencz felolvasása kifejti a jelenleg érvényben lévő kereskedelmi törvénynek kiváló érdemeit, hozzáteszi azonban, hogy a törvény nem minden tekintetben vált be és legfőképp a túlzott liberalizmusa devalválta volna értékét. A jeles szerző azután előadja, mely részletei a törvénynek módosítandók szerinte feltétlenül és azon következtetésre jut, hogy a kereskedelmi törvényt a maga egészében kell új alkotással pótolni, e reform szükségességét az is bizonyítván, hogy törvényünk anyajogát, a németet is teljesen új törvény váltotta fel.

Dr. Nagy Ferencz hallgatósága a felolvasást tetszéssel fogadta, bár nem hiányoztak hangok, melyek felvetették a kérdést, mi úton-módon óhajtja a kitűnő tanár a kereskedelmi törvény kifogásolt »túlzott liberalizmusát« megkorrigálni. Eme kételynek ez alkalommal nem volt jogosultsága. A felolvasó ugyanis csak nagy általános vonásokban jelölte meg a beállott szükségleteket, de nem a részleteket, a melyekkel azokat ki akarná elégíteni. Pedig e kérdésben minden a részletek kivitelétől függ. Csak ama nézetünknek akarunk kifejezést adni, hogy a kereskedelmi szabadságot ez oldalról, ne féltsük. Ellenben igenis örömmel üdvözljük a kereskedelmi jog hivatott művelőjét, midőn a revisio tudományos előkészítését kezébe vette. Ennek a tudományos előkészítésnek szükségessége már nagyon is érezhető.

A kereskedelmi törvény revisiójának kérdésével kapcsolatban egész hitelügyi törvényhozásunk kell, hogy a jogászközönség fóruma elé kerüljön. Hitelügyi törvényhozásunk ugyanis erősen ki van ragadva a jog szakszerű művelőinek kezéből és két nagy érdekkör, az agrár és merkantil közötti harcznak tárgyává lett. Nem akarjuk ez alatt kárhozatni ama jelenséget, hogy minden törvényalkotáshoz első sorban az érdekeltek szólnak, hanem igenis egészségtel' ennek tartjuk, hogy az egyes gazdasági ágak törvényes szabályozásának kérdése *politikai* kérdéssé válik, hogy a jogászt háttérbe szorítja az agitátor, hogy a gazdasági érdekkörök harmonikus összműködését, melyet mérvadó helyről oly sokszor hangoztatnak a parlamentben, lassan-lassan osztályharcszerű hatalmi mérkőzés váltja fel.

Igenis, míg a német birodalom lassú, alapos és szakszerű munkával előkészítette a maga nagy kereskedelmi törvényét, addig nálunk agrár-merkantil csatározások folytak azon szomorú eredménnyel, hogy

ma széles rétegekben mezőgazda és iparos-kereskedő egymást ellenségnek nézi. Erdemes lesz tanulmány tárgyává tenni azt, mennyiben lépte volna túl az állam feladatait az iparpártolás és a kereskedelemnek nyújtotta kedvezmények terén és ebből agráriusaink panaszainak jogosságára következtetni. Ennek bővebb kifejtésére itt ma nincsen terünk és épen azért a továbbiak kedvéért csak ama meggyőződésünknek adunk kifejezést, hogy ilyen irányú politikának még nyomát sem látjuk. Gazdasági törvényhozásunk a forgalmi szabadságon alapszik és az elégedetlen elemek ez ellen intézik támadásaikat.

És ezen irányra kiválóan jellegzetesnek tartjuk azon hajszát, mely a közvéleményt és sajtót gabonauzsora név alatt foglalkoztatta. Köztudomású dolog, miről van szó.

A gazda tavasszal, midőn még lábon áll a termése, azt eladja és a vételárt rögtön meg is kapja. Tavasszal rendszeren jobb árt kap. a kereskedő pedig, a ki a vételt a határidőpiacon eszközölt eladással fedezi, szintén meg van elégedve. Már most az 1897. évi rossz terméskor a gazdák nem tudták szállítani a kikötött terménymennyiséget; a kereskedők tehát rajtuk az árkülönbözetet megvették. Ekkor egy óriási jajszó hangzott fel és kimondották a gabonauzsora — mert csakhamar megvált már az új műszó is — kifosztja az ország földművelő népét. Kormány és hatóságok összeállottak és *rendeletek* egész özöne indult meg az uzorapereknek. A földművelési ministerium bocsátott ki egy rendeletet, mely — elismerjük, félremagyarázás folytán — mindenütt azon tévhitet keltette, hogy már most minden gabonakereskedő ellen, a ki elővételi ügylet alapján árkülönbözetet követel, büntető úton lehet fellépni. És ezrenként jöttek a feljelentések, szépen szaporodtak a bűnpercek, a legelőkelőbb czégek pedig a gabonaelővételt üzletágaik köréből törölték.

A mi a jogásznak e jelenségekben először is feltűnik, az a közhatalmi ágak teljes összezavarása.

A bírói hatalom, midőn felállította a gabonauzsora fogalmát, per analógiám teremtett új büntetendő cselekményeket, mert az uzsora legális fogalmát a legtöbb esetben nem lehetett alkalmazni, tehát kiterjesztő magyarázattal és analógiával segítettek. Az új büntetendő cselekménnyel már most ellentétet teremtettek a magánjog és büntetőjog között; mert az előbbi szerint az elővétel legális üzlet, a mint azt a gabonauzsoraperek színhelyén a volt katonai határőrvidéken érvényben lévő osztrák polgári törvénykönyv *expressis verbis* kimondja, a mikor pedig a kereskedő az elővétel törvényes *consequential* levonja, a büntető bíró elé állítják. Ilyen controvrsiák elintézésére csak a törvényhozó illetékes. A bírói hatalom tehát eleje vágott a törvényhozónak.

A végrehajtó hatalom pedig? No az meg eleje vágott a bírónak; dobszóval hirdettette ki a gabonauzsora fogalmát, rendeleti felhívásokat intézett a bűnvádi feljelentések megtételére, nem törődve azzal, hogy annak megállapítása van-e valahol büntetendő cselekmény vagy sem, egyedül a bíró feladata és a közigazgatási fórumok csak kompromittálják magukat, ha dobszóval kihirdetett törvényt magyarázatukat a bíróság nem acceptálhatja.

Ezen jelenségek egymagukban elegendők annak jellemzésére, minő *dispositio* mellett megyünk be a hitelügyi törvényhozás reformjába. Semmi esetre sem szolgálnak pedig a dispositiók javítására ama hírek, melyek a hitelügyi törvényhozás előkészítéséről kiszállingóznak.

A kereskedelemügyi törvény revisiójának foganatba vételéről semmit sem hallunk. Ellenben ha valahol felhangzik valamely panasz, csinálunk egy új törvényecskét. Így készült el az árúrésztüzletről szóló

javaslat, hallomás szerint továbbá készüléfelben van a gabonaelővételek szabályozásáról szóló törvény is.

Az előbbiről az érdekelt körök már nyilatkoztak és egybehangzóan károsaknak tartják fontosabb intézkedéseit, sőt vannak, a kik attól tartanak, hogy a kereskedelmi szabadság ellen beköszöntő reactio első fecskéjével van dolgunk. Az áraknak törvényben való szabályozása a részletügyletek terén — míg általános magánjogunk és kereskedelmi törvényünk a felentüli sérelmet sem ismeri — minden esetre idegenszerűleg hat és sérelmes a vevő kifogásolási jogának felette hosszú terminusa, és ilyen részlet van több.

»Igen ám, de nagyok voltak a visszaélések; itt az ideje, hogy a kereskedőkkel leszámoljunk!«

Mi e jelszavakat nem respektálhatjuk. A kereskedelmi szabadság gazdaságilag megalkotta a modern Magyarországot és ha voltak visszaélések, ezek a szabad versenyre berendezett államban a bosszúállás törvényhozásának inaugurálása nélkül is megtorolhatók. Hibás az a módszer, mely egyesek visszaéléseit egy egész osztályon torol meg.

A midőn a kereskedőket elítéljük, ne feledjük el, hogy az ellenük eszközölt repressáliák a termelőre és fogyasztóra is vissza fognak hatni és ezért a midőn aláírjuk dr. Nagy Ferencz tételét, hogy jelenlegi kereskedelmi törvényünk túlságos liberalismusnak hódol, e tételt azzal óhajtjuk kiegészíteni, hogy viszont az ellene fellépett reactio is túlzó.

Épen azért itt az ideje, hogy a jogászok megszólaljanak a részletek tekintetében is és örvendetes volna, ha e tekintetben is azon kitűnő szakember venné át a vezetést, a ki a keretek tekintetében már nyilatkozott.

Ez hasznos jogász, de hasznos politikai munka is lesz.

Dr. N—y.

Munkaközvetítő intézet Budapesten.

Egy nagy szociális probléma megoldásának egyik eszközéül tekintik általában a munkaközvetítést, még pedig teljes joggal.

A probléma kétágú: a munkanélküliség lehető csökkentése és ellensúlyozása, és a munkakereslet-kínálat szabályozása, annak révén pedig a munkabérek arányosítása.

A ki magát abban a hiú ábrándban ringatja, hogy a munkaközvetítés megszünteti a munkanélküliséget, csakhamar ki fog abból ábrándulni. Mi nem tartozunk ezek közé. Tudjuk, hogy annak daczára lesznek mindig, kik munkakészségüket nem gyümölcsöztethetik, de kétségtelen az is, hogy az ily intézmény lényegesen megkönnyíti a munkádo s munkátkereső közötti érintkezést. All ez különösen a munkátkeresőre, kinek épen azért, mert nincs keresete, tartózkodási helyének esetleg szűk határai között kell megtalálnia létezésének feltételeit, Ettől azonban el is tekintve, a munkanélküliség egyáltalában meg sem szüntethető, ez merőben lehetetlenség, ennek csak egy ellenszere lehet, bár ez sem ellenszer tulajdonképen, hanem csak enyhítőszer, tudniillik a munkanélküliség elleni biztosítás, a mint azt legutóbb Svájc egyik kantonja törvényhozási úton megvalósította.

A munkakereslet és kínálat szabályozására nagyobb befolyással lehet a közvetítés s a külföldi tapasztalatok igazolják, hogy van is. Nálunk ennek nagyobb arányú eredményei csak akkor fognak mutat-

kozni, ha a budapesti szervezethez fokozatosan megfelelő vidéki szervezet is fog csatlakozni, s így behálózva az országot, az egyes intézetek kölcsönösen támogatják egymást, állandóan kellő tájékoztatást nyújtva úgy a munkakeresőknek, mint a munkaadóknak. Az intézmény kellő kifejlesztése mellett a munkabér is arányosabb lesz s eltűnnek majd jórészt a gyakran indokolatlan bérkülönbségek. Hol a munkakereslet, hol pedig a munkakínálat nagyobb; első esetben a munkabérek természetesen gyakran még az életfenntartáshoz szükséges minimális mértéken is alább szállnak, s így még az önfenntartást is súlyosan érintheti, második esetben pedig a termelést teszi drágábbá, lehet épen oly időben, mikor a versenyszonyok folytán az áremelés nem vihető keresztül s így a termelés megszorítására vezethet, minek következtében csak a munkanélküliek száma emelkedik tetemesen.

Ebből a két szempontból ítélve meg a munkaközvetítést, annak üdvös volta kétségtelen.

Van azonban még egy harmadik szempont is, mely nem kevésbé becses a tőke és a munka közelebb hozatala egymáshoz. Az intézmény vezetésében együtt lévén a két látszólag ellentétes érdekű osztály képviselői, természetes közeledés származik közöttük, melynek kiegyenlítő hatása kétségtelen.

E három szempontból tulajdonítunk nagy jelentőséget, különösen hazai viszonyaink között, a hol a szociális intézményeknek még nagy híján vagyunk, a kereskedelemügyi miniszter által kezdeményezett és a székes fővárossal, valamint a budapesti kereskedelmi és iparkamarával együttesen szervezett budapesti munkaközvetítő intézet felállításának.

Szervezete főbb vonásaiban azonos a külföldi hason célú intézmények szervezeteivel, a mi egyébként természetes is, mert a munka kereslete és kínálata tekintetében sokban azonosak a viszonyok itt is, ott is. Három kardinális pontban azonban lényegesen eltér azok mind-egyikétől.

Az első a fenntartás. A munkaközvetítés másutt vagy városi (községi), vagy állami, vagy érdekeltségi, illetve társadalmi intézmény.

Nálunk a városi élet nem fejlődött még annyira, hogy tőle ily intézmények létesítését várhatnók. E tekintetben Magyarországon igen kedvezőtlenek még a viszonyok. Ez részben kedvező jelenség, tudniillik annyiban, hogy ennek érzetét még nem keltették fel a munkásviszonyok, részben azonban kedvezőtlen, mely ily intézményeket nem a kényszer behatása alatt kell létesíteni, hanem addig, míg bizonyos események bekövetkeztének megelőzésére, illetve megakadályozására alkalmasak.

Állami ténre a szociális irányú intézkedéseket átvinni igen nagy hiba lenne, legalább még ez időszereint, a mikor az államra annyi más irányú teendő hárul, melyeknek alig képes eleget tenni. De nem lenne helyes elvi szempontból sem és épen azért nem lehetett ezt az intézményt sem államilag szervezni.

Hátra van a társadalmi, illetőleg érdekeltségi szervezet. Ezt tartjuk a legveszedelmesebbnek, mert egyoldalúságra, elfogultságra, túltengésre vezethet, akár a munkaadók, akár a munkátkeresők érdekeltsége szervezi is azt önállóan.

Igen szerencsés megoldásnak tekinthetjük tehát azt a bifurkációt a szervezetben, hogy az új intézményt az állam, a város és munkaadó érdekeltség együttesen szervezte.

Ebben kifejezést nyer az az elv, hogy az állam és város érdeke és kötelessége istápolni a munkásosztály érdekeit, a munkaadóknak pedig érdekük oly intézmények létesítésében közreműködni, melyek a munkások javát czélozzák.

A második eltérés az intézet vezetőségének összeállítása. Másutt vagy maguk a munkások, vagy a munkaadók és munkások egyenlő számban intézik az ily hivatalok ügyeit.

Nálunk a munkaadók és munkások egyenlő száma (egy-egy harmad) mellett pártatlan elem (a kormány és a főváros képviselői) is vitetett be ugyancsak harmadrészen az intézet vezetőségébe. Az első tekintetre ez indokolatlannak látszik. Pedig valójában igen észszerű és követelésre méltó intézkedés. Eltekintve attól, hogy a fentartóknak joguk van az intézmény vezetőségébe befolyjni, épen a védett osztály érdekeiben állónak tekintjük, hogy ügyeinek intézésébe a hatóságok képviselői bevonatnak.

Ily szervezet mellett a hatóságok megismerkedhetnek a munkások osztály bajaival közvetlenül s módjukban van, tényleg a pártatlan kiegyenlítő szerepét vinni a két egymással szemben álló — jóllehet egymásra utalt — társadalmi osztály között. Ha ezek pártatlanságukat tényleg beigazolják, úgy a munkások osztályra megnyugtató hatással kell lennie ezen elem bevonásának.

A harmadik eltérés a strájk esetén való további közreműködés. E fölött lehetnek nagyon eltérők a vélemények, a tapasztalat lesz a legjobb és legigazságosabb kritika. Mi indokoltnak tartjuk ezt a rendelkezést is, hisz a strájk — a mikor parciális — a munkások csak egy csoportját érinti, nem volna tehát indokolt a többitől megtagadni a közvetítést, ha dolgozni akarnak. Ugyanez áll a munkaadók részéről való munkakizárás esetére is.

Egészen másképen alakul a kérdés általános strájk esetén: akkor ez a rendelkezés amúgy is illuzórius.

Ezek az eltérések — nézetünk szerint — előnyösek a budapesti intézetre nézve, melynek szervezése lényeges haladást jelent szocziális adminisztrációnkra nézve.

Dr. Szerényi Sándor.

John Ruskin†.

(1819—1900.)

Meghalt a modern művészet atyja és nagy apostola!

Mert csak az igazi apostolnak adatik meg a kegyelem, hogy megérje eszméinek diadalát.

Ő megérte!

Szemei előtt vetette el a »Pre-Raphaelitic-Brotherhood« (Praerafaelisták testvérülete) három rajongó mestere Rosetti, Millais és Holman Hunt az őszinte művészet magvait. A gondos kertész éles szemével látta meg ő az életerős csírákat s sietett 1851-ben a »Times«-hez intézett leveleivel védelmére az új hajtásnak, melyet az uralkodó modorosán idealizáló irány az óriások önteltségével akart agyontaposni.

Már e fellépését megelőzőleg első irodalmi művével, melyet a nagy angol tájképfestő Turner védelmére szentelt, s később kibővítve »Modern painters« cím alatt adott ki, bámulatos éleslátással veti előre árnyékát az új iránynak. Olaszországi útja csak megerősíti nézeteit. Lelkének a nemes egyszerűség és báj iránti előszeretettől áthatott őszinte lelkesedésével a XIII. és XIV. század primitívjeinek tanulmányozására adja magát s visszatérve *házájába*, »Modern painters«-ének III. és IV. kötetében, majd a cambridgei, később oxfordi egyetem szép-művészeti tanszékéről hirdeti a szó nemes értelmében vett reális, áhítatos és őszinte művészet igéit.

Ő és eszméinek megvalósítói, a három fentemlített művész, kikhez később a Botticelivel rokon Burne-Jones is csatlakozott, nem a Raphael előtti festők primitív formáinak utánzását, hanem a természetnek azt a gyermekes, nyílt, őszinte és áhítatos felfogását hirdeti követendő például, mely náluk nyilatkozik meg teljesen elfogulatlanul s általában nem utánzásul, hanem kiinduló pontul jelöli meg őket, melyből az egészséges, valódi és üde művészet kifejlészthető.

Iránya a praerafaelista festők segítségével eleinte a vidéken, különösen Liverpool és Manchesterben tör utat, majd Millais-sel be jut az Académiába, onnan átmege Franciaországba, legyőzi a fontainebleau-i iskolát és az impressionismust, folytatja hódító útját Münchenben és Berlinben, mege tovább Bécsbe, végre hosszú útjában félreértve és megromolva hozzánk jut el, ám még így is felfrissíti üde lehelletével fonnyadásnak indult művészetünk virágát.

Ruskin azonban nem elégedett mege a nagy művészetek újjáteremtésével, hanem felfogva a művészet művészi kultúra socialis és gazdasági jelentőségét a mindennapi életbe is be akarta vinni annak nemesítő hatását. Fájó szívvvel látta a gyáripar sivár termékeinek rombolását a középosztályok műizlésén s kimondta a jelszót, vegyük eredeti művészi tárgyakkal körül az otthont s alapítsuk mege a művészi ipart.

Kettős célzt akart ezzel elérni: egy művészetit a fogyasztók ízlésének megnevesítésével és egy socialisat, kiragadva egy csomó jobb sorsra érdemes intelligens munkást a nagy gyárak taposó-malmából, így akarván érvényt szerezni a praxisban nemzetgazdasági eszméinek, melyek alapelve az, hogy az eddigi önzés helyébe a szeretet alapigéjét kell a gazdasági életnek is mozgató rugójává tenni, s az erkölcsi elveket érvényesíteni a gazdasági élet minden nyilvánulásában. Felolvasásokkal, szónoklatokkal és eredeti felfogásra való gazdasági munkáinak egy egész sorozatával (»Unto-this last 1862.« ; »Time and tide«, 1867.; »Munera pulveris« 1872. stb.) készítette elő az eszmét, de nem marad mege a propagandánál, hanem szövetkezve a nagy tehetségű Morris Tamással és a praerafaelistákkal, vagyona jórészenek kockáztatásával nagyarányú kéziipar-telepeket állított fél Ruskin a pénz és eszmét, a néhány esztendeje elhalt Morris a finom ízlést és műipari szaktudást, a praerafaelisták pedig az eredeti rajzokat és mintákat adták hozzá. Az egyes munkásokat valóságos kézműves művészekké nevelték itt ki s készítettek eredeti minták után bútorokat, szőttek szőnyegeket, nyomtattak és kötöttek olyan könyveket, melyeknek papírját magok öntötték, minden egyes betűjét művészek rajzolták mege, iniciáleái és kötése a híres Corvinákkal versenyeztek, persze eredeti új modorban, a modern igények szemmel tartásával és teljes kielégítésével.

Munkásait jól fizette, oly lakásokkal látta el, a milyennel kevés középhivatalnokunk dicsekedhetik nálunk, a szeretet, kölcsönös megbecsülés magvait hintette el köztük, nem is tudták az ő telepein, mi az a sztrájk.

Midőn már aztán minden téren diadalra jutni látta eszméit, óriási erőfeszítő, úgy agitatorius, mint teremtő munkájában kifáradva mint 70 éves aggastyán vonult vissza nyugalomba lancashire-i birtokára Corristonba, hol saját életének megírásával foglalkozott, boldogan szemlélve műve diadalát, míg aztán az új század hajnalán január 20-án délután örök nyugalomra hajtotta 81 éves proféta ősz fejét.

Az emberiség és virágának, a művészet minden lelkes barátjának áldó szava és könyező részvéte kíséri őt halandó életének utolsó útján.

B. B.

Problémák.

Írta: Kenedi Géza. Budapest. Légrádi testvérek műintézete.

Egy szerkesztő könyve ez. Egy szerkesztőé, a kinek asztalára az élet csodás összeviasszaságban dobálja a társadalmi, lélektani és lelkiismereti kérdéseket; egy szerkesztőé, a ki az élet mélyéből így felszínre vetődött kérdésekhez tudományos lelkülettel és a mi talán ennél is többet ér, igazi emberszerető szívvel és lelkiismerettel szól hozzá. A szíve súgja azt, a mit azután tudományosan átgondol s színes tarka ötletek mezébe öltöztet.

Az életnek ez az összeviasszasága, a véletlennek ez a játéka, a melylyel a problémákat előcsalja, magyarázza a könyv laza szerkezetét. Mert ha a szerző igyekszik is bizonyos csoportok szerint rendezni gondolatait és az egyes kérdésekből külön csoportot alkot is (Jellem, Becsület, Asszony, Szerelem, Házasság, Élet, Vigasztalások.), már ezeknek a csoportoknak összeállításán, de még inkább belső tartalmán nagyon is meglátszik az, mily kevésbé öleli át ez a könyv az élet egész körét, mint csapnak át a különböző csoportbeli gondolatok egymásba s mint ragadja el a szerzőt a szenvedély, hogy minden apró kérdést a lelkiismeret villanyfényében egy perczre összes, soha észre nem vett szálaival együtt megvilágítson.

De ez nem gáncs, csak a könyv jellemzése.

A mi azonban bennünket sokkal inkább érdekel, az a szerző gondolatainak tudományos alapja. Igen nehéz ezt a színes röppentyűként felsuhanó ötletek örökké változó fénye miatt meglátni, de nehéz azért is, mert ha valami kérdésről nem formáltunk előre határozott véleményt magunknak, úgy rabul ejt bennünket a szerző páratlan becsületessége, józansága és érző emberi szíve, a mely visszatartja elménket a tudományos tételek ridegségétől. S még súlyosabbá lesz a feladat azzal is, hogy a szerző készakarva kerüli gondolatai kifejtésében a tudományos színezetet s úgy igyekszik beszélni hozzánk, mintha a saját lelkiismeretünk szólalna meg.

Csak ha az életnek s az emberi élet intézményeinek örök változásáról elgondoljuk előbb azt, a mit elfogulás nélkül törvénynek felismertünk, akkor lehet a gondolatoknak a tömkelegéből megtalálni azt az utat, a mely a szerző tudományos alapelveihez elvezet s a mely körülmények bennünket azokon a határokon, a melyeket könyvének jószántából szabott.

Nem az élet nagy törvényeinek, nem a társadalmi elvek nagy változásának képét adja, nem mutatja meg az életet egész folyamatában, mintegy madártávlatból, hanem a társadalomnak jelenlegi nyugvó állapotát elmetszve a múlt és jövő kötelekeitől, igyekszik e nyugvó állapot eszményeit keresni. Nem tör arra, hogy a végtelen messzeségben derengő erkölcsi elvek túlvilági fényességét áraszsza prófétaként a kételkedő és tanácstalanul álló szívekre, hanem a jelenből akar megnyugvást meríteni és balzsamot találni a jelennek minden sajgó sebére. Nem nézi a becsületet, a házasságot, a szerelmet örök folyamatukban, csak a pillanatnyi élet harmatcseppjeiben igyekszik megmutatni a vigasztalódás boldogságát. Nem a jövőök prófétája ő, hanem a jelen prédikátora, de meg kell adni, hogy az emberi szívek és vesék mélyére látó prédikátora. Kevés ember van, a ki olyannyira meg tudta volna érteni a mai társadalom lelkiismereti, erkölcsi elveit, kevés ember tudja így mozgásba hozni szívünk legbensőbb húrjait. Mintha csak ezné, hogy a becsületes

ember szívében mindig ott van a páratlan elfogulatlanságú és őszinteségű örök kisbíró: a lelkiismeret; s azokhoz szól, a kikben ez szunynyadozik, kik nem hallják a szót a mely fülükbe cseng változatlanul, mérlegelve a cselekedeteket jó vagy rossz voltuk szerint. A mai társadalmi állapot etikusa ő, szelíd, jószívű etikusa, a ki elégnek tartja, hogy híveinek a legközelebb fekvő eszményeket megmutassa.

Nem baj, ha ezek az eszmények változnak is majd a messze távolban, de kell, hogy megismerkedjenek vele azok, a kik saját magukban nem találják meg erkölcsi támaszukat, a kik még ezeket az eszményeket se látják, a melyeket többi embertársaik gondolatai, érzései és cselekedetei vetítenek szívéükbe.

Nagy dolog az, hogy vállalkozott valaki, a ki a mai társadalmi lelkiismeretnek, hacsak töredékes, de mégis jó codexét így összeállította, mert a mai társadalmi ethika elveinek öntudatra juttatása nemcsak a legszebb emberi, hanem a legszebb tudományos czélok egyike. Egy szebb jövőnek alapjait akarja megszilárdítani a szerző közrebocsátott gondolataival s mi csak azt kívánjuk, hogy bárcsak olyan hatása lenne a könyvnek, mint a milyen komoly és becsületes munkát végzett a szerző, mikor saját lelkiismerete tükrében igyekezett megfigyelni a társadalomnak egy rövid léleketét.

Dr. Berinkey Dénes.

Az egyenlőségi eszmék.

Les idées égalitaires. Étude sociologique. Par C. Bouglé Maître de conférences a la Faculté des teures de l'Université de Montpellier. Docteur és lettres. Paris. Félix Alcan, Éditeur.

»A megkülönböztethető társadalmi formák közül melyek azok, a melyek az egyenlőség eszméjének terjedését elősegítik annyira, hogy pusztá jelenlétük egy országban s egy bizonyos időben részleges magyarázatát nyújtaná a haladásnak, melyet ott az egyenlőségi eszmék tesznek ?«

Ez az a kérdés, melynek vizsgálatát ez az érdekes és tanulságos könyv feladatul tűzte ki.

Már a kérdés ilyen feltevéséből is látszik, hogy minő módszereket fog az író kutatásában követni. A sociologia módszerének körülbelül azt a tanát fogadta el, melyet különösen *Simmel* és *Durkheim* tanárok fejtettek ki. Szerzőnk szerint a »grandiosus synthesisek« ideje, melyek a társadalmi jelenségeket az azokra ható összes erők hatásaiból magyarázzák, még nem érkezett el. Egyelőre meg kell elégednünk a tisztán sociologiai részével a problémáknak, tehát a szorosán vett tömegviszonyokkal, a társadalmi alakzatokkal és befolyásokkal.

A fenti kérdésre is csak ezekből a szempontokból akar feleletet adni.

Az egyenlőségi eszméknek mindenekelőtt tiszta és világos képét nyújtja, kimutatja, hogy mennyire dominálják azok a kor jelenlegi irányzatát s hogy az egyéni s társadalmi élet minden ágában éreztetik concret és reális hatásukat. Nem egy elvont philosophiai tanról van itt szó, hanem jelenlegi evolutionalis fokunk egyik legerősebb fundamentális erejéről.

Vizsgálva ezen eszmék hatását és érvényesüléseit a jelenben és a múltban, constatálja, hogy az egyenlőségi eszmék mostani concret tartal-

mukkal és reális hatásukkal, — mely a politikai és jogi életet átgyúrta —, az emberiség történelmében a múltban csak egyetlen egyszer jelentkeztek: a római birodalom végidejében.

Az az elemzés, melylyel némely u. n. egyenlőségi mozgalmakat a primitív időkben s későbbi korokban megvilágít s a melyben kimutatja, hogy azoknak a jelenlegivel semmi analógiájuk nincs, igen meggyőző s igen világos.

Ez a vizsgálódás szerzőnknek újabb módszertani segítséget nyújt, mert — az egyenlőségi eszmék modern tartalmukban csak a jelenlegi nyugati civilisatióban s a római birodalom végső idejében jelenvén meg — a mai és az utolsó római socialis alakzatok egybevetése s megfelelő kritikája a közösen működő s ugyanazon hatásokat előidéző erők felismerésére fog vezetni.

Meggyőzően fejt ki a társadalmat alkotó egyesek számának, sűrűségének és mozgékonyságának hatását az egyenlőségi eszmékre s kimutatja az ezen jelenségek s eszmék között fenforgó *egyenes* arányt.

A történelmi adatok ezen hypothesisist támogatják s a lélektani deductiók is megerősítik. Nem kevésbé erős érvekkel mutatja ki szerzőnk azt a számos, frappáns analógiát, mely ezen szempontokból mai társadalmi alakzataink s a késő római birodalom socialis berendezései között fenforog.

A társadalom alkatelemeinek minőségét tekintve, azok homogenitásának vagy heterogenitásának hatásait vizsgálja. Az eredmény, melyre itt jut, az, hogy az egyenlőségi eszmékre azok a társadalmi alakzatok a legkedvezőbbek, melyeknél a heterogenitás egy bizonyos értelemben együtt jár a homogenitással, »mert ha egy társadalom absolut homogenitása meggátol abban, hogy az egyént észrevegyük, úgy absolut heterogenitása lehetetlenné teszi, hogy az emberiséget lássuk«. Ennek a deductiónak a történelemben igazolását keresi s megtalálja azt. A *Tarde-féle* »utánzási törvényből« levont következtetések is a hypothesisist igazolni látszanak.

A társadalmat alkotó egyesek után a különböző társadalmi csoportozatok, társulások vizsgálatába bocsátkozván, meggyőzően mutatja ki ezen társulások komplikáltsága és az egyenlőségi eszmék között való összefüggést, illetőleg egyenes arányt. Kiindulva abból, hogy a primitív közösségek főjelleme az, hogy az azokat alkotó egyesek egyidejűleg nem lehetnek különböző társadalmi csoportozatok tagjai, érdekesen mutatja ki a fejlődést ezen csoportozatok sokasága s különbözősége irányában, melyek az egyént csak egy bizonyos oldaláról veszik igénybe, tetszésére bízván, hogy más társulásoknak is tagja lehessen, a mely fejlődés legteljesebb fokát a mai club- és egyesületi életünkben éri el. Ezen jelenségek psychológiai oldalát s összefüggését az egyenlőségi eszmével finoman és behatóan elemzi.

Végre a társadalmak Összpontosításának vagy decentralisatiójának hatásait nézve, a társadalom centralisatióját kedvezőbbnek találja az egyenlőségi eszmékre, mint decentralisatióját. Ez az utolsó rész bizonyítása és elemzése sokkal kevésbé látszanak meggyőzőknek előttünk, mint az előbbiek.

A könyv a maga egészében azonban kétségkívül hozzájárult a felvetett kérdés tisztázásához, bár másrésről nem hallgathatjuk el, hogy igen számos helyen hozzájárult azon álláspontunk megerősítéséhez, hogy az a módszer, melyet szerzőnk követ, nagyon egyoldalú, hogy egyéb közreható okok számbavételének szükségét egyre érezzük s eredményei ép azért teljes megnyugvást ritkán keltenek.

Dr. Jászi Oszkár.

Kőrösy József a nemzetközi statisztikai intézet krisztiániai üléséről.

Dr. Kőrösy József: Jelentés a nemzetközi statisztikai intézetnek 1899. szeptember havában Krisztiániában tartott üléséről. Budapest. Grill K. 1900.

Jellemző sajátsága népünknek a statisztikától való idegenkedés. Nem egymagában álló elszigetelt jelenség ez, talán csak egy bizonyos irányú megnyilatkozása a magyar ember általános »számiszonyá«-nak, az is lehet, hogy csak apáinkról örökölt hajlandóság abból az időből, a mikor még az eféle összeírások az adókiivetés célját szolgálták. Akárhonnan is jött légyen ez az idegenkedés, elég az hozzá, hogy megvan; csak az a különös, hogy csupán egyirányban nyilvánul: olyankor t. i., mikor az adatok bevallásáról, beküldéséről van szó. Ellenben éppen ellenkezőjét tapasztalni olyankor, mikor szükség van az adatokra: egy-egy város állami gimnáziumot akar, nosza, itt a statisztika, bizonyítsuk be számaival, hogy a kívánt középiskola kulturális, nemzetiségi és a jó ég tudná még miféle szempontokból »régen érzett hiányt pótol«. Megyei székhely, törvényszék, adóhivatal, bábaképző kell valahol: jöjj el statisztika és szólj a mi igazunk mellett. Más szóval a statisztika szükségét belátjuk mi, csak azzal a gondolattal nem akarunk megbarátkozni, hogy a statisztikához adatokat is kell szolgáltatnunk. E közfelfogás mellett szinte meglepő jelenség, hogy statisztikánk igazán magas fokon áll: nem csupán európai színvonalú, de nem egy azóta világszerte újításban kezdeményező, sőt vezető ma is. Statisztikusaink: Keleti, Jekelfalussy, Kőrösy nevét ismerik s működésüket méltányolással emlegetik a külföld tudós statisztikusai. Ezt különben nem annyira dicséretképpen, mint inkább azért hozom fel, nehogy az a látszat támadjon az olvasóban, mintha csak a magyar ember elfogultsága szólalna meg e sorokban. Hogy a külföld előtt jó hírben állunk, arról tanúságot tesz Kőrösy Józsefnek most közrebocsátott jelentése is, a melyben a nemzetközi statisztikai intézet múlt évi krisztiániai üléséről számol be s a melyből szintén kiviláglik, hogy a külföld több ízben elismeréssel hajolt meg a magyar statisztika fejlesztése előtt. E jelentésben különösen két dolog köti le figyelmünket: az egyöntetű világszámlálás és az egyes államok halálozási statisztikájában szereplő halál-okok megnevezésének egységesítése.

Hogy az egyöntetű világszámlálásra irányuló törekvést érdeme szerint méltányolhassuk, meg kell gondolnunk, hogy a statisztikai adatok jórésze olyan természetű, hogy igazi értékük csak a nemzetközi összehasonlítás révén bontakozik ki. Az például, hogy Magyarországon az 1890-iki népszámlálás szerint 18.363 világtalan egyén volt, magában véve keveset mondó adat, a melyből igazi tanúságot csak akkor meríthetünk, ha más országok idevágó adataival összevetjük. Elgondolható, hogy a népszámlálások, a melyek egy nemzet fizikai létezésének keresztmetszetét nyújtják egy adott időpontban, mennyi becses anyagot szolgáltathatnak a nemzetközi összehasonlítás céljaira s ezzel maguknak a statisztikai adatoknak s ezek révén a belőlük levonható tanulságoknak az értékesebbé tételére. Már most azt kellene gondolnunk, hogy az államok törődtek azzal, hogy a népszámlálások költséges és terhes munkájából előálló eredményekben meg legyen az alap az összehasonlíthatóságra. Valójában azonban még sincs így, sőt az egyes államok

népszámlálási adatainak fele se hasonlítható össze, a mint ezt Kőrösy egy korábbi dolgozatában ¹⁾ szemléltető módon kimutatta.

Nem is csoda, hogy demográfiai kongresszusokon és az Institute ülésein innen-onnan már húsz éve csinálják a propagandát az egységes felvételi és feldolgozási alapokon nyugvó világszámlálás mellett, mind-ezideig azonban kevés eredménnyel, a minek okát egyes államoknak a kongresszusok és ülések határozataitól való idegenkedése mellett abban kell keresnünk, hogy úgy a demográfiai kongresszusok, mint az Institute merőben tanácskozó testületek, a melyek kötelező erejű határozatokat nem hozhatnak, tisztán magánjellegű tudós társulatoknak tekintendők. Azt, a mi egyes tudós társaságtól várható, ebben a dologban az Institute tagjai, élükön éppen Kőrösyvel meg is tették; részletes tervekkel dolgoztak ki, az ügy érdekében gondjuk volt rá, hogy nagyon meg ne terheljék az államokat s most a krisztianiai ülésből megkeresést intéztek minden «ország statisztikai hivatalához, hogy a világszámlálás tervét — a melynek részleteit Kőrösy dolgozta ki — fogadják el. Ezzel a kérdés az Institute szempontjából be van fejezve, Hogy végérvényes, kielégítő megoldást találjon: a kormányok jóakaratától függ.

A mit az imént a statisztikai adatoknak a nemzetközi összehasonlítás útján való értékesítéséről mondtunk, talán még fokozottabb mértékben áll a halálokok megnevezésének világszerte egyöntetűvé tételéről. Ennek megvalósítása a gyakorlati hasznosság szempontjából még nagyobb horderejű, mint az egyöntetű világszámlálásé. A népesség szaporodásának közvetlen tényezői közül ugyanis a halálozás van az ember hatalmának leginkább alávetve, oly értelemben t. i., hogy a halálozások számát czélzerű közegészségügyi intézkedések által bizonyos minimumra leszállíthatjuk.

Ily intézkedések hatása már rövidebb időközök alatt is érezhető. Hazánkban pl. a 70-es években 1000 lélekre évenként átlag 36 halálozás esett, míg mai halálozási számunk 30-on is alul marad. Ha azonban pusztán azt a tényt állítjuk szemünk elé, hogy ezer ember közül Magyarországon ma átlag évenként 27 ember hal meg, ebből még nem tudjuk, hogy a halálozások e száma magas-e vagy alacsony. De ha mellé állítjuk azt, hogy Angliában 19-en, Norvégiában még éppen csak 16-an hálnak el 1000 ember közül: derengeni kezd előttünk, hogy közegészségügyi igazgatásunktól még nagyon sokat kell kívánnunk. A közegészségügyi statisztika azonban természetesen nem elégedhetik meg a halálozás összes számának megállapításával; ki kell terjesztenie kutatásait azokra az egyes halálokokra, a melyek együttes működésének eredőjeképpen a halálozások összes száma előáll. Itt megint csak előtérbe lép a nemzetközi összehasonlítás becse: csak ezen a réven mondhatjuk meg határozottan, ez vagy az a fertőző betegség nem szedett-e túl sok áldozatot, elég erélyesen védekeztünk-e ellene? Hogy ez az összehasonlítás alapos legyen, ahhoz mindenesetre szükséges az, hogy a halálokok egyöntetű rendszerbe legyenek foglalva s hogy e rendszeren belül ugyanazon megnevezés alatt ugyanazt értsék mindenütt, Ennek ellenkezőjére is van t. i. példa. Tífusz alatt közelebbi megnevezés nélkül nálunk a gyakoribb fajtáját: a hasi hagymázt szokták érteni; a francia és angol szó, használat szerint ugyané megnevezés a kiütéses hagymázt jelöli meg. Ép ezért örülnünk kell minden olyan törekvésnek, a mely a nomenklatura egységesítése által a halált okozó betegségek pusztí-

¹⁾ Die secularé Weltzählung vom Jahre 1900. Berlin, 1897. Putkammer & Mühlbrecht.

tásának igazán rendkívül szükséges összehasonlítását biztos alapra kívánja fektetni.

A krisztániái ülésen tárgyalás alá került Bertillonnak, a híres francia statisztikusnak egy már korábban az Institut elé terjesztett javaslata, mely ily egységes nomenklatura általános elfogadását tűzi ki célul s halált okozó betegségeknek konkrét felsorolását is tartalmazza.

Abból, a mit az imént elmondottunk, önként következik, hogy e javaslat a pártolásra számot tarthat. E pártolást azonban éppen csak a célja, az iránya érdemli meg, már tartalma: a halált okozó betegségek rendszerbe való foglalása következetlen és magyar szempontból teljességgel elfogadhatatlan. Egyes megnevezései ugyanis egész más betegséget jelölnek meg, mint a magyar nyelvhasználat ugyanazon kifejezése, úgy, hogy elfogadása halálózási statisztikánk eredményeinek meghamisítására vezetne s közegészségünk ügyét a valóságnál is kedvezőbb színben tüntetné fel. Nem is késett Kőrösy egy tavaly megjelent dolgozatában ¹⁾ sorra szedni a javaslat hibáit és hiányait s a ki e füzetet olvasta, nagyon érthetőnek fogja találni Kőrösy sajnálkozását azon, hogy az Institute krisztániái ülésének demográfiai szakosztálya »hozzájárult egy oly tervezethez, a melyet tulajdonképen nem is tárgyalt«. Szerencsére azonban — folytatja tovább — e hozzájárulás inkább csak elvi jelentőségű, mert a nomenklatura végleges megállapítása egy a jövő évi párisi világiállítással kapcsolatban tartandó nemzetközi konferenciára bízott. »Azon helyeslő fogadtatás után, melyre az idevágó kritikai megjegyzéseimet, illetőleg eltérő javaslataimat eddigelé úgy a bel-, mint a külföldön érdemesítették — úgy tudom, hogy azokat az országos közegészségügyi tanács is magáévá tette — remélem, hogy az 1900-iki értekezleten a budapesti statisztika alapján és ennek érdekében tett javaslataim egyike-másika mégis el fog fogadtatni.«

Az Institute krisztániái ülése természetesen nem csupán az ismertett két dologgal foglalkozott, hanem számos más kérdést is tárgyalt, így, hogy egyebet ne említsünk: a szegényügyet, a bűnügyi statisztikát, a melyet nálunk ép az idén szerveztek újjá gyökeresen; iparstatisztikát, külkereskedelmi statisztikát stb. Mindezeknek rövid, de érdekes ismertetését találni Kőrösy jelentésében, a melynek kivált két határozott érdemét hangsúlyozzuk. Az egyik az, hogy az Institute üléséről — hamarosan lefolyta után — ad szakszerű, összefoglaló ismertetést, a másik meg az, hogy az ismertetés fonalán mindig átcilllog a magyar szempont, mindig láttatja velünk, hogy az ott tárgyalt és megvitatott kérdésekben hogyan érvényesült és már a múltban nem egyszer hogyan ült diadalt a magyar statisztika felfogása.

Kenéz Béla.

¹⁾ Zur internationalen Nomenclatur der Todesursachen. Von dr. Josef Kőrösy. Berlin. 1899. Puttkammer & Mühlbrecht.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Sok író rámutatott már ama különös jelenségre, hogy házaspárok, kik házaseletük elején a legszebb összhangban és békében éltek egymással, később közönyösekké válnak egymás iránt s ha tán tényleg nem is volnának képesek arra, hogy csak pár napig is egymás nélkül éljenek, mégis folytonosan zsörtölődnek és elégedetlenkednek. *Ugy* lát-szik, ez a kritikus idő bekövetkezett most ama politikai házasságban is, a melyet monarchiánk több mint húsz évvel ezelőtt Németországgal kötött s a melyhez később Olaszország is csatlakozott (hisz a politikában az ily *manage a trois* nem esik kifogás alá); erre utal legalább néhány, az osztrák és a magyar delegatiók utolsó ülészsaka folyamán a *hármasszövetségről* mondott beszéd. A magyar delegatióban *Ugron* Gábor támadta a szövetséget s különösen Németországot, a melyről úgy beszélt, mint valami házi tűzhelyünkhöz fogadott ellenségről. Támadásai hasonlítottak ahhoz az ádáz küzdelemhez, a melyet annak idején a boldogult Don Quixote folytatott a szélmalomok ellen, a hasonlatosságot fokozta, hogy őt sem támogatta e támadásaiban senki más, mint egyetlen egy hűséges fegyverhordozója, ki urát e kalandos expedíciójára is elkísérte.

Érveket utóvégre mindenre lehet találni. *Ugron* igen mélyen kereste azokat, ott, hol gazdasági és politikai érdekeink gyökerei összenőnek. Lehet, hogy abból, a mit mondott, egyik vagy másik dolog igaz is volt. De a felsőbb *mathesis* törvényeinek ismerete nem ment fel senkit sem az alól, hogy első sorban az egyszeregyet ismerje. Nekünk pedig a legkezdetlegesebb politikai egyszeregy mondhatja meg, hogy reá vagyunk utalva a hármasszövetségre. A mai európai helyzetben minket érdeköszeütközés veszélye csak egy oldalról fenyeget, Oroszország részéről s ez a semmi egyezkedés által végleg el nem hárítható veszély szükségképen determinálja egész politikánk irányát. A míg mi oly erősek vagyunk, — s csak Németországgal *együtt* vagyunk ily erősek — hogy a veszély, melynek Oroszország egy velünk folytatott háborúban kitenné magát, egyensúlyozza azt az előnyt, melyet a háborúból esetleg várnia lehetne, teljes biztonságban érezhetjük magunkat és Oroszországgal még a beállható érdeköszeütközés tárgyaira vonatkozólag is egyezsége lép-hetünk. Mihelyt azonban elveszítjük azt az erőt, melyet mi a szövetség révén nyerünk, Oroszország könnyen megvalósíthatja érdekeit a nélkül, hogy velünk egyezsége kellene lépnie. Az Oroszországgal való *entente cordiale* tehát, a melynek biztosítása jelenlegi külügyminiszterünk legnagyobb érdemeihez tartozik, épen a hármasszövetség révén vált reánk nézve lehetővé s ezt az előnyt nekünk ez idő szerint semmiféle más kombináció nem nyújthatná. Ezt kell szem előtt tartanunk még akkor is, ha minden betű igaz volna abból, a mit *Ugron* mondott.

A magyar parlament az elmúlt másfél hónap folyamán nem sokat dolgozott. A quótajavaslatot, melylyel a képviselőház jó ideig foglalko-

zott, vissza kellett vonni, semmi kilátás nem lévén arra, hogy Ausztriában hasonló törvény fog életbeléphetni, pedig e nélkül a mi törvényünknek is holt betűnek kellett volna maradnia. Így elveszett pár drága hét és az új esztendő a quóta terén provisoriummal kellett megkezdenuünk, sőt bizonyos tekintetben a kiegyezési ügyek terén is provisoriummal állunk szemben, mert hisz az osztrák parlament bármikor megtagadhatja hozzájárulását a 14. §. alapján életbeléptetett kiegyezési javaslatokból. A jelenleg fennálló provisorium azonban az eddigi provisoriumoktól egy lényeges pontban különbözik. Míg ugyanis eddig rendszerint csak a *status quo ante* lett meghosszabbítva, most az új állapotokat léptették ideiglenesen életbe, azokat, a melyek előreláthatólag végleg fenn fognak maradni. Eddig tehát provisoriumokkal álltunk szemben forma szerint és érdember, most *csak* forma szerint álltoknak még ideiglenes állapotok. Ama provisoriumok stagnatióit jelentetek, az új provisorium haladást hozott magával, bár a quóta terén fájdalom, haladást *in peius*.

Ausztriában december óta a harmadik minisztérium van elfoglalva azzal a sisiphusi munkával, hogy a cseheket és a németeket egymással kibékítse. Clary gróf békítési kísérletei tudvalevőleg még december elején eredménytelenül végződtek, a nélkül, hogy képes lett volna a cseheket a quóta, az indemnity és az átutalási eljárásról szóló törvények ellen megindított obstrukció beszüntetésére bírni, bár e törvényeknek január elsejéig okvetlenül készen kellett lenniök. Clary gróf programnyilatkozatában megígérte, hogy az osztrák alkotmány 14-ik szakaszát — a híres császárparagraphust — nem fogja alkalmazni s mivel neki a becületességről nem volt kétféle fogalma, a szerint, a mint politikai vagy magántetteiről van szó, megtartotta ígéretét és egy nappal karácsony előtt átadta a kormány vezetését *Wittek* kollégájának, ki pár magas hivatalnokkal vevén körül magát, azonnal elnapolta a parlament üléseit, hogy a 14. §. alkalmazhatóságának formaszerinti előfeltételeit megteremtse, Bécsben a *Wittek*-kabinet kormányzását elejétől fogva »provisorissimum« névvel nevezték, a kabinetnek az volt rendeltetése, hogy az annyira szidalmazott és annyira nélkülözhetetlen 14. §. segélyével a megszabott határidőhöz kötött törvényeket császári rendelettel életbeléptesse s utután átadja hivatalát egy skrupulózusabb minisztériumnak, hogy ez a 14. § nélkül kormányozzék. E hivatásának a *Wittek*-kormány megfelelt s januárghuszadikán már egy új minisztériumnak adhatott helyet, a melynek elnöke Clary gróf belügyminisztere, *Körber* lett. Az új miniszterelnök kormánya tagjainak összeválogatásánál tekintettel volt arra, hogy a jobboldali pártokat kibékítse a nélkül, hogy kabinetjének politikai jelleget adjon, mert hisz épen a jobboldali pártok obstrukciója volt az, a mi Clary gróf bukásához vezetett. Ezért vett fel kormánya tagjai közé egy lengyel s egy cseh tárca nélküli minisztert s ezért bocsátott a katolikus néppárt két nem a parlamentből vett hívének is tárczákat rendelkezésükre. Célját ezzel elérte, mert tényleg kedvezőbb fogadtatást biztosított kormányának a jobboldali pártok körében, a baj csak az, hogy ugyanoly mértékben lehűtötte a baloldali német pártok tagjainak rokonszenvét. Most a hó utolsó napjaiban ismét meg fog indulni a kibékítési actió, a melynek sikerétől vagy sikertelenségétől függ Ausztria jövője és nincs a monarchiának olyan barátja, ki a legmelegebben nem óhajtana ez actió sikerét.

A *délafrikai háború* iránt érzett érdeklődés az elmúlt hetek folyamán folyton növekedett és még mindig nem érte el tetőpontját. Ismeretes, hogy az ellenséges haderők három helyen álltak egymással szemben: keleten a délafrikai haderő parancsnoka, Sir Redvers *Buller*, a Ladysmithben körülzárt angol csapatok megmentésére sietett, nyugaton Lord *Methuen* két másik, három hónap óta ostromolt városnak, Mafeking-

nek és Kimberleynek akart segítséget nyújtani, az oranjei köztársaság és Fokföld határán pedig *Gatacre* tábornok gátolta meg aránylag csekély számú haderejével a burok előnyomulását. Deczember közepén az angol csapatok mindhárom ponton nehéz vereséget szenvedtek. Deczember tizedikén Stormberg mellett *Gatacre* tábornok lesbe került s iszonyú veszteségekkel kénytelen volt visszavonulni. Egy nappal rá Lord Methuen Maggersfontein mellett ütközött meg az ellenséggel, de ő is vereséget szenvedett és kénytelen volt a Modder folyó partjain elfoglalt posztóit elhagyni. Deczember tizenötödikén Buller tábornok Colenso mellett megkísérelte a Tugela folyón való átkelést, de sikertelenül, mert nagy veszteségek után e tervtől el kellett állania. Angolországban ez egymást követő rémhírek leírhatatlan aggodalmat keltettek s még az a hír sem volt képes megnyugtatólag hatni, hogy a kormány Lord Roberts és Lord Kitchener személyében az angol hadsereg két legkiválóbb hadvezérét küldte a délafrikai harcztérré. Az aggodalom tetőpontjára hágott, a mikor január hatodikán a búrok, kik eddig szigorúan a védelemre szorítkoztak, kemény — bár eredménytelen — támadást intéztek a Ladysmithben elzárt angolok ellen. A lapok hevesen támadták az angol kormányt részben egész politikájáért, mely a háborút előidézte, részben azért, hogy a háborúra hiányos előkészületeket tett, s e támadásokban részt vettek olyan lapok is, a melyek befolyásos conservatív — tehát kormánypárti — körök véleményét szokták visszaadni. Valóságos megkönnyebbülést okozott, mikor január tizenegyedikén híre jött, hogy Buller tábornok elég erősnek érzi magát a Ladysmith megmentésére irányuló actiót újból felvenni. Mindenki reményvel volt eltelve s eleinte tényleg úgy látszott, mintha e remények jogosultak volnának, mert Buller tábornok egy e célra épített vasút segítségével csapatait sikeresen a Tugela folyónak Potgietersdrift néven ismert egy másik pontjára vitte s nagyobb nehézségek nélkül átkelt a folyón. A túldoldalon azonban az ellenséget szokatlanul erős posztióban találta szemben magával. Hat napi heves csatározások után az angolok egy Warren tábornok vezérlete alatt álló hadosztályának január 24-én sikerült az ellenség legerősebb s eleinte szinte bevehetetlennek látszó posztióját, a Spionskopot bevenni, de már a következő napon az erősen megtizedelt csapatoknak újból vissza kellett vonulniok.

Az európai nemzetek legnagyobb részének rokonszenve változtatlanul a búrok felé fordult, bár a rokonszeny sehol sem nyilvánult tényleges segélyben, a mint ezt a szabadságáért oly bámulatraméltó lelkesedéssel küzdő nép kezdetben remélte. Az angol kormány néhány szerencsétlen intézkedése csak növelte az angolok iránt úgyis mindenfelé mutatkozó ellenszenvet. Az angolok ugyanis több helyütt megállítottak idegen, különösen német hajókat, azon ürügy alatt, hogy a transvaaliak számára dugárút visznek. A nemzetközi jognak a hadi dugárúkra vonatkozó szabályai annyira ingatagok, hogy nehéz eldönteni, vajjon a *tus strictum* szempontjából az angoloknak ily lefoglalásokra volt-e joguk. Politikailag azonban nehéz hiba számba ment, a külföld közvéleményét még jobban felingerelni Anglia iránt, még hozzá, minden elfogadható ok nélkül, mert a hajókat minden esetben — teljes kárptólás mellett — szabadon kellett bocsátani.

Különösen *Németországban* a lefoglalt hajók kérdése úgy a sajtóban, mint a hivatalos kormánykörökben nagy izgalmat keltett. A sajtó felháborodása őszinte volt, a kormánykörök felháborodásába azonban alighanem némi politikai czélzatok is belevegyültek, mert ez esetek kész érveket nyújtottak a német hadi tengerészet kiegészítésének szüksége mellett, mely a császárnak régi hő óhaját képezte, a melyet azonban

eddig úgy a parlament, mint a közvélemény a leghatározottabban ellenzett. Óriási tervekről van szó, hisz a kormány a flottára szánt évi kiadások megkettőzése mellett nem kevesebb mint 1860 millió márkát akar 16 évre felosztva e célra fordítani. Németország politikája jelenlegi vezetőinek szempontjából e kiadások kétségkívül szükségesek, mert annak a politikának, a melynek 1898. szeptember havában II. Vilmos császár kifejezést adott, a mikor azt mondta, hogy Németország jövője a tengeren fekszik, más eszközökkel érvényt szerezni nem lehet. Óriási nagy czélok lebegtek s császár szeme előtt, a midőn elhatározta, hogy a német flotta történetében ugyanazt a szerepet fogja játszani, a melyet nagy atyja, I. Vilmos császár a hadsereg történetében játszott, — ugyancsak a közvélemény heves ellenzése daczára — se czélok megerdemlik a küzdelmet. A német parlament különben jelenleg már összeült és legközelebb foglalkozni fog a javaslattal; hogy mily eredménnyel, egyelőre meg nagyon bizonytalan.

Franciaországban is a flotta megerősítését tervezik, de itt e hírek nagyobb emótiót nem idéztek elő. Az ilyen komoly dolgokat Franciaországban rábizzák a miniszterekre s a politikusokra, a nép csak oly ügyek felé fordul érdeklődéssel, hol egy kis botrányt sejt és csak akkor venne tudomást e tervekről, ha a flottaerősítésekre szánt összegekből pár százezer frank eltűnnék. Ama felségsértési pör, a mely a francia szenátus mint államtörvényszék előtt folyt, végtelenül unalmas volt s senki sem törődött vele, mert senki sem tartotta azokat az összeesküvések veszélyeseknek, a kik a legkedvezőbb körülmények közt is egyébre nem voltak képesek, minthogy ízléstelen, de különben ártatlan tüntetéseket rendezzenek. A vádlottak azt remélték, hogy a vértanuk dicsfényétől körülveve fognak bírák előtt állni. Mikor látták, hogy az egész ügyet mily közönyösen veszik, mikor látták, hogy még egy jóra való martyriumban sem lehet részük, a bíráikkal szemben tanúsított kihívó magaviseletükkel igyekeztek sensatiót kelteni. Dérouléde végső elkeseredésében alávalóknak, infámisoknak, nyomorultaknak és banditáknak nevezte bíráit és a francia állam fejét, csakhogy komolyan vegyék, s ezzel elérte azt, hogy két évi fegyházra ítéljék, de a francia nemzet meg sem mozdult. A pör véget ért, a nélkül, hogy Dérouléde és társai hőökké lettek volna. Büntetésük különben enyhe volt. Csak a három forradalmi jellegű antirepublikánus párt fejeit sújtották büntetésekkel, a többi vádlottat felmentették. A royalisták vezérét, *Buffet*-t, és a nacionalisták vezérét, *Dérouléde*-t tíz évi száműzetésre ítélték, az antiszemita vezére, *Guérin*, ki az »összeesküvésben« legtovább ment, mert fegyveresen állt ellen a hatóságnak, tíz évi fogságot kapott. Dérouléde-re nézve, ki amúgy is két évi fegyházra volt már elítélve, ez ítélet épen megkegyelmezés számba ment. De volt a szenátus előtti tárgyalásoknak komolyabb oldala is: a tárgyalások megmutatták, hogy e kaland, mely ily nevelésű véget ért, könnyen nagyobb veszedelmet is hozhatott volna a köztársaságra, hogy a klerikális befolyás mind nagyobb mérveket ölt s ez tanulságul szolgálhatott azoknak, kik ingadozó, opportunistikus politikájukkal az összeesküvők részére előkészítették a talajt.

Oroszország az év első napjaiban egy kis demonstrációval lepte meg a világot. A midőn Angliában a transvaali háború miatti aggodalom tetőpontjára hágott, január hatodikán a távíró azt a hírt hozta, hogy Oroszország az afghan határszélre csapatokat küld. Már-már azt lehetett volna hinni, hogy Oroszország siettetni akarja azt a párbajt, melyet Angliával afghan földön előbb-utóbb valószínűleg meg fog vívni s a melyben Ázsia birtokáról lesz szó, mint egykor az Issus és a Granicus melletti ütközetekben. Az orosz kormány azonban csakhamar megnyug-

tatta Európát. Kijelentette, hogy csak egy ártatlan kísérletről van szó, hogy csak azt akarták kipróbálni, mennyi idő szükséges ahhoz, hogy az orosz csapatok az új transzkaspi vasút felhasználásával a Tiflistől Kuskig vezető, utat megtehessék. A próba fényesen sikerült és bebizonyította, hogy az oroszok Tiflisből az afghán határszélt — a két pont közt nagyobb távolság van, mint Budapest és Paris között — nyolcz nap alatt elérhetik s hogy egy hónap alatt képesek egy egész hadosztályt oda szállítani. Egy orosz félhivatalos lap hangsúlyozta, hogy e csapatmozdulatoknak komolyabb céljaik nincsenek, hozzátette azonban: »de azért Anglia, ha jövőben tárgyalásokat fog velünk folytatni, bizonyára engedékenyebbnek fog mutatkozni«. »Természetesen, — teszi hozzá az illető lap némi iróniával — nem volt az orosz kormány szándéka, hogy e hatást elérje, de Anglia bizonyára le fogja vonni következtetéseit.« Képzeltető, hogy e gúnyos commentár nem járult hozzá az angolok nyugtalanságának lecsillapításához. De úgy látszik, hogy Oroszországnak ez idő szerint tényleg nincsenek komoly szándékai. A czápa és a farkas küzdelmének ideje még nem érkezett el, egyelőre csak farkasszemet néznek egymással. Ha eljön a küzdelem, az egész világot meg fogja rázkódtatni.

Budapest, január 26-án.

gg-